

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

İSLAM KÜLTÜRÜNDE SEYAHAT VE
ENDÜLÜSLÜ SEYYAH İBN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ÇANKAYA

BURSA – 2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

İSLAM KÜLTÜRÜNDE SEYAHAT VE
ENDÜLÜSLÜ SEYYAH İBN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ÇANKAYA

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701522013 numaralı Şeyma Çankaya'nın hazırladığı "İslam Kültüründe Seyahat ve Endütlü Seyyah İbn Cübeyr'in Hac Yolculuğu" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı , 25/09/2019 günü 16:00-17:00 saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı...(başarılı / başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELENK

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

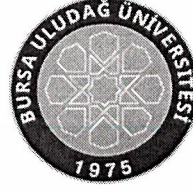
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih OĞUZAY

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: İSLAM KÜLTÜRÜNDE SEYAHAT VE ENDÜLÜSLÜ SEYYAH İBN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 106 sayfalık kısmına ilişkin, 29/08/2019 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29.08.2019

Adı Soyadı: ŞEYMA ÇANKAYA
Öğrenci No: 701522013
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ
29.08.2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslam Kültüründe Seyahat ve Endüslü Seyyah İbn Cübeyr’in Hac Yolculuğu” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı : Şeyma ÇANKAYA
Öğrenci No : 701522013
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Program : İslam Tarihi
Statüsü : Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

29.08.2019

ÖZET

Yazar	: Şeyma ÇANKAYA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xv+182
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

İSLAM KÜLTÜRÜNDE SEYAHAT VE ENDÜLÜSLÜ SEYYAH İBN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU

Bu çalışmanın amacı İslam geleneğinde seyahatin yerini anlamak ve 12. yüzyılın öncü ve meşhur seyyahlarından olan İbn Cübeyr ismiyle tanınan Ebu'l Hasan Muhammad b. Ahmed İbn Jubayr al-Kinani'nin "Rihletü İbn Cübeyr" adlı seyahatnamesi üzerinden bir inceleme yapmaktır. İbn Cübeyr, Hac ibadetini gerçekleştirme niyetiyle Endülüs Gırnata'dan uzun bir yolculuğa çıkmış ve gidiş-dönüş rotasında Kuzey Afrika, Levant (Şam), Arap Yarımadası bölgelerindeki bir çok şehri ziyaret etmiştir.

Arapça "seyh" kelime kökünden türeyen seyahat kavramı, genel olarak yürümek, ibadet etme amacıyla yeryüzünde dolaşmak ya da uzun yolculuk şeklinde tanımlanmaktadır. İslam geleneğinde önemli bir yere sahip olan seyahat, erken dönemlerden bu yana önemini ve varlığını sürdürmüştür. Hac, ilim talebi, dilbilim çalışmaları ve coğrafi araştırmalar gibi birçok amaç için seyahatler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, seyahatname veya "Rihle" kavramı, erken İslami dönemden bu yana, seyyahların dünya görüşleriyle zenginleştirilmiş gerçek seyahat tecrübelerinin yazılmasıyla oluşmuş ve geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın sonucu, seyahatin İslam kültüründeki önemini göstermektedir. İslam'ın seyahati teşvik etmesi, Allah'ın insanlardan yeryüzünde yaratmış olduklarını

görüp bunlar üzerine düşünmesini istemesi, hac ibadeti, çağın gereklilikleri gibi belli başlı motive sebepleri insanları hep seyahat etmeye yönlendirmiştir. Bu sebeple de tarih sahnesinde pek çok Müslüman seyyaha rastlanmaktadır. Rihletü İbn Cübeyr, seyyahın zamanının çoğunu geçirdiği kutsal topraklar Mekke ve Medine ve başlıca İslam merkezleri olan Şam, Irak ve Hicaz gibi yerler ile ilgili tarihi, sosyolojik, kültürel ve mimari bilgiler içerdiği için son derece yüksek tarihi bir değere sahiptir. Bununla birlikte, Hristiyan yönetimi altındaki Sur, Akka ve Sicilya'yı ziyareti, oralarındaki sosyo-politik durumu ve kültürel bakış açısını ortaya koyması ve Müslüman-Hristiyan ilişkilerini Müslüman bir gözlemci olarak anlatması onu önemli ve seçkin kılan faktörler arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Rihle, Seyyah, Seyahatname, İbn Cübeyr, Rihletü İbn Cübeyr

ABSTRACT

Name /Surmane : Şeyma ÇANKAYA
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Master of Science : Islamic History and Arts
Science Fellow : Islamic History
Degree Awarded : Master
Page Number : xv+182
Degree Date :
Supervisor : Dr. Şevket YILDIZ

TRAVEL IN İSLAMIC CULTURE AND HAJJ TRAVEL OF ANDALUSIAN TRAVELER IBN JUBAYR

The aim of this study is to understand the place of travel in Islamic tradition and to make a study through the book “The Travel of Ibn Jubayr” which was written by one of the pioneers and famous travellers of the 12th century, Abu’l Hasan Muhammad ibn Ahmad ibn Jubayr al-Kinani whose widely known as Ibn Jubayr. On the purpose of Hajj, starting from Granada in al-Andalus (Islamic Spain), Ibn Jubayr made a long journey travelling to many cities in North Africa, Levand (Damascus), Arabian Peninsula on his round trip route.

The concept of “Seyh” deriving from the Arabic root is generally defined as walking, travelling on the purpose of worship on the earth, or long journeying. Travel, which has an important place in Islam, has always maintained its importance and existence since the early periods. Many travels have been made for many purposes such as Hajj, demand for knowledge, linguistic studies and geographical researches. Moreover, the concept of travel book or “Rihlah” has been formed and developed since the early Islamic period through writings which are authentic travel experiences enriched with the worldview of the travelers.

The result of this study shows us the importance of travel in Islamic culture. Certain reasons such as Islam's encouragement to travel, the wish of Allah from man to see what Allah has created on earth and to think about the created things, Hajj, the necessities of the age, have led people to travel. A great many Muslim travellers can be seen on the stage of history due to these reasons. "The Travel of Ibn Jubayr" has a highly historical value as it contains historical, sociological, cultural and architectural information about the holy lands of Mecca and Medina where he spent most of his time and the main Islamic centers such as Damascus, Iraq and Hijaz. Furthermore, his visiting to Sur, Acre and Sicily which were under the Christian rule, his description of socio-political situation and cultural perspective there and his explanation of Muslim-Christian relations as a Muslim observer and narrator are among the factors that make him important and outstanding.

Keywords: Travel, Rihlah, Traveler, Travel book , Ibn Jubayr, The Travel of Ibn Jubayr

ÖNSÖZ

Seyahat, tarih boyunca hep var olmuştur. Tarihte medeniyetlerin oluşumu, gelişimi ve karşılıklı etkileşiminde ayrıca coğrafi keşifler gibi önemli olayların ortaya çıkmasında seyahatin önemli bir yeri vardır. Seyahat kavramı İslam ile birlikte bir nitelik ve değer kazanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah, yaratıcı oluşunun evrendeki delillerini gezip görmemizi ve onlar üzerinde düşünmemizi istemektedir. Müslümanlar da bu mesaja karşılık çeşitli seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Bunun dışında hadis derleme çalışmaları için yapılan yolculuklar, ilim ve ibadet yolculukları gibi pek çok seyahatler yapmışlardır. İslam dünyasında tarih boyunca pek çok meşhur seyyah ortaya çıkmıştır. İbn Cübeyr, İbn Battuta, Nasır-ı Hüsrev, Evliya Çelebi gibi isimler belli başlı meşhur seyyahlardandır. Her biri dünyanın farklı yerlerine uzun seyahatler yapmış ve dünyanın farklı diyarlarını tanıma ve gördüklerini kayıt altına almak gibi güzel işler gerçekleştirmişlerdir. Bu seyahatler geniş çaplı bir antropolojik, entonolik, sosyolojik ve kültürel bilgi birikiminin oluşmasına vesile olmuştur. Onların bu seyahatlerden elde ettikleri muazzam bilgi ve tercübelerini aktardıkları seyahatnameler, bizler için son derece önemlidir.

Biz bu çalışmada Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in hac yolculuğunu ve seyahatnamesi Rihletü İbn Cübeyr'i ele alarak seyyahın gezip gördüğü yerleri ele aldık. Bununla birlikte İslam kültüründe seyahat kavramını, seyyahlar ve seyahatnameler konularına da değindik.

Araştırma konumuzun tespitinde büyük katkısı olan ve en başından beri beni destekleyip bana çok yardımcı olan danışmanım, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ' a en kalbî şükranlarımı sunuyorum.

Tezimin hazırlanması sırasında beni cesaretlendiren ve her türlü desteği sağlayan sevgili yol arkadaşım Suniti CHUTHAMAS'a ve değerli arkadaşım Emine Betül HINDAWI'ye çok teşekkür ediyorum.

Hayatım boyunca sonsuz destekçim olan ve ilim yolunda ilerlemem için her şeyi yapan sevgili aileme teşekkürlerimi ve dualarımı sunuyorum.

Bursa/2019
Şeyma Çankaya

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
RESİMLER DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
C. ARAŞTIRMANIN METODU	1
D. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM KÜLTÜRÜNDE SEYAHAT

A. İSLAM LİTERATÜRÜNDE SEYAHATLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	7
B. SEYAHATİN DİNİ TEMELLERİ VE TARİHİ ARKA PLANI.....	13
C. İSLAM'DA SEYAHAT ÇEŞİTLERİ	18
1. İLİM ELDE ETMEK AMACIYLA YAPILAN SEYAHATLER	18
2. DİL BİLİMİ (ÇALIŞMALARI) İÇİN YAPILAN SEYAHATLER	22
3. İBADET AMACIYLA YAPILAN SEYAHATLER	25
4. TASAVVUFİ SEYAHATLER	28
5. COĞRAFYA, TARİH VE KÜLTÜR KONULARINDA BİLGİ TOPLAMAK AMACIYLA YAPILAN SEYAHATLER	30

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN SEYYAHLAR, SEYAHATNAME VE İ BN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU

A. MÜSLÜMAN SEYYAHLAR.....	33
B. SEYAHATNAME YAZIMI VE ÖNEMİ.....	40
C. İBN CÜBEYR : HAYATI, SEYAHATI VE SEYAHATNAMESİ.....	43
1. İBN CÜBEYR'İN HAYATI	43
2. İBN CÜBEYR'İN ESERLERİ	46
3. İBN CÜBEYR'İN HAC SEYAHATI	47
4. “RİHLETÜ İBN CÜBEYR” ADLI SEYAHATNAMESİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİHLETÜ İBN CÜBEYR: ŞEHİRLER, KÜLTÜRLER VE MİMARİ ESERLER

A. MİSİR: İSKENDERİYE – KAHİRE – AYZAB	56
1. İSKENDERİYE	56
2. İSKENDERİYE FENERİ	58
3. KAHİRE	61
4. KAHİRE KALESİ	66
5. TOLUNOĞLU CAMİ	68
6. MİSİR PİRAMİTLERİ	70
7. AYZAB LİMAN KENTİ	73
B. HİCAZ: CİDDE – MEKKE – MEDİNE	77
1. CİDDE	77
2. MEKKE	79
3. MEKKE’NİN FAZİLETLİ YÖNLERİ VE BELLİ BAŞLI ÖNEMLİ ZİYARET YERLERİ	81
4. HAREM-İ ŞERİF	83
5. BEYTÜ’L ATİK (KÂBE) VE MESCİD-İ HARAM	84
Resim 28: Kabe-i Muazzama müzesi'nde sergilenen Eski Zemzem Kuyusu.....	92
6. KUTSAL TOPRAKLARDA MÜBAREK ÜÇ AYLAR, HAC DÖNEMİ VE BU AYLARDA TANIK OLUNAN DURUMLAR.....	101
a. Recep Ayı ve Umresi.....	102
b. Şaban Ayı	104
c. Ramazan ve Bayramı	105
d. Hac Zamanı ve Belli Başlı İbadetler	107
7. MEKKE’DEN AYRILIŞ VE YOLCULUK	111

8. MEDİNE.....	113
9. MESCİD-İ NEBİ VE RAVZA-I MUTAHHARA	113
10. MEDİNE'DEKİ BELLİ BAŞLI ÖNEMLİ ZİYARET YERLERİ.....	117
11. DÖNÜŞ: MEDİNE'DEN IRAK'A YOLCULUK.....	121
C. IRAK: KÛFE – BAĞDAT- MUSUL	122
1. KÛFE.....	122
2. BAĞDAT.....	123
3. İLİM MECLİSLERİ	128
4. MUSUL	129
6. DİĞER ŞEHİRLER	132
a. Tikrit	132
b. Hille	133
D. EL-CEZİRE (YUKARI MEZOPOTAMYA) : NUSAYBİN – DÜNEYSAR – RESUL-AYN - HARRAN	134
1. NUSAYBİN.....	134
2. DÜNEYSAR.....	134
3. RESUL-AYN.....	135
4. HARRAN	135
E. ŞAM: HALEP – DIMAŞK.....	138
1. HALEP	138
2. DIMAŞK.....	140
3. DIMAŞK HALKI İLE CİVARDAKİ HALKLARIN DURUMLARI VE BELLİ BAŞLI GELENEKLERİ	142
4. ŞAM EMEVİ CAMİİ	144
5. ŞAM'DAKİ ÖNEMLİ YERLER VE BÜYÜK ANITLAR	154
6. DİĞER ŞEHİRLER	156
a. Hama.....	156
b. Humus	157
F. GAYRİMÜSLİM YÖNETİMDEKİ KENTLER :AKKA, SUR VE SİCİLYA	158
1. AKKA.....	158
2. SUR.....	160
3. GERİ DÖNÜŞ VE ZORLU DENİZ YOLCULUĞU.....	161
4. SİCİLYA'NIN BAŞKENTİ, DİĞER ŞEHİRLER VE SOSYAL HAYAT	163
5. SİCİLYA KRALI WILLİAM YÖNETİMİ VE MÜSLÜMANLAR	168
6. SİCİLYA'DAN AYRILIŞ VE EVE VARİŞ	169
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA	174
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU	182

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Arabistan topraklarında takip edilen hac güzergahları	27
Resim 2: Afrika kıtasında takip edilen hac güzergahları	27
Resim 3: İbn Battuta'nın seyahat güzergahı	35
Resim 4: Nasır-ı Hüsrev'in seyahat güzergahı	36
Resim 5: İbn Fadlan'ın seyahat güzergahı.....	37
Resim 6: İbn Cübeyr'in seyahat güzergahı.....	45
Resim 7: İskenderiye haritası	57
Resim 8: İskenderiye Feneri gravürü	58
Resim 9: İskenderiye Feneri tasviri.....	59
Resim 10: İskenderiye Feneri/ Abu Hamid Al-Gharnati Tasviri.....	60
Resim 11: Piri Reis'in Kahire Haritası	62
Resim 12: Karafe kabristanı'nın yukardan görünümü	63
Resim 13: Hasîrî'nin el-Mağâmât adlı eserinde hutbe okunuşunu tasvir eden bir minyatür/13.yüzyıl.....	65
Resim 14: Kahire Kalesi /1800	66
Resim 15: Kahire Kalesi	67
Resim 16: İbn Tolun (Tolunoğlu Ahmed) Cami.....	69
Resim 17: İbn Tolun (Tolunoğlu Ahmed) Cami.....	70
Resim 18: Mısır Gize Piramitleri	71
Resim 19: Sfenks	72
Resim 20: El-Vasiti'nin Makamat Hariri'de Gemi Tasviri/ 1273	76
Resim 21: Cidde Şehrini Gösteren Çizim/ 1517	77
Resim 22: Berthauld tarafından çizilen Osmanlı dönemine ait bir gravürde Kâbe ve Harem'in Bâbüsselâm tarafından görünüşü	79
Resim 23: Bir taş üzerinde Kabe tasviri, Irak Müzesi-Bağdat /13. Yüzyıl	84
Resim 24: Makam-ı İbrâhim'in eski halini gösteren bir fotoğraf	88
Resim 25: Hicr	89
Resim 26: Hacer'ül Esved'in öpülmesini gösteren bir minyatür.....	90
Resim 27: Eski zezem yeri.....	92
Resim 28: Kabe-i Muazzama müzesinde sergilenen zezem kuyusu.....	92
Resim 29: Seyyar minberin hutbe için Kabe'ye yanaştırılması.....	95
Resim 30: Evlerin Kabe'ye yakınlığını gösteren bir Mescid-i Haram tasviri	98
Resim 31: Hac kafilesinin şehirden geçişini gösteren bir tasvir/1888	103
Resim 32: Arafat'ta Kamp	109
Resim 33: Futuh el-Haremeyn'de Muhyi el-Din Lari'nin Arafat Tasviri/16. yüzyıl ..	109
Resim 34: Hacılar Mekke'de	111
Resim 35: Hac Kafileleri ve Yolculuk Tasviri /1779.....	112
Resim 36: Eski Medine Gravürü.....	114

Resim 37: Mescid-i Nebi Tasviri- Nasser D. Khalili İslam Sanatı Koleksiyonu/17. yüzyıl	117
Resim 38: Cennetü'l Baki Mezarlığı.....	119
Resim 39: Kuba Mescidi/20. yüzyıl/20. yüzyıl.....	120
Resim 40: Bağdat şehir planı tasviri	123
Resim 41: Matrakçı Nasuh'un Bağdat Minyatürü/ 16.yüzyıl	126
Resim 42: Makamat el-Hariri adlı eserde ilim meclislerini tasvir eden bir minyatür/13. yüzyıl	129
Resim 43: Makamat El-Hariri adlı eserde Hac kafilesini tasvir eden minyatürü/13. yüzyıl...	132
Resim 44: Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden Harran Ören Yeri	137
Resim 45: Matrakçı Nasuh Halep tasviri minyatürü/16. yüzyıl.....	138
Resim 46 Halep Kalesi.....	139
Resim 47: Dımaşk şehri tasviri/1575	141
Resim 48 Şam Emevi Cami:	147
Resim 49: Kubbetü'l Hazne	149
Resim 50: Şam Emevi Cami giriş süslemeleri.....	150
Resim 51: Rıdvan es-Saati'nin Saati/15-16. yüzyıl	153
Resim 52: Akka Şehri limanı tasviri	160
Resim 53: Piri Reis'in Sicilya haritası/ 16. yüzyıl	165

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.yer	: Aynı yer
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
s.	: Sayfa
t.y.	: Basım tarihi yok
vd.	: Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
Yay.	:Yayınları
yy	:Yüzyıl

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada İslam kültüründe önemli bir yeri olan seyahat kavramı üzerinde durulmakta ve seyahat çeşitleri, Müslüman seyyahlar, seyahatname gibi belli başlı konular ile ilgili genel bilgilendirme yapılmaktadır. Orta Çağ'da 12. yy'da yaşamış Müslüman seyyahlardan biri olan Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in hayatı hakkında genel bir bilgilendirme yaptıktan sonra onun seyahati ve bu seyahatte kaleme aldığı günlük notlardan oluşan seyahatnamesi Rihletü İbn Cübeyr veya başka adıyla Rihletü Kinani detaylı olarak ele alınmaktadır. Seyahatte gezip gördüğü şehirler, kültürler, mimari yapılar, çalışmamının ana temasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda seyyahın bu yolculuğunun amaçlarından biri olan hac ibadeti ve kutsal topraklar olan Mekke ve Medine'yi ziyareti de tezimizin temel konularındandır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmada öncelikle İslam kültüründe seyahat kavramının yeri ve önemi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Asıl amaç ise Orta Çağ'da 12.yy'da İbn Cübeyr'in seyahati üzerinden İslam şehirlerinin, kültürel ve sosyal yapılarının genel durumunun portesini çizmektir. Aynı zamanda Orta Çağ'da kutsal topraklar Mekke ve Medine'nin durumunu ve Müslüman alemi için önemli olan hac atmosferini de yansıtmak hedeflenmektedir. Bunlarla birlikte Endülüs'lü seyyah İbn Cübeyr'i tanıyıp tanıtmak ve eserini araştırmak da hedefler arasındadır.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmada, seyahat kavramı ile ilgili sözlük araştırması yapıp tanımlar ortaya koyulmuştur ve kavramın İslami literatürdeki yeri ifade edilmiştir. İbn Cübeyr'in seyahati ve seyahatnamesi ile ilgili literatür tarama çalışması yapılmıştır. İbn Cübeyr'in Rihletü İbn Cübeyr adlı seyahatnamesi asıl inceleme ve çalışma kaynağımız olduğundan hem orijinal eser hem de tercümesi olarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Seyahatnamedeki şehirler, kültürler ve mimari yapılar tek tek belirlenip çalışmamızda kendi terkebimizle yer almıştır.

Çalışma giriş, 3 bölüm , sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölümde islam literatüründe seyahatle ilgili kavramlar, seyahatin İslam kültüründeki yeri ve seyahat çeşitleri konuları yer almaktadır. İkinci bölümde Müslüman seyyahlar, seyahatname gibi konularla birlikte İbn Cübeyr'in hayatı, hac seyahati ve seyahatnamesi hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Rihletü İbn Cübeyr'de geçen şehirler, kültürler ve mimari yapılar konu edilmektedir. Sonuç kısmında da seyahat kavramı, İbn Cübeyr ve seyahati hakkında genel değerlendirmeler yapıp bir takım önerilerde bulunulmuştur.

D. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmanın en temel kaynağı İbn Cübeyr'in seyahatnamesi Rihletü İbn Cübeyr veya diğer adıyla Rihletü Kinani¹'dir. Bu seyahatname ile birlikte İsmail Güler'in "Endülüs'ten Kutsal Topraklara: İbn Cübeyr"² adıyla basılan kitabı Türkçe tercümesi olarak yararlandığımız kaynaktır.

İlk olarak seyahat kavramının ve muadil kelimelerin tanımlaması için İbn Manzûr'un Lisânü'l-Arab sözlüğünden³ ve diğer Arapça-Türkçe sözlüklerden⁴ yararlanılmıştır.

Rihle kavramının İslam tarihindeki seyahat tanımını karşılması sebebiyle bu konuya da değinilmiş ve gerekli bilgilere yer verilmiştir. İlk dönem İslam tarihinde hadis yolculukları için kullanılan "Rihle" kavramı ile ilgili Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "Rihle" maddesi⁵ ve Zişan Türcan'ın, "Hadis Yolculukları"⁶, Habil Nazlıgül'ün, "Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebi'l-Hadis)"⁷ başlıklı makaleleri gibi bir takım çalışmalardan yararlanılmış ayrıca rihle kavramını ele

¹ İbn Cübeyr, Rihletü İbn Cübeyr, Beyrut: Dâr Sâdır, 1964

² İsmail Güler, Endülüstün Kutsal Topraklara: İbn Cübeyr, 2.b., İstanbul:Selenge yay.,2008

³ İbn Manzûr, "سِيح", Lisânü'l-Arab, Beyrut: Dâr Sâdır, 1990, C. 2

⁴ Arif Erkan, "سياحة", El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük, İstanbul: Yasin yay., 2004, C.2; Mehmet Doğan, "seyahat", Temel Büyük Türkçe Sözlük, Ankara: Birlik yay., 1982; Serdar Mutçalı, "سياحة", Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık yay., 1995

⁵ İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.35

⁶ Zişan Türcan, "Hadis Yolculukları" Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2009, S.7

⁷ Habil Nazlıgül, "Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebi'l-Hadis)", Hikmet Yurdu Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 2013, C.6, S.11

alan Hatîb el-Bağdadi'nin "Er-Rihle fî Talebi'l Hadis" adlı eseri hakkında da bilgiler verilmiştir.⁸

Seyahatin dini temellerini anlatırken öncelikle ilgili ayetlere⁹ ve hadislere¹⁰ yer verilmiştir. Bununla birlikte diğer peygamberlerle birlikte Hz. Muhammed'in de seyahatlerinden başlayarak seyahatin İslam dünyasındaki gelişimi ele alınmıştır.. Bu konuda Muhammed Hamidullah'ın, "Hz. Muhammed'in İslam Öncesi Seyahatleri"¹¹ adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

İslam kültüründe seyahat çeşitleri başlığı altında temel olarak Mustafa Çağrıncı'nın, "İslam Kültüründe Seyahat" adlı makalesi ile birlikte ilim seyahatleri için Resul Ay'ın "Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Alimler ve Dervişler" başlıklı makalesi¹², coğrafi bilgi edinimi sebebiyle yapılan seyahatler için Mustafa Demirci'nin, "Ortaçağ İslam Dünyasında Coğrafya ve Seyahat" ve Murat Ağarı'nın, "İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar adlı çalışmaları, tasavvufi seyahatler için Süleyman Uludağ, "İslam Geleneğinde Seyahat Kavramı" ve Gazzali'nin İhya'sında "Seyahat Adabı" adlı bölümü bizim için referans olmuştur.

İslam tarihinde seyahatin önemini anlatırken Muhammed es-Senûsî 'nin Rihletü'l-Hicaziyye¹³ adlı eserinden istifade edilmiştir.

İslam tarihinde seyahatleri, oluşum ve gelişim sürecini, nedenlerini, çeşitlerini, topluca ele alan çok fazla çalışma olmamakla birlikte Houarı Touatı'nın "Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi"¹⁴ başlıklı eseri bu alanda öne çıkmaktadır. Ali Akpınar'ın, Kur'an Aydınlığında Seyahat¹⁵ adlı çalışması da küçük hacimli ve genel bilgiler içeren bir başka önemli çalışmadır. Bununla birlikte Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin Mustafa Çağrıncı tarafından yazılan "seyahat" maddesi¹⁶ de konunun ana çerçevesini çizmesi açısından önemlidir.

⁸ Hatîb el-Bağdadi, tahkik Nureddin Atar, "Er-Rihle fî Talebi'l Hadis", Lübnan: Dâr'ul Kütüb İlmiyye, 1975

⁹ Es-Sebe, 34/18; El-Hac, 22/46; El-Âl-i İmrân, 3/137

¹⁰ Tirmizi, "İlim", 20; Buhari, "İlim", 10

¹¹ Muhammed Hamidullah, "Hz. Muhammed'in İslam Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın, Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi, S. 4, Ankara, 1980

¹² Resul Ay, "Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Alimler ve Dervişler", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi, S. 3, 2006

¹³ Muhammed es-Senûsî, tahkik Ali Şenûfi, "er-Rihletü'l-Hicaziyye", Tunus dağıtım şirketi, 1976

¹⁴ Houarı Touatı, *Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, çev. Ali Berktaş, 2.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016

¹⁵ Ali Akpınar, *Kur'an Aydınlığında Seyahat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998

¹⁶ Mustafa Çağrıncı, "Seyahat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009

İslam tarihinde önemli yeri olan belli başlı seyyahlar da “Müslüman Seyyahlar” başlığı altında zikredilmiştir. Burada yerli-yabancı büyük bir üne kavuşmuş olan İbn Battuta'nın *Tuhfetü'n-nazar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar'*¹⁷, Nasır-ı Hüsrev'in *Sefername'si*¹⁸, büyük Türk seyyahı olan Evliya Çelebi'nin *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi*¹⁹ adlı seyahatnamesi de bu başlık altında yer almıştır. Bununla birlikte hem İslam dünyasındaki seyahatlerden ve belli başlı seyyahlardan bahseden önemli Arapça eserler olan Ahmed Ramazan Ahmed'in, *er-Rihle ve'r Rahhâletü'l Müslimûn*²⁰, Şevki Dayf'ın, *er-Rahalât*²¹ ve Zeki Muhammed Hasan'ın, *Er-Rahhâletü'l-Müslimûn fi'l-Uşûri'l-Vüştâ*²² adlı eserleri de araştırma esnasında istifade edilen kaynaklar dandır.

İbn Cübeyr'in hayatı ile ilgili bilgiler edinmek için kendi seyahatnamesinin yanında el-Makkarî'nin *Nefhu't Tıb*²³ ve Endülüslü tarihçi İbnü'l Hatîb'in, *el-İhâta fi Ahbâru Gırnata*²⁴ adlı eserlerine bununla birlikte Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nin “İbn Cübeyr” maddesine²⁵ başvurulmuştur. *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Medieval and Modern İslam* adlı kitapta J.R. Netton'un “Basic Structures and Signs of Alienation in the Rihla of Ibn Jubayr”²⁶ makalesi ile *One Thousand Roads to Mecca: Ten Centuries Of Travelers Writing About the Muslim Pilgrimage* adlı kitapta Michael Wolfe'un, “Ibn Jubayr: Spain 1183-84”²⁷ başlıklı makalesi İbn Cübeyr'in seyahati ile ilgili yapılan İngilizce çalışmalar arasındadır. Bunlarla birlikte Şevki Dayf'ın *Rahalat* adlı eserinde olduğu gibi İbn

¹⁷ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battuta: Tuhfetü'n-nazar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar*, 3.b., Beyrut: Dâr İhyâ'ul Ulûm, 1996

¹⁸ Nâsır-I Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi, 2.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967

¹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, sdl. Tefvîk Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1969

²⁰ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r Rahhâletü'l Müslimûn*, Cidde: Dâru'l Beyânu'l Arabî, 't.y.

²¹ Şevki Dayf, *er-Rahalât*, 4.b., Kahire: Dâru'l Meârif, 1119

²² Zeki Muhammed Hasan, *Er-Rahhâletü'l-Müslimûn fi'l-Uşûri'l-Vüştâ*, Beyrut: dâru'l Raid el-Arabî, 1981

²³ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't Tıb*, Beyrut: Dâr Sâdır, 1968, C.2

²⁴ İbnü'l Hatîb, *el-İhâta fi Ahbâru Gırnata*, Cezayir: Dâru'l Emel, 't.y.', C.2,

²⁵ Nasuhi Ünal Kararlan, “İbn Cübeyr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C.19

²⁶ J.R. Netton, “Basic Structures and Signs of Alienation in the Rihla of Ibn Jubayr”, *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Medieval and Modern İslam*

²⁷ Michael Wolfe, “Ibn Jubayr: Spain 1183-84”, *One Thousand Roads to Mecca: Ten Centuries Of Travelers Writing About the Muslim Pilgrimage*, New York: Grove Press, 1997

Cübeyr'in seyahatine "Seyahatler" başlığı altında Orta Çağ seyyahları arasında yer verilmektedir.

İbn Cübeyr'in seyahatnamesindeki şehirlerin anlatımını yaptığımız bölümde her şehir ile ilgili kısa ve özet bilgiler için başvurduğumuz Diyanet İslam Ansiklopedisinde yer alan arasında "Halep"²⁸, "Kahire", "İskenderiye"²⁹, "Bağdat"³⁰ ve "Akka" maddeleri³¹ yer almaktadır. İbn Cübeyr'in anlatımları zaman zaman farklı kaynaklarla da desteklenmiştir. Mescid-i Haram, Kabe ve bölümleriyle ilgili anlatımlara Kalkeşandî'den³² ve Ezrakî'³³den bilgilere yer verilmiştir.

Bölge ve şehir konularındaki sınıflandırma için Yakut El-Hamevî'nin Mu'cemu'l Buldan adlı eserinden³⁴ yararlanılmıştır.

Çalışmadaki İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde geçen şehirler, kültürler ve mimari yapıların anlatımının görseller ile desteklenmesinde haritalar, minyatürler, garvürler, ve fotoğraflar kullanılmıştır. Harîrî'nin (ö. 516/1122) Arap edebiyatında makâme türünde (1102-1111) yılları arasında yazdığı ileri sürülen eseri Makamat'ta yer alan tasvir ve minyatürler, Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriye³⁵ adlı eserinde yer alan haritaları, Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn adlı eserinde³⁶ yer alan minyatürleri ve dahası yer almaktadır. Venetia Porter and Liana Saif'in editörlüğünü yaptığı The British Museum tarafından basılan The Hajj: Collected Essays³⁷ adlı eserdeki harita ve tasvirler de görsel kaynaklar arasındadır.

²⁸ Talip Yazıcı, "Halep" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C.15

²⁹ Eymen Fuad Seyyid, "Kahire" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C.24; Seyyid, "İskenderiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C.22,

³⁰ Abdülkerim Özaydın, "Bağdat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4

³¹ Feridun Emecen, "Akka", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2

³² Kalkeşandî, Subhu'l-A'şâ fi Sinâ'ati'l-inşâ, Mısır: Dâr'ul Kitâbu'l Mısriyye, 1913, C.2

³³ El-Ezrakî, "Ahbâru Mekke", tahkik. Rüşdi Salih Muhlis, 3.b., Dimaşk: Dâr'ul Endülüs, 1969

³⁴ Yakut El-Hamevî, Mu'cemu'l Buldan, 2.b, Lübnan: Dâr'ul Kütüb el-İlmiyye, 2011, C.3

³⁵ Piri Reis, Kitab-ı Bahriye: Denizcilik Kitabı, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları

³⁶ Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, çev. H.G. Yurdaydın, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963

³⁷ The Hajj: Collected Essays", Ed. Venetia Porter and Liana Saif, London: The British Museum Press, 2013

Kültür dergisinin “Seyyahlar ve Seyahatnameler zel Sayısı” sayısı³⁸ ve “Hece dergisinin Gezi zel Sayısı”³⁹ da seyahat, seyyahlar ve seyahatnameler konusunda yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

³⁸ Kültür ç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler zel Sayısı), Kış 2008/2009, S.13

³⁹ Hece Dergisi, (Gezi zel Sayısı), 2011, S:174/175/176, Ankara: nc Basımevi

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İSLAM KÜLTÜRÜNDE SEYAHAT

A. İSLAM LİTERATÜRÜNDE SEYAHATLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Arapça 'da "seyh" kökünden mastar olarak türemiş olan seyahat (siyâha / سياحة) kavramı "Suyun yerin üstünde sürekli akması" şeklinde anlamlandırılmaktadır.⁴⁰ Daha geniş çerçevede sözlüklerde "yürüme, gitme, ibadet amacıyla yer yüzünde gezip dolaşma veya uzun yolculuk, gezi " şeklinde açıklanmaktadır.⁴¹ Suyun yerin üstünde akıp durması gibi yolculuk eden kişi de yer yüzünde gezip dolaştığı için ona sâih veya seyyâh denilmektedir.⁴²Yeni sözlüklerdeki seyahat kelimesi ile ilgili tanımları, "*planlı ve amaçlı yolculuk*" şeklinde de özetlemek mümkündür.⁴³

Kur'an-ı Kerim'de seyahat kavramı üç ayette farklı şekillerde geçmektedir. Bunlardan bir tanesinde "sîhu" (seyahat ediniz) şeklinde ve "Yeryüzünde dört ay daha serbestçe gezip dolaşın." mealiyle yer almaktadır.⁴⁴ Diğer ayette ise Allah tarafından kendilerine müjdelenen mümin vasıfları içinde yer alan "sâihun" kelimesi "seyahat edenler" mealiyle geçmektedir.⁴⁵ Üçüncü olarak da "sâihat" (seyahat eden kadınlar) şeklinde yer almaktadır. Bu ayette yer alan kelime de genellikle "oruç tutan kadınlar" veya "hicret eden kadınlar" olarak da anlamlandırılmaktadır.⁴⁶

"Birçok sahâbî, Hz. Peygamber'in "Ümmetimin seyahati oruçtur" mealindeki bir hadisine dayanarak ayetteki bu kelimeyi "oruç tutanlar" şeklinde yorumlamışlardır

⁴⁰ İbn Manzûr, "سِيح", *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâr Sâdır, 1990, C. 2, s.492

⁴¹ Arif Erkan, "سياحة", *El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, İstanbul: Yasin yay., 2004, C.2, s.1421; Mehmet Doğan, "seyahat", *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik yay., 1982, s. 695

⁴² Serdar Mutçalı, "سياحة", *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık yay., 1995, s. 422; Mustafa Çağrı, "Seyahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, s.7

⁴³ Mustafa Çağrı, "Seyahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, s.7

⁴⁴ Et-Tevbe, 9/2

⁴⁵ Et-Tevbe, 9/112

⁴⁶ Et-Tahrim, 66/5

(Taberî, XI, 28). Seyahat ve oruç arasındaki benzerlik daha çok şu şekilde açıklanmıştır: Her ikisinde kişi birtakım zorluklara ve mahrumiyetlere katlanır; seyahatte kişi görmediği, bilmediği yerleri ve durumları görüp gözlemleyebilir, oruç tutan mümin de ruhen yücelerek melekût âleminin birtakım özel hallerine muttali olabilir. Bazı ilk dönem müfessirleri bir başka hadise dayanarak aynı kelimeyi, “cihad edenler” biçiminde açıklamışlardır. Kelimeyi sözlük anlamına göre yorumlayanlar, “yer yüzünde seyahat edenler”, “Mekke’den Medine’ye göç edenler”, “ilim öğrenmek için yolculuğa çıkanlar”, “Allah’ın birlik ve kudretini gösteren delilleri gözlemek ve onlardan sonuçlar çıkarmak için yollara düşenler” gibi açıklamalar yapmışlardır.”⁴⁷

Houarı Touatı, eserinde bu anlamlandırma konusunun alim ve tefsircileri biraz uğraştırdığını dile getirmektedir. Seyahat edenler anlamındaki “sâihun” kelimesinin filolojik içeriğinden uzaklaşarak “oruç tutanlar” veya daha farklı şekilde anlam verdiklerini söylemektedir. Ona göre seyahat, filolojik açıdan her türlü gezginlik biçimini ifade etmektedir ve tarihsel açıdan da bir anlamda keşişliğe ve manastır hayatına da gönderme yapmaktadır. Touatı, sosyolojik açıdan bakıldığında Müslümanların, gezginliğin de bir parçasını oluşturduğu bir ruh coşkunu hayatını az çok uygulayan Hıristiyanların da varlığını göz önüne alarak bu şekilde anlamlandırma ve tefsir etme yolunu tercih ettiklerini iddia etmektedir. Seyahat kavramı için daha çok sufi tefsircilerin, “Allah’ı aramak için yollara düşmek” anlamında yerli yerine oturan tam bir tanım yaptıklarını belirtmektedir.⁴⁸

Hadislerde seyahat ve aynı kökten türeyen değişik kelimeler, "suyun akıp gitmesi" şeklindeki sözlük anlamı yanında "gezme, dolaşma" anlamında da kullanılmaktadır. "Seyahat ediniz, sıhhat bulunuz" manasındaki hadisin güvenilirliği kesin olmamakla birlikte kaynaklarda çokça zikredilmektedir.⁴⁹

Konunun anlaşılması açısından seyahat terimiyle yakın anlamda kullanılan seyr, sefer ve rihle gibi terimlerin de açıklamasını yapmak yerinde olacaktır.

⁴⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006, C. 3, s. 64-65

⁴⁸ Houarı Touatı, *Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşımın Tarihi ve Antropolojisi*, çev. Ali Berktaş, 2.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.144

⁴⁹ Mustafa Çağrıncı, "İslam Kültüründe Seyahat", *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S.7, s.5

Kur'an'da geçen seyera (سير) kökünden oluşan seyr kelimesinin sözlük anlamı yürümek, yola çıkmak, gezmek, dolaşmak demektir.⁵⁰ Seyr kelimesi Kur'an'da günümüzdeki tanımıyla, belirli bir amaca hizmet eden nitelikli seyahatleri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁵¹ Kelimenin geçtiği ayetlerde "Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı?.." ⁵² gibi soru ifadesiyle veya sıkça "Yeryüzünde gezip dolaşın..." ⁵³ şeklindeki emir kalıbıyla yer almaktadır. Allah-u Teâlâ bu ayetlerde insanları gezerek gördükleri üzerine düşünüp dersler çıkarmaya, yaptıkları kötülükler yüzünden yok olup gitmiş olan eski kavimlerin bıraktığı izlerden ibret almaya sevk etmektedir.

Seyr kelimesi ve türevleri "yürüme, gezip dolaşma" şeklindeki sözlük anlamıyla pek çok hadiste de yer almaktadır.⁵⁴

Seyahatle ilgili bir diğer kavramımız olan sefer kelimesi, Kur'an-ı Kerîm'de yedi ayette geçmekte olup sözlükte "yazmak; yolculuk yapmak" gibi manalara gelmektedir.⁵⁵ Ayrıca sefer kelimesi harp, savaş gibi kelimeler yerine de kullanılmaktadır.⁵⁶ Sefer kelimesinin geçtiği ayetlerin çoğunda yolculuk ve yolcu ile ilgili fıkhi hükümler yer almaktadır. Bunlara örnek olarak ayetlerin ikisinde yolculuk halinde ramazan orucunun ertelenebileceği⁵⁷, diğer ikisinde de abdest veya gusül için su bulunmadığı takdirde teyemmüm edilebileceği⁵⁸ belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in yolculuklarında Medine'ye dönünceye kadar dört rekâtlı namazları kısaltarak kıldığı, ramazan ayına rastlayan askerî amaçlı seferlerinde genellikle oruç tuttuğu, bazen orucunu ertelediği veya bozduğu hususunda tevatür derecesine ulaşmış rivayetler bulunmaktadır.⁵⁹ Bu ayet ve hadislerle bakarak da seferin ne kadar zorlu olduğunu ve

⁵⁰ İbn Manzûr, "سير", Lisânü'l-Arab, Beyrut: Dâr Sâdır, 1990, C. 4, s.389; Doğan, "seyahat", a.g.e., s. 695

⁵¹ Ali Akpınar, *Kur'an Aydınlığında Seyahat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s.18; Fikret Kahraman, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009, s.516

⁵² El-Mü'min, 40/82, El-Hac, 22/46

⁵³ Er-Rûm, 30/42, El-Ankebut, 29/20, En-Neml, 27/69, El-En'am, 2/11, Es-Sebe, 34/18

⁵⁴ Mustafa Çağrıncı, "Seyahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s.7

⁵⁵ İbn Manzûr, "sefer", Lisânü'l-Arab, Beyrut: Dâr Sâdır, 1990, C. 4, s. 367-368

⁵⁶ Doğan, "sefer", a.g.e., s.686

⁵⁷ el-Bakara 2/184-185

⁵⁸ en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6

⁵⁹ Fahrettin Atar, "Sefer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.36, s.294

yüce dinimizin yolculuğun zorluklarına karşı da ne şekilde kolaylaştırıcı olduğu görülmektedir.

Peygamberimizin yolculukla ilgili hadisleri örnek olması ve yol göstermesi adına önemlidir. Hz. Muhammed'in seyahate çıkarken Zuhruf suresinin 12 ve 13. ayetlerini okuduğu, zorlu ve çetin durumlardan uzak, dönüşte herkesin ailesini ve mallarını iyi halde bulacağı bir yolculuk nasip etmesi için Allah'a dua ettiği⁶⁰, yolculuktan dönüşünde mescidde iki rek'at nafile namaz kıldığı⁶¹ sağlıklı olmak, ilim tahsil etmek⁶² Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa gibi kutsal mekanları ziyaret etmek⁶³ için yolculuğu teşvik ettiği, seferle ilgili bazı kuralları açıkladığı⁶⁴ ve yolculuğun -zaruret bulunmadıkça- tek başına değil topluluk halinde yapılmasını tavsiye ettiği⁶⁵ hakkında pek çok hadisi mevcuttur."⁶⁶

Kelimenin çeşitli türevleri yine başka hadislerde de çokça kullanılmaktadır. "Sefer" ve "seyr" kelimeleri tasavvufi literatürde "kalbin hakka yönelmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁷ Bununla birlikte "ibret almak için gezip dolaşmak, kötü ahlaktan sıyrılıp iyi sıfatlara yükselmek" gibi karşılıkları da bulunmaktadır.⁶⁸

Rahl kökünden türeyen "rihle" kelimesi sözlükte "yola koyulmak, gitmek" anlamında kullanılmıştır.⁶⁹ "Rihle" kelimesi Kur'an'da bir ayette geçmektedir.⁷⁰ Bu ayette Kureyş kabilesinin yaz ve kış mevsimlerinde çeşitli ülkelere güven içinde seyahat edebilmesi Allah'ın bu kabileye bir lütfu olarak gösterilmektedir. Rihle hadislerde de ve diğer kaynaklarda da "seyahat" manasında sıkça kullanılmaktadır.⁷¹

⁶⁰Müslim, "Hac", 425

⁶¹Buhari, "Megazi", 79

⁶²Buhari, "ilim", 10

⁶³Buhari, "Savm", 67; Müslim, "Hac", 415

⁶⁴Müslim, "İmare", 178

⁶⁵Buhari, "Cihad", 135

⁶⁶Atar, a.g.m., s.295

⁶⁷Mustafa Çağrı, "İslam Kültüründe Seyahat", *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S. 7, s.6

⁶⁸Doğan, "sefer", a.g.e., s.686

⁶⁹İbn Manzûr, "sefer", *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâr Sâdır, 1990, C. 11, s. 274

⁷⁰El-Kureyş 106/2

⁷¹İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.35, s.106

Terim olarak “hadis öğrenmek (talebü’l-hadis) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” manasında “*er-Rihle fî Talebi’l-Hadis*” şeklinde yaygın bir kullanım da mevcuttur. *Rihle*, muhaddislerle görüşmek, mevcut bilgileri derleme ve hadislerle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yolculuk yapmayı da ifade etmektedir. Rihlenin ilk uygulamaları Peygamberimiz Hz. Muhammed dönemine kadar gitmektedir. Onun peygamber olduğunu duyan bazı insanlar onu görmek, tanımak, İslam'ın esaslarını ve dinin tatbikatını öğrenmek maksadıyla yanına gelip ihtiyaç duydukları bilgileri öğrendikten sonra kabilelerine dönerek oradakilere anlatırlardı. Bilinen anlamıyla daha çok rivayet almak veya rivayeti teyit etmek amacıyla yapılan rihle faaliyeti, sahabe ve özellikle tabiin dönemine rastlamaktadır. Hadislerin VIII ve IX. yüzyıllarda büyük ölçüde hadis külliyyatı şeklinde derlenmesinden sonra da rivayetin geçerli olabilmesi için hadislerin bizzat hocadan alınması şartı aranmış ve bu amaçla rihlelere devam edilmiştir.⁷²

Sahabenin farklı beldelere dağılması, aralarındaki bilgi alışverişinin sağlanması için uzun seyahatleri gerekli kılmıştır. Örneğin, Ebû Eyyûb el-Ensari kendisi dışında Ukbe b. Amir'den başka bilen herhangi bir kimse olmadığı için bir hadisi kontrol etmek amacıyla Medine'den Mısır'a kadar gitmiştir. Ebû Eyyûb, müminin ayıbını örtmekle ilgili bildiği bu hadisi Ukbe'den de aynı şekilde dinledikten sonra Medine'ye geri dönmüştür. İşte bu seyahatler rihlenin ilk örneklerini oluşturmaktadır.⁷³

Hadis derleme seyahatlerine etki eden ve hız kazandıran amiller arasında hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve nakledilmesinin, birçok rivâyetle de sabit olduğu üzere güzel ve faydalı bir iş ve Allah'ın rızasına erdiren bir uğraşı olarak görülmesi, her müslümanın görevi olarak nitelenmesi ve en azından kırk hadis öğrenilmesinin tavsiye ve teşvik edilmesi yer almaktadır.⁷⁴

*Bu köklü hadis geleneğini I. Goldziher (1850-1921) şöyle tavsif etmektedir:
“Belirli bir bölgenin âlimleri kendi bölgelerinde hadis alanındaki boşlukları doldurmak*

⁷² Hatiboğlu, “Rihle”, a.g.e., s.107

⁷³ Zişan Türcan, “Hadis Yolculukları” *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S.7, s.19

⁷⁴ Habil Nazlıgöl, “Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fî Talebi’l-Hadis)”, *Hikmet Yurdu Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2013, C.6, S.11, s.19

isterlerse diğer bölgelerde yaygınlık kazanmış hadisleri tanımak üzere seyahate çıkmaktan başka müracaat edebilecekleri bir kaynak bulunmamakta idi. Hadisin kabul edilebilirliği için istenen ve gelenekler tarafından da onaylanan usul arzulanan hadislerin râvilerce bizzat araştırılmasını gerekli kılıyordu. Ancak bu sayede elde ettikleri sözleri kendi adlarına rivâyet edebilirlerdi. Hadis bütün bir isnadı ile birlikte teslim alınır ve o zaman râviler zincirinin son halkasına kendi adını ekleme hakkı elde edilirdi. Hadisleri başka bir şekilde almak gayri tabii sayılırdı. Sahih diye nitelenen bir rivâyete sahip olabilmek için onun taşıyıcısı olan kişilerce buluşmuş olmak zorunlu idi. Doğrudan doğruya mühim şahsiyetlerin ağızından veya onlardan rivâyetleri alma şansı elde etmiş kimselerden hadis toplamaya ve müteakiben onları muhafaza edip nakletmeye büyük önem atfedilmişti. Bu isteğin tatmini için birçok seyahatler gerçekleştirildi. Hadis toplama arzusuna yönelik olarak birbirine çok uzak bölgeler arasında bu tür seyahatler vesilesiyle cereyan eden büyük değişimin örneklerini burada sıralamak gereksiz olacaktır. Gayretli kimseler İslam dünyasını bir uçtan öbür uca Endülüs'ten Orta Asya'ya hadisleri toplayıp dinleyicilerine aktarabilmek için dolaşıp durdular. İşte bu, pek çok muhtelif bölgeye dağılmış olan hadisleri sahih haliyle elde etmeyi mümkün kılacak tek yol idi. Rahhale veya el-Cevval gibi yüceltme ifadeleri ancak otorite oldukları herkesçe kabul edilen çok az sayıdaki muhaddise verilmişti. Bu kimseler bütün bu ülkeleri, dünyayı gezip görmek veya tecrübe kazanmak için değil, tıpkı hiçbir dala besin toplama amacının dışında konmayan kuşlar gibi, sadece her bölgedeki hadis hafızlarını görmek, onlardan hadis dinlemek ve istifade etmek için dolaştılar.⁷⁵

Rihleye dair en önemli ve kapsamlı eser Hatîb el-Bağdadi'nin er-Rihle fi talebi'l hadis adlı eseridir. Bu eserde hadis ilminde sahabe, tabiin ve diğer zamanlarda tek bir hadis için yapılan seyahatlerden bahsetmektedir.⁷⁶

⁷⁵ Nazlıgöl, a.g.m., s.18

⁷⁶ Hatiboğlu, "Rihle", a.g.e., s.107

B. SEYAHATİN DİNÎ TEMELLERİ VE TARİHÎ ARKA PLANI

İslam dünyasında farklı zamanlarda, farklı amaçlarla pek çok seyahatler gerçekleştirilmiştir. Bu seyahatlerin nedenleri eski zamanlardan bu yana çağın ve insanların ihtiyaçlarına göre çeşitlilik göstermiştir.

İslam ile doğrudan ilgisi bulunan seyahat, Yüce Allah'ın kudretinin ve hikmetinin delilleri ve işaretleri olan dünyadaki tüm yaratılmışları, acayip olayları görüp Allah'ın sıfatları ve filleri hakkında derin bir şekilde düşünmek, bunlardan ders çıkarıp ibret almak için yapılan gezip görme eylemidir. Allah'ı Teala pek çok ayette de bu tür bir seyahatle ilgili Müslümanlara mesajlar vermektedir:

- a. “De ki; yeryüzünde geziniz ve bakınız. Allah ilk başta nasıl yaratmış? Sonra ahiret hayatını da yaratacaktır, şüphesiz ki O her şeye kadirdir.”⁷⁷ Bu ayette, yeryüzünde gezip görerek Allah'ın nasıl yarattığını müşahade etmemiz ve bunun üzerine düşünmemiz istenmektedir.
- b. “Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde (yürüyün) dolaşın ve Allah'ın rızından yiyip için; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah'adır.” ayetinde de görüldüğü gibi yeryüzünün insanlar için yaratıldığı bildirilmekte ve rızık ve nasip aramak için orada gezip dolaşılması istenmektedir.
- c. “Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. ‘Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin’ dedik.”⁷⁸
- d. “Yeryüzünde hiç mi gezmediler? Eğer gezmiş olsalardı elbette düşünecek (ibret alacak) kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama şu da bir gerçek, baştaki gözler değil, göğüsteki kalpler kör olur.”⁷⁹ Ayette de görüldüğü üzere Allah'ın yarattığı her şeyi, her olayı görüp akletmek ve idrak etmek için seyahat etmek önemlidir. Ayrıca seyahat tecrübesi edinmiş bir insanın gezip görmesi ve bilgi

⁷⁷ El-Ankebut, 29/20

⁷⁸ Es-Sebe, 34/18

⁷⁹ El-Hac, 22/46

edinmesiyle ufku genişlemekte ve pek çok şeye geniş bir pencereden bakabilmektedir.

- e. “Sizden evvel de sünnetullah/ilahi kanunlar uygulandı. Yeryüzünü gezip dolaşın da yalancılara (mücrimlerin) akıbeti nasıl oldu görün.” “Onlar sizden daha kuvvetli idi.”⁸⁰

Bu ayetlerin ekseriyeti, mü’minleri daha önce bu dünyada yaşamış kavimlerin hayatlarını ve akıbetlerini araştırmaya, onlara dair izleri gezip görmeye ve bunlardan ders çıkarmaya davet etmektedir. Bu sebeple yüce Allah, Kur’an’da, gelmiş geçmiş bazı kavimlerden ve bunlara gönderilen peygamberlerden, inkar edip asi geldiklerinde onların başına gelen felaketlerden bahseden kıssalara yer vermektedir. Kıssalar ile geçmişe ait izleri açığa çıkarmak, bu suretle insanların unutmuş buldukları veya gafil oldukları olaylar üzerine dikkatlerini çekmek hedeflenmektedir. Bazılarına dair deliller ve kalıntılar hala daha yeryüzünde bulunmaktadır. Gezip görmenin en önemli amaçlarından biri, bunları ve benzerlerini görüp ibret almak olmalıdır. Seyahatin görevi burada, kavimlerin akıbeti hususunda insanları düşünmeye sevkedip, insanın kendisine bir çeki düzen verip belli bir olgunluğa erişmesini sağlamaktır. Kâmil insan olma yolunda önemli bir araç olan seyahat ile kişinin gönül ufkunda ve zihninde büyük bir değişim ve dönüşüm hedeflenmektedir. Bu seyahatte Müslüman, Allah’ın ona sunduğu bu yeryüzünde boş işlere dalmadan dinin tebliğ ettiği şekilde helal ve haram çerçevesi içerisinde yol almalıdır. “Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, (Allah yolunda) seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlar var ya; sen bu mü’minleri müjdele.”⁸¹ ayetinde de geçtiği üzere seyyah, kendisinin Allah tarafından müjdelenenler safında yer aldığı bilincinde olmalı ve bunun gayreti içerisinde sırat-ı müstakim üzere yol almalıdır.

“Kimine binersiniz, kiminden yiyecek elde edersiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah’tır. Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinde ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız. Allah size

⁸⁰ El-Âl-i İmrân, 3/137

⁸¹ Et-Tevbe, 9/112

kanıtlarını gösteriyor. Allah'ın kanıtlarının hangisini inkâr edebilirsiniz?"⁸² Allah bu dünyada bir çok şeyi ahsen-i takvim üzere yarattığı insanın hizmetine sunmaktadır ve tüm bunlar insanın yararına olup insan hayatını kolaylaştırmaktadır. Allah'ın var ettiği veya insanın hizmetine sunduğu pek çok şey bizler için birer kanıt niteliğindedir. Burada da Allah, insanın yolculuğunu ona sundukları ile kolaylaştırmaktadır. İnsan da kanıt olarak kendisine sunulanları görmeli ve bunların Allah'ın nimeti olduğunu bilip inkara düşmemelidir.

Bir çok peygamber de ayetlerde geçen nitelikteki bir gezinin öneminden bahsetmiştir ve aynı zamanda onların da seyahat tecrübeleri olmuştur. Hz. İbrahim'in Mezopotamya'yı, Güneydoğu Anadolu'yu, Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı ve Hicaz'ı kapsayan bir yolculuğa çıktığı bilinmektedir. Hz. Yakup ve oğlu Yusuf da Mısır'a gitmişlerdir. Hz. Musa ise Mısır'dan Filistin'e gelmiştir.⁸³

Araplar'da yaygın olan seyahat geleneğine uygun biçimde bizzat Hz. Peygamber de Fasih Arapça'yı öğrenmesi ve çölün sağlıklı havasında büyümesi için sütanneye verildiği günlerden itibaren farklı seyahatler gerçekleştirmiştir. Ticaretle uğraşan, kervancı bir aileye mensup olan Hz. Muhammed (s.a.v.) Arap Yanmadası içinde olduğu kadar haricindeki birçok bölgeyi de ziyaret etmiştir. Annesi ile birlikte küçük yaşlarda Taif'e; amcası Ebu Talib ile birlikte iki sefer Suriye'ye; Hz. Hatice ile evlendikten sonra onun işlerini yürütmek üzere bir ya da iki sefer Yemen'e, en az bir sefer doğu Arabistan'a, büyük bir ihtimal Habeşistan'a seyahat etmiştir.⁸⁴ Araplar ve özellikle Mekkeliler çokça seyahat etmekteydiler. Bu konuda sayısız rivayetler mevcuttur. Onlar İskenderiye'nin Kıptî patriğinin, Yemen, Hire ve Gassan krallarının yanında, Bizans, İran ve Habeşistan imparatorlarının saraylarında, Güney Hindistan'da yani hemen hemen bir çok ülkede görülürlerdi. Mekke'li Osman ibn el-Huveyris, Bizans'ta çocuklara Arapça öğreten bir öğretmene rastlamıştır. Karayoluyla olduğu gibi deniz yoluyla da ticaret yapan Mekkelilerin, yaz ve kış yolculukları (rıhletü'ş-şita ve's-sayf) yarımada'nın iktisadi hayatı üzerinde son derece etkiliydi. Öyle ki Kur'an'da bu

⁸² El-Mü'min, 40/79-81

⁸³ Süleyman Uludağ, "İslam Geleneğinde Seyahat Kavramı", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf, Kültür ve Sanat Dergisi*, 2005, S.4, s.5

⁸⁴ bkz. Muhammed Hamidullah, "Hz. Muhammed'in İslam Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydınlı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, S. 4, Ankara, 1980

husustan bahsedilmektedir.⁸⁵ Bundan başka, Kur'an'ın ticarete verdiği şerefli unvanı; O'nun tasvir ettiği deniz yolculuğu esnasında karşılaşılan zorluklar, işaret ettiği ticaret kanun ve muameleler hakkındaki tavsiyeler, bu çalışmayı ilgilendiren diğer birçok noktalar bağlamında Kur'an'da bulunmaktadır.⁸⁶

Asr-ı saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren İslâm dinini yaymaya vesile olan fetihleri kolaylaştırma, fetihler neticesinde genişleyen İslâm topraklarını oluşturan beldeleri ve halkını tanıma, başta hadis olmak üzere çeşitli ilimleri tahsil etme vb. amaçlarla Müslümanlar tarafından seyahatler gerçekleştirilmiştir.⁸⁷

Hz. Peygamber ve sahabenin yaygın bir uygulaması olarak her beldeye Kur'an öğretimi ve din eğitimi ulaştırılmış ve bu hizmet İslam tarihi boyunca gönüllü Müslümanlar ve gezgin sûfiler tarafından da devam ettirilmiştir. Bu şekilde tüm şartlar zorlanarak İslam'ı öğrenmek isteyen herkese din eğitimi ve hizmeti verilmesi için uzak yakın demeden pek çok beldeye seyahatler yapılmıştır.⁸⁸

Peygamberin vefatından sonraki zamanlarda Müslümanlar Atlas okyanusundan Amu Derya (Ceyhun) nehrine kadarki alanı tek bir siyasi otoritenin hakimiyeti altına almışlardır. İslam imparatorluğunun sağladığı bu geniş alandaki sağlanan özgürlük, güven ve istikrar sayesinde, fetih dalgasının etkileri sadece siyasi alanla sınırlı kalmayıp bilakis bu geniş coğrafyadaki bütün kapalı kültürleri, mahalli piyasaları, inançları ve şehirleri dışa açarak, muazzam bir toplumsal ve kültürel hareketin başlamasına yol açmıştır. Bu hareket dalgasının içerisinde tüccarlar, ilim öğrenmek için uzun yollara düşen alim ve talebeler, hac ibadetini yerine getirmek için giden hac kabileleri, inanç ve değerlerini yaymak için pek çok diyar gezen dini zümreler, hadis derlemesi ve dil çalışması için çöllerde veya henüz yeni gelişen şehirler arasında gidip gelen yeni Müslüman kuşağın bilginleri yer almaktadır.⁸⁹

⁸⁵ El-Kureyş, 106/2

⁸⁶ Hamidullah, a.g.m., s.327-328

⁸⁷ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s.13

⁸⁸ Muharrem Çakmak, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım: Seyahate Dayalı Tasavvufi İrşad Metodu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.9, Sayı: 4, s.140.

⁸⁹ Mustafa Demirci, "Ortaçağ İslam Dünyasında Coğrafya ve Seyahat", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, Kış 2008/2009, Sy. 13, s.9

İslam fetihleri ile daha da genişleyen bu seyahat eyleminin canlanmasındaki faktörlerden biri, İslam hakimiyeti altına alınmış geniş alanda sağlanan seyahat edebilme özgürlüğü ve güvenliğidir. Bunun en önemli delili olarak Hz. Ömer zamanında yol güvenliği ve istihbarat işlerinin hızlı akışını sağlamak amacıyla "berid" teşkilatının kurulmasını ve yolcular için "darü'-dakik" denilen misafir evlerini gösterebiliriz. Ayrıca fetihlerle birlikte daha önceden garnizon olarak kurulan Basra, Kufe, Fustat, Musul, Şam, Kayravan gibi şehirlerin hızla kalabalıklaşarak büyümesi ve bu yeni merkez haline gelen yerler arasındaki siyasi, askeri, ticari, ilmi münasebetlerin artması da bu faktörler arasında yer almaktadır.⁹⁰

Büyük İslam alimlerinden biri olan ve hayatını ilme adayan İmam Şafii seyahatin önemine dair şunları söylemiştir:

“Akıl sahipleri bir yerde oturup kalınca rahat edemezler.

Öyleyse odunu ocağı bırak da dışarıya çık, seyahat et.

Yolculuk et; ayrıldığın bazı şeylere karşılık yeni ve güzel şeyler bulacaksın.

Yorul; çünkü hayatın tadı çekilen yorgunluklardadır.

Suyun yerinde durup kalmasının onu bozduğunu görürsün

Su akarsa güzelleşir, akmazsa güzelliğini kaybeder.

Ve ok yayından fırlamadan hedefini bulamaz.

Güneş hareketsiz dursaydı yörüngesinde, insanlar bıkartı ondan!

Yerinde, yatağında duran altın topraktan farksızdır.

Üd yerinde kalsaydı bir çeşit odun olarak kalırdı.”⁹¹

Yolculuğun önemine dikkat çekmesi ve İslam'ın yolculuğa çağırmasıyla birlikte Muhammed es-Senusi *el-Muzecü's-Sefer* diye isimlendirdiği kitabı *er-Rihletü'l-Hicaziyye'de* yolculuğa teşvik eden ve yolculuğun faziletlerinden bahseden Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve hadisleri nakletmiştir. Bir bölümünde şöyle demektedir:

“Gizli değildir, şüphesiz ki Allah'ın hikmeti yücedir. O dünya menfaatlerinin hepsini bir yerde toplamamış aksine menfaatleri birbirine muhtaç olacak şekilde yeryüzünün değişik yerlerine dağıtmıştır. Bu sebeple yolculuklar Allah'ın hikmetini, kudretini idrak etmemizi sağlıyor ve bizi onun nimetlerine şükretmeye çağırıyor. Yolcu birçok farklı

⁹⁰ Demirci, a.g.e., s.9

⁹¹ Demirci, a.g.e., s.10

deneyimler ediniyor, tecrübe kazanıyor ve kazançlar sağlıyor. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet yolculuğun faziletine dikkat çekiyor ve ona davet ediyor."⁹² Yine aynı eserde dünyada yer alan farklı ümmetlerin ve onlara dair bilgilerin de bilinip tanınması ve insanın bizzat görerek ve duyarak daha iyi bir öğrenme gerçekleştirebilmesi için de seyahat etmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.⁹³

Özetleyecek olursak; her şeyin hareket halinde olduğu bu evrende insan da bu hareketin bir öznesidir. Çeşitli amaçlarla bu seyahat çarkına su taşımaktadır. İslam'dan önce de var olan seyahatler İslam ile birlikte hız kazanmıştır. İslam, seyahat kavramına derin bir içerik, anlam ve de görev yüklemiştir. Yüce dinimiz, nitelikli, seviyeli ve gayeli bir yolculuk hedefleyerek yeryüzünde gezip dolaşma eylemini bu şekilde yüksek bir mertebeye taşımıştır. Tüm bunların hepsinin gayesi, insanı yaratılanlar ve yaratıcısı üzerine düşünmeye sevk etmek ve İslam'ın amaçladığı kâmil insan mertebesine erdirmektir.

C. İSLAM'DA SEYAHAT ÇEŞİTLERİ

1. İLİM ELDE ETMEK AMACIYLA YAPILAN SEYAHATLER

İslam'da ilim, hikmet gibi kavramlar çok önemli ve değerlidir. İlim ve ilim ehli her zaman için çok değer görmüştür. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Peygamberimizin sözlerinde bunun örneklerini görmekteyiz.

Allah'ı idrak etmede, yaratılış gayesini tamamıyla gerçekleştirmede, hakikatin bilgisine ulaşmada en önemli etkenlerden biri ilim sahibi olmaktır. Müslüman, ilim talebi için gerçekleştirilen yolculuğu cennet yollarından biri olarak görmüş ve bu şuurla hareket etmiştir. Tüm bunlar İslam dünyasında oluşan büyük bir seyahat geleneğinin öncüllerini teşkil etmektedir.

Kuran'ın ilk buyruğunun "Oku!" olması; çeşitli ayetlerde ve hadislerde ilmin, hikmetin ne kadar önemli ve değerli olduğunun vurgulanması Müslümanlarda bu yolda büyük bir ilgi ve arayış hissiyatı oluşturmuştur. Özellikle Peygamberimizin hayatını

⁹² Muhammed es-Senûsî, tahkik Ali Şenûfî, "*er-Rihletü'l-Hicaziyye*", Tunus: eş-Şeriketü 't-Tunisiyye li't-Tevzi, 1976, s. 45

⁹³ Muhammed es-Senûsî, a.g.e., s. 46

bilmek, onunla ilgili her şeyi öğrenip sözlü ve yazılı olarak elde etmek ilk dönem bilgi amaçlı seyahatlerin en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Peygamberden nakledilen tek bir hadis için bir çok farklı coğrafyalar arasında uzun yolculuklar yapılmıştır. Bu konu hakkındaki seyahatlerden rihle kavramının tanımında bahsetmiştik.

Klasik dönemde ilim, kitaplardan ziyade ilim ehlinin bizzat kendisinden öğrenilmekteydi. İlme talip olan kişi her nerede olursa olsun hocayı bulur ve önemli eserleri ya da onun kendi eserlerini hocanın tedrisinde okurdu. Bundan dolayı ilim talipleri ilim ehlinin buldukları yerlere seyahatler düzenleyip onlardan aldıkları birikim ile hem ilimlerinin hem de ufuklarının gelişmesini sağlıyorlardı.⁹⁴ Bu seyahatler, ilim yolundaki pek çok alimin adeta bir yaşam tarzı olmuştur.

“Bilimle uğraşan kimseler, yani ehl-i ilim ya da ulema, genellikle bilinçli bir tercihle adresi belli hocaların yanına gitmek üzere yola çıkarlardı. Ancak bu yolculuk çoğu zaman bir maceraya dönüşürdü. Zihni bir takım sorularla yoğun bir şekilde meşgul olan bir talibin bilimsel veya varoluşsal sorulanna (ki bu ikisi çoğu zaman iç içedir) cevap bulma umuduyla çıktığı ve bir arayış halinde devam eden seyahati bu türden bir seyahattir. Talebe, sorulanna cevap bulabileceğini umduğu kimselerin adeta izlerini sürerdi. Örnek vermek gerekirse, mesela, Sehl b. Abdullah et- Tusteri adlı bir İslam bilgini da ha on üç yaşında iken, kafasına takılan bir mesele hakkında memleketinin ulemasından doyurucu bir cevap alamayınca seyahate karar vermiş ve Basra'ya gitmişti. Buradaki alimlerin açıklamaları da onu tatmin etmeyince Abadan'a gitmiş, orada Ebu Habib Hamza adlı bir alime problemini anlatmış ve nihayet tatminkar bir cevap alabilmişti. Cevaptan etkilenen genç talebe onun yanında. bir süre kalarak "ilmini geliştirme"ye çalışmıştır.”⁹⁵

İbn Haldun ilim tahsil etmek için seyahatler yapmanın ve bizzat hocalarla görüşmenin öğrenmedeki kemâli artırdığını ifade etmektedir. İnsan sahip olduğu bilgileri, ahlâki niteliği ve benimsemiş olduğu değerleri, faziletleri bazen tahsil, talim ve takrir ile bazen de taklit ve doğrudan telkinle elde etmektedir. Ancak doğrudan yüzyüze

⁹⁴ Resul Ay, “Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Alimler ve Dervişler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, S. 3, 2006, s.21

⁹⁵ Ahmed Çelebi, *İslamda Eğitim ve Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, İstanbul: 1983, s.331

telkin ile elde edilen bilgiler, değerler daha sağlam bir şekilde zihinlerde yer etmektedir. Ayrıca ilmi ıstılahların talebenin zihnini karıştırabileceği durumlar olabileceğini ve bu durumda bir hocanın ona önderlik ve rehberlik etmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Talebe birden fazla ilim ehli ile görüşerek de farklı deneyimler ve tecrübeler elde edecek, hepsinin yöntemlerini, uygulamalarını görerek daha geniş bir perspektife sahip olacaktır.⁹⁶

Klasik dönemde, İslam kültüründe kitaba karşı müderrisin üstünlüğü kabul görmüş ve insanın kendiliğinden bilginlik seviyesine erişemeyeceği fikri yerleşmiştir. Bu seviyeye ise ancak silsile yolu ile ulaşılabilineceğini düşünerek Müslüman alimler tek meşru bilginin icazet verilmiş bilgi ve icazet verilmiş tek bilginin de silsileye dayalı bilgi olduğuna karar vermişlerdir. İşte bu noktada seyahat ayrı bir önem kazanmaktadır. O değerli silsileler içinde yer almak isteyen alim adayları uzun seyahatler yaparak dönemin ünlü hocalarının yanına gitmişler ya da davet edilmişlerdir.⁹⁷

Hayatını ilim tahsili ve bunun için yaptığı seyahatlerle geçiren büyük alimlerden biri olan Taberî bizim için önemli örneklerden biridir. Taberî ilk olarak eğitimine Kur'an-ı Kerim ezberi ve hadis yazımıyla başladı. Henüz on iki yaşında iken Rey'e ilk seyahatini gerçekleştirdi. Orada beş yıl kadar kaldı ve Müsennâ b. İbrâhim el-Âmülî'den hadis ve Ebû Mukatil'den Hanefî fıkhnı öğrendi. Genel tarihe dair yazdığı meşhur eseri olan Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk'u yazarken çok faydalandığı birikimi Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'nin tedrisinde iken elde etti. Daha sonra Ahmed bin Hanbel gibi önemli isimlerin bulunduğu Bağdat'a gitti fakat ulaşmadan Ahmed bin Hanbel'in vefat ettiğini öğrendi. Taberî, Bağdat'ta bir yıl kaldı ve bu süre zarfında Şâfî fikhını Za'ferânî ile Ebû Saîd el-İstahrî gibi âlimlerden okudu. Sonra Basra'ya gitti ve bazı muhaddislerden Hz. Ali'nin Basra ziyareti sırasında rivayet ettikleri dahil birçok hadisle Câhiliye, siyer ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi haberlerinin rivayet icâzetini aldı. Daha sonra önemli ilim ve kültür mekezlerinden biri olan Kûfe'ye geçerek iki yıl boyunca oradaki ünlü hadis âlimlerinden olan Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ, Hennâd b. Serî, İsmâil b. Mûsâ'dan hadis öğrendi; Süleyman b. Hallâd'dan kıraat, diğer bazı âlimlerden Câhiliye devri şiiri ile birlikte Arap dili ve edebiyatını da öğrendi. Buradan

⁹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, b.10, İstanbul: Dergâh yay., 2014, C.2, s.991

⁹⁷ Touati, a.g.e., s.14

sonra tekrar Bağdat'a geçerek ilim tahsiline devam etti ve aynı zamanda Ya'kub b. İbrâhim ed-Devrakî'nin el-Müsned'ini yazdı. Mısır'a gitmek için Bağdat'tan ayrılarak Suriye'ye ve sahil şehirlerine uğradı. Beyrut'ta bir müddet kalıp Abbas b. Velîd el-Beyrûtî'nin yanında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetti ve 867 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'ye, tarihteki eski adıyla Fustat'a geçti. Mısır'daki ikameti esnasında üç büyük Şâfiî âliminden Şâfiî fikhını öğrendi. Arap dili ve edebiyatı uzmanı Ebü'l-Hasan Ali b. Serrâc el-Mısırî ile yakın dostluk kuran Taberî; onunla hadis, fıkıh, dil, sarf ve nahivle şiire dair sohbetler gerçekleştirdi. Bu arada Dımaşk'a da giden Taberî, oradaki bazı âlimlerden hadis ve kıraat dersleri aldıktan sonra tekrar Fustat'a geri döndü. Daha sonra 31 yaşında iken tekrar Bağdat'a döndü. Hayatının elli yılını geçirdiği Bağdat'ta halifenin teklif ettiği kadılık ve Dîvân-ı Mezâlîm reisliği gibi önemli görevleri reddedip müderrislik yapmaya devam etti. Aynı zamanda çeşitli eserler telif etti. Ömrünün sonuna kadar tasnif ve telifle meşgul olan Taberî birçok talebe yetiştirerek onlara eserlerini takrir edip yazdırdı; ilim meclislerinde sohbetler verip, sorulan sorulara ve fetvalara yanıt verdi. Edindiği bilgi birikimiyle, telif ve tasnif ettiği eserlerle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında büyük bir otorite haline geldi.⁹⁸

Aslen Türkistanlı olan Farabi de ilim seyahatine çıkarak, Irak ve Suriye bölgelerinde dolaşmıştır. Mağrib'deki Tilimsan'da doğan Ahmed b. Muhammed el-Mekkari Fas, Tunus, İskenderiye, Kahire, Hicaz, Kudüs, Şam ve Gazze gibi merkezlere ilmi seyahatler yapmış, bu sayede Neftu't-tıb adlı eserinde 280'den fazla alimi tanıtmıştır. Pek çok alimin en önemli eserleri bu seyahatlerin ürünüdür. Gazzali de ihya-i ulumuddin adlı eserini yaklaşık on yıllık seyahati sırasında yazmıştır.⁹⁹

İlim için gerçekleştirilen seyahatlerin bir etkeni de ilmin yok olacağı endişesinin oluşmasıdır. Özellikle sahabe ve tabiun neslinde görülen bu endişenin diğer dönemlerde de etkisini devam ettirdiği görülmektedir. Bu endişeye işaret eden bir örnek olarak Emevi halifesi Ömer İbn Abdilaziz Medine valisi Ebu Bekr İbn Hazm'a gönderdiği mektupta ilmin yıkılacağı ve ulemanın yok olacağı korkusuyla Peygamber'in hadisleri

⁹⁸ Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c.39, s.314-315

⁹⁹ Mustafa Çağrıncı, "Seyahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, s.8

ve sünneti konusunda var olan şeyleri araştırmasını ve bütün bunları kaydetmesini istemektedir.¹⁰⁰

Hem dîni telkin yani ayet ve hadislerde çokça bahsedilmesi hem de İslam dünyasında ilmî seyahatlerin öteden beri övülen, teşvik edilen bir olgu olması alimleri sonu gelmeyen seyahatlere sevk etmiştir. Aynı zamanda alim için bu seyahatlerin çokluğu ile birlikte katıldığı ilim meclislerinin çokluğu bir prestij göstergesi sayılmaktadır. Halk nezdinde talebenin değeri ilim elde etme amacıyla yaptığı seyahatlerle ve ders aldığı hocalarının sayısı ile değerlendirilirdi. İlim ehli nezdinde ise, seyahat tecrübe ve bilginin bir ölçüsü olarak kabul edilirdi.¹⁰¹

İslam dünyasında kurulan eğitim kurumlarının ve vakıfların talebeye maddi manevi her türlü imkânı sağlaması da, talebelerin daha rahat seyahat etmelerini ve gittikleri yerde kalarak ilim tahsili etmelerini kolaylaştırmıştır.¹⁰²

*“Seyahatler sırasında ülkelerin politik sınırlarının pek bir önemi yoktu. İslam dünyasında gidilen her yerde Müslüman seyyahın ülke aidiyetinde veya medeni, hukuki haklarında bir değişiklik olmazdı. Hatta, George Makdisi'nin ifade ettiği gibi, bir Müslüman seyyah, memleketine dönünceye kadar geçici olarak fakir kabul edilir ve yasal olarak beytü'l-mâlden sadaka ve zekat alabilme hakkına sahip olurdu. Bu bakımdan İslam dünyası, Gellens'in bahsettiği anlamda, Müslümanlar için bir bütünlük arz ediyordu.”*¹⁰³ Nitekim ilmi faaliyet ve imkanlarıyla ünlü olan belli başlı şehirlerde sayıları binlere ulaşan talebelerin büyük bir kısmı farklı etnik kökenlere sahiptirler.¹⁰⁴

2. DİL BİLİMİ (ÇALIŞMALAR) İÇİN YAPILAN SEYAHATLER

Hadis için yapılan seyahatler gibi dilbilimciler de bedevilerin ağzından arı dili derlemek, bunu sözlük ve fihristlerde toplamak için bir takım çalışmalar yapmışlardır.

¹⁰⁰ Touati, a.g.e., s.30

¹⁰¹ Çelebi, a.g.e., s.329

¹⁰² Ay, a.g.m., s. 23

¹⁰³ Ay, a.g.m., s.23-24

¹⁰⁴ Ay, a.g.m., s.24

Onlar da dini değerlendirmeler doğrultusunda belli bir dil ufkuna – en saf bedevi ağzını araştırarak- Arapçayı İslam'ın ve onun temel bilgilerinin dili haline getirmek amacıyla hem kentlerine gelen bedevilerden arı dili derlemişler hem de bu ağzları, onları koruyanlardan öğrenmek üzere çöllere doğru yola koyulmuşlardır.¹⁰⁵

Hem yabancı milletlerden İslam'a girenler için hem de Arapların istifade etmesi için Arap dili ve gramerinin ilmi açıdan tetkik ve araştırılmasına yönelik çalışmalar gerekli görülmüştür. Kur'an'ı tetkik etmek isteyen ve belli başlı idarî vazifelere getirilmiş yeni mühtedîlerin dil ile ilgili problem ve ihtiyaçlarını gidermek de bu durumun etkenlerinden biridir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in fasih Arapçası ile diğer etkileşimde olduğu Farsça, Süryanice gibi diller ve lehçelerle karmaşıklaşan günlük işlerde halkın kullandığı âvâmî Arapça arasındaki mesafenin zamanla daha da açılması yine bu tür çalışmaların yapılmasını ve bundan dolayı da bu seyahatlerin gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır.¹⁰⁶

Diğer beldelerde yaşayan Müslüman bilginler de hem bedevilerin hem de bu konudaki büyük müderrislerin bilgilerine başvurmak için seyahatler düzenlemişlerdir.

Ebû Amr eş-Şeybanî çölde ilk kalan bilginlerden biridir. Yine “Raviye” lakabıyla anılan ve zamanın arkaik şiiri en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilen, meşhur Hammad (ö. 160?-776?) çöl seyahatine çıkanlardan biridir. Bir başka önemli Küfeli çöl seyyahı Kisai'dir (ö.183?/799?). Doğduğu kentin müderrislerinin yanında eğitim gördükten sonra, Bağdat'a ve Basra'ya gitmiş, orada Arap dilinin ilk lüğatinin (en azından bir bölümünün yazarı olan, meşhur Halil bin Ahmed'in (ö. 175/791) derslerini izlemiştir. Yanında öğrenim görmeye geldiği büyük lügat yazarının dil konusundaki bilgilerini Hicaz, Necid ve Tihama'daki çöl kabilelerinden topladığını öğrenince, çöle gitmeye karar vermiştir. Yanına çok miktarda mürekkep ve kâğıt alarak, Badiye'ye girmiş ve hatırı sayılır miktarda dilbilim ve şiir malzemesiyle geri dönmüştür. Kahire no: 232 sayılı yazmada bulunan seyahatname, Kisai'nin hangi koşullarda Küfe çölündeki Bedevi okuluna gittiğini anlatmaktadır. Kisa'i Bedeviler

¹⁰⁵ Touati, a.g.e., s.51

¹⁰⁶ Philip K. Hitti, çev. Salih Tuğ, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 1.b., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s.337

arasında kalmayı, her filologun oluşum sürecinin basamaklarından biri olarak varsaymıştır. Başlıca öğrencisi olan Ferra da (ö. 207/822) hocasını çöle götüren yola düşmüştür. Hayatının sonunda el-Memun'un (813-833) sarayında görevli olunca, halife onu temel gramer eserleriyle, bedevilerden bütün duyduklarının birleşimini orta koyan bir kitap yazmakla görevlendirmiştir.¹⁰⁷

Bedevilerden derlediği öykülerle bilinen Asmaî dil çalışmaları yapanların çöldeki çalışma durumları açısından anlamlı bir öyküde şöyle belirtmektedir:

“Bir eşeğe binmiş, hadisler, şiir ve dil konusunda garîb arayışımı büyük bir çabayla sürdürüyordum ki, Dariyye bölgesinde (Medine'ye uzak olmayan bir yer)kıldan dokunmuş büyük bir güneşliğe benzeyen ve ortasında bir atın durduğu çardak türü bir yapı gördüm. Bu gölgelik develer için bir dinlenme mekânı, koyunlar için de ağıl işi görüyordu. Hemen yakınındaki kuyunun yanında eşekten indim. Eşeğime su vermek için yalağı suyla doldurdum, o sırada yandaki evden genç bir adam çıktı. Yaklaşıp beni selamladı. Selamını aldığımda , şöyle dedi: ‘Üstünde kentli giysileri var, ama karşımda Bedevi dilini konuşan birisini görüyorum!’ Cevap verdim: ‘Giysiler konusunda haklısın. Dile gelince, siizn ifadelerinizin arılığı nerede? Sizin konuşurkenki rahatlığınız nerede? Sizlerin (güzel) söylevler vermekteki doğal yeteneğiniz nerede? Anlamları kendiliğinden zenginleştirme gücünüz nerede? Biz ifadesi yoksullaşmış olanlar (kentliler) amacımıza her zaman ulaşmadan ve kalbimizdekini ifade edemeden dile işkence edip duruyoruz.’ (Soylu bir duruşu olan genç adam ona konukseverlik gösterdikten sonra, sorar:) ‘Seni bu sarp ve zorlu ülkeye getiren ne? -Onları ellerinde bulunduranları güzellikleriyle süsleyen edeb'e ulaşma isteği, diye cevap verir Asmaî. Şaşırان genç adam, buraya gelmenin ek nedeni bu mu? diye sorar. -Benim bundan daha büyük bir kaygım, daha derin bir isteğim ve daha yakıcı bir özlemim yok.”¹⁰⁸Bu öyküden de anladığımız üzere, arı dil ve kültürün sahipleri ve koruyucuları olarak görülen bedeviler bu konuda otorite sayılmaktadırlar. Kentli sıfatıyla insanların bu özgün kültür ve arı dil edinimi için bedevilere yani çöllere gelerek bu tür çalışmalarda bulunmaktadırlar.

Araplar her şeyden ziyade çöl ile özdeşleşmiş bir toplumdur. Çöl, onların dünyayı algılayış biçimlerinde önemli bir yere sahiptir ve onların dilinde, kavramlarında, kültürlerinde oldukça etkili olmuştur. Yani Arap dilini bilmek ve

¹⁰⁷ Touati, a.g.e., s.56-57

¹⁰⁸ Touati, a.g.e., s.55

anlamak için çöl kavramını da iyi bir şekilde idrak etmek gereklidir.¹⁰⁹ Bu sebeple onların dil bilimi çalışmaları için çöle yaptıkları seyahatler son derece olağan ve de gerekli bir durum olarak görülmelidir.

Dil bilimi çalışmaları haricinde tarihi bilgiler elde etmek amacıyla da çöllere seyahatler yapılmıştır. Filologlar gibi tarih yazıcıları da Bedevilerle karşılaşmış ve onların rivayetlerini öğrenmek üzere bu yollara düşmüşlerdir. Zaman zaman çöle seyahatler azalsa da çölde kalmak ve arı dil çalışmaları için yapılanlar takdir edilen bir girişim olma özelliğini sürdürmüştür. Tüm bu seyahatler hem güzel konuşma ve yazmanın hem de başta Kur'an olmak üzere temel İslami kaynakları doğru anlama ve yorumlama ihtiyacının bir sonucu olmuştur.

3. İBADET AMACIYLA YAPILAN SEYAHATLER

Bu tür seyahatlerin başında maddi ve manevi yönlü bir ibadet olan hac yolculuğu gelir. Hac, İslam'ın temel ibadetlerinden biri olarak, hayatlarında bir defaya mahsus olmak üzere güçleri yeten Müslümanlara farz kılınmıştır. Bu kutlu ibadet hakkında Kur'an'da şöyle buyrulur:

a. “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”¹¹⁰

b.” İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâbe) tavaf etsinler.”¹¹¹

¹⁰⁹ Gündüzöz Soner, “Arapçada Kültür-Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Ögeler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), Sayı: 2, s.216

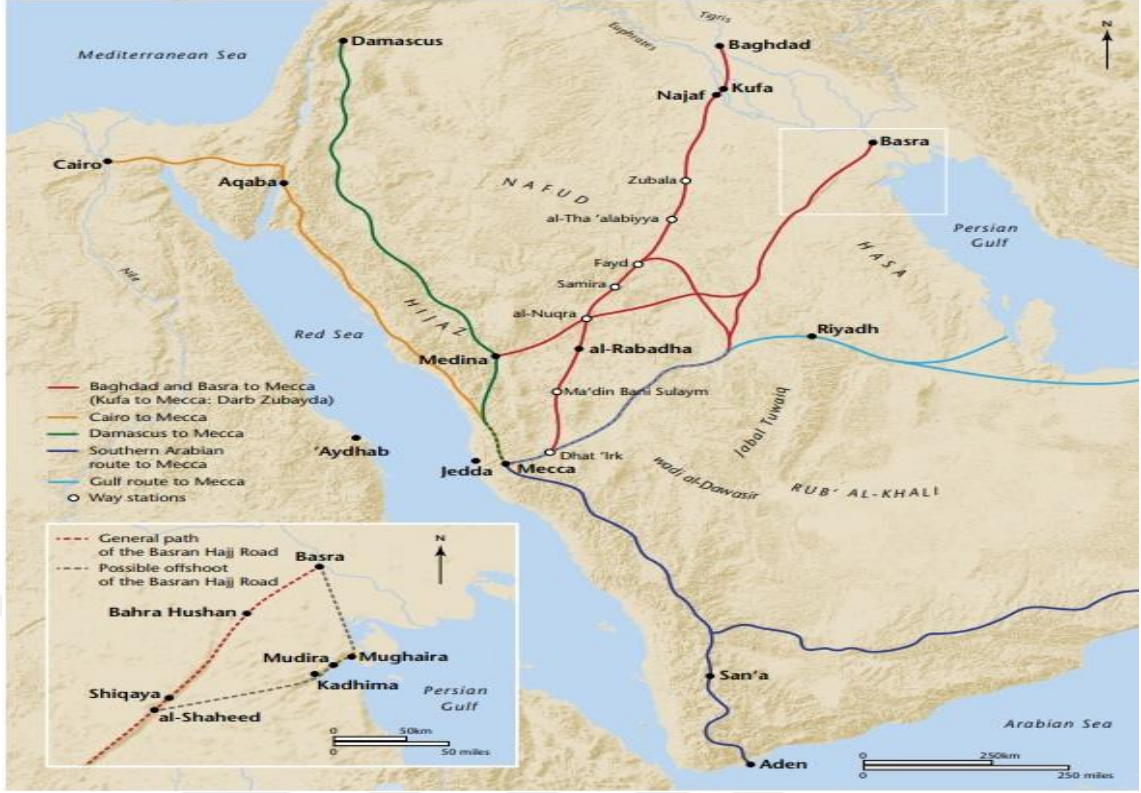
¹¹⁰ El-Al-i İmran 3/96-97

¹¹¹ El-Hac, 22/27-28-29

Bu önemli emre muhatap olan ve durumu haccetmeye uygun olan her Müslüman bu ibadet için dünyanın neresinde olursa olsun Allah'ın evini ziyaret etmek için yolculuklara çıkmıştır.

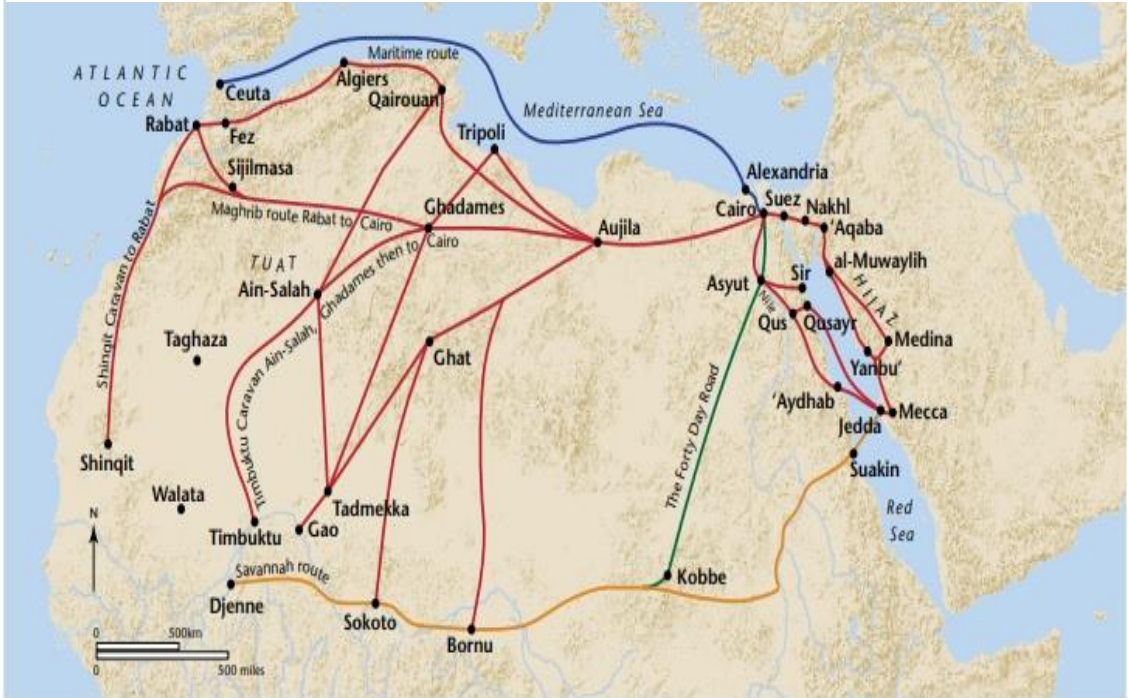
Hac ibadeti vesilesiyle başlangıçtan itibaren her yıl bütün İslam aleminde çok güçlü ve organize bir seyahat geleneği oluşmuştur. Bu ibadetin yolculuk, ağırlama gibi tüm aşamaları ile ilgili kurum ve kurallarının gelişmesi sağlanmış; hacıların her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi gibi temeli İslam öncesine dayanan ağırlama hizmetleri zamanla kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Mekke ve Medine İslam alimleri ve ilim tâlipleri için buluşma, tanışma ve öğrenim merkezi olmuştur.¹¹² Aynı zamanda hacılar için hac yollarının güvenliği, hac güzergâhındaki su kuyularının bakımı, hacıların konaklama, gıda ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanması adına yapılan çalışmalar her zaman var olmuştur. Dünyanın çeşitli yerlerinden yola çıkan insanlar hac kabileleriyle birlikte belli güzergahlar takip ederek yol almışlardır.

¹¹² Mustafa Çağrıcı, "İslam Kültüründe Seyahat" *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S. 7, s.7

Resim 1: Arabistan topraklarında takip edilen hac güzergahları

Kaynak: "The Hajj: Collected Essays", Ed. Venetia Porter and Liana Saif, The British Museum Press, 2013, s. 45 (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

Resim 2: Afrika kıtasında takip edilen hac güzergahları

Kaynak: "The Hajj: Collected Essays", Ed. Venetia Porter and Liana Saif, The British Museum Press, 2013, s. 45 (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

Vahyin beşığı, İslam Peygamberinin yurdu, ümmetin kıblesi olan kutsal mekan Kâbe, her zaman için Müslümanların en önemli merkezlerinden biri olmuştur.. Dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanlar burada hem birbirleri ile tanışır, kaynaşır hem de ilim ve kültür alışverişinde bulunurlar. Müslümanlar için tevhit merkezi ve kutsal topraklar olan Mekke ve Medine gibi Kudüs de aynı ölçüde değer görmüş ve her asırda önemli ziyaret merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir. Peygamberimizin izinden yürümeyi arzu eden, onun sünneti ışığında dini vazifelerini ifa etmeye çalışan nice Müslüman, Emevilerden Abbasilere, Eyyübilere Memlûklülere, Selçuklulardan Osmanlılara kadar bu değerleri ve izleri özenle korumuşlar ve türlü hizmetlerde bulunarak gelecek nesillere itina ile aktarmışlardır.

Cihat yolculuğunu da bu başlık altında değerlendirilebiliriz. Cihat ibadeti ile yolculuk / sefer bir arada olmuştur. Cihat yolundaki seferlerle de Hac seyahatinde olduğu gibi uluslararası bir hareketlilik yaşanmış, coğrafi sınırlar değişmiş, toplumlar arasında da pek çok etkileşim olmuştur.¹¹³

4. TASAVVUFİ SEYAHATLER

Kur'an-ı Kerim'in Kehf suresinde geçen ve Hz. Musa'nın hakikat bilgisine ulaşmak için yanında bir gençle birlikte seyahat etmesini anlatan kıssa sufilere ilham kaynağı olmuştur. Esasen tasavvufi hayat Allah'a doğru bir yürüyüş ve her daim onun yolunda olmak olarak görülmüştür.¹¹⁴

Sufiler de rihleyi fikir hocalarına yaklaşmak için kullanmıştır fakat rihle'nin sınırlayıcı ufkunu görmüşlerdir. Onlara göre rihle, insanı bilginin sadece bir yönüne, zahire götürebilir ve onlar kendilerini batinın çözülmesine yönelik ilmin taşıyıcıları olarak görmektedir. Seyahat kavramını gerçeklik hakkındaki gizemli bilgilerini derinleştirmenin başlıca araçlarından biri haline getirmişlerdir..¹¹⁵

¹¹³ Akpınar, a.g.e., s.70

¹¹⁴ Mustafa Çağrı, "Seyahat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, s.9

¹¹⁵ Touati, a.g.e., s.144

Süfilikte sefer ve seyahatin gayesi, nefis terbiyesi ve bilgi edinmektir. Seferin zor ve çetin oluşu, sufiler tarafından bir tür riyazet ve çile olarak görülmüştür. Cafer el-Huldi şöyle demektedir: “Seyahat demek nefis mücadelesi demektir.” İki türlü seyahat vardır:

a.Allah’ın evliyasını görmek veya kudretinin eseri olan şeylerden ibret almak için nefsin arzda gezmesi

b. Melekût aleminde dolaşmak için kalple olan seyahat.¹¹⁶

Kuşeyrî de iki tür seyahatten bahseder:

a.Bedenin seferi bir diyardan diğerine intikaldir.

b.Kalbin seferi ise bir sıfattan diğerine yükselmektir.¹¹⁷

İlk sufiler, seyahate çıkmaya meraklı ve hevesli olan, seferin her şeyi halledeceğini düşünen müridlerini seferin sakıncalı olabileceği durumlara karşı dikkat çekerek onları ikaz etmektedir. Ebu Yakub Susi, sefere çıkan bir kimsede şu dört niteliğin bulunmasını gerekli görmektedir:

a.Kendisini yönetecek bilgi

b.Haramdan koruyacak takva

c.Onu taşıyacak heves

d.Günahtan koruyacak güzel huy¹¹⁸

Tasavvufî tabakât ve menâkıp kitaplarında, gezginliklerinden dolayı abdal, derviş gibi isimlerle de anılan birçok sufünün, ruhsal gelişme ve yücelmenin sırrını seyahatte aradıklarını; uzak diyarlardan hatta Endülüs’ten Mekke, Medine, Kudüs gibi maneviyat iklimlerine giderek buralarda tasavvufun ünlü şahsiyetleriyle görüşüp onların bilgi birikiminden yararlanmak veya ölmüş olanların kabirlerini ziyaret edip ruhaniyetlerinden istifade etmek için çileli yolculuklar yaptıklarını, züht ve riyazet için elverişli ortamlar olan dağlarda, çöllerde yaşadıklarını ve bütün bu seyahatler sayesinde

¹¹⁶ Süleyman Uludağ, "İslam Geleneğinde Seyahat Kavramı", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf, Kültür ve Sanat Dergisi*, 2005, S. 4, s.9

¹¹⁷ Uludağ, a.g.m., s.9

¹¹⁸ Uludağ, a.yer

edindikleri tecrübeleri, kat ettikleri manevi merhaleleri anlatan ibretli hikayeler yer almaktadır.¹¹⁹

Gazzali'nin *İhya*'sında yolculukla ilgili çok geniş bilgiler veren "Kitâbu Âdâbi's-Sefer" başlıklı bir bölüm yer almaktadır. Burada Gazzali, kişinin görüp duyduklarının dini hayatına katkı sağlaması sebebiyle peygamberlerin ve diğer din büyüklerinin kabirleri ile hayatta olan alimler ve velilerin ziyaret edilmesinin de öneminden bahsetmiştir.¹²⁰

5. COĞRAFYA, TARİH VE KÜLTÜR KONULARINDA BİLGİ

TOPLAMAK AMACIYLA YAPILAN SEYAHATLER

Orta Çağ İslam dünyasında özellikle IX. ve X. Asırlarda ve daha sonralarında büyüyen ve evrenselleşen her medeniyette olduğu gibi dünyayı keşfetme ve öğrenme arzusu ile uzak diyarlara seyahatler gerçekleştirilmiştir. Özellikle bu dönemdeki eserleri ancak uzun araştırmalar ve geniş yüzey araştırmaları ile yazmak mümkündür. Bu hareketli ve değişen dünyanın yaşadığı tecrübe ve hikayeler geride zengin bir coğrafya ve seyahat literatürü bırakmıştır. Muhaddislerin ve dil bilimcilerin hadis ve dil bilimi çalışmaları ile ilgili seyahatleri yavaşlarken, Abbasilerin ilk döneminde Eski Yunan, İran, Hint ve diğer antik çağ astronomi ve coğrafya eserlerinin tercüme edilmesi ile birlikte seyahat edebiyatını bilimsel coğrafya ile bütünleştiren bilimsel coğrafi eserler ortaya koyulmaya başlanmıştır.¹²¹

Müslümanlar civardaki medeniyetlerle temasa geçerek eski Yunan medeniyeti tesiri altında kalmadan önce, hukuki ve edebi etkenlerin tesiriyle, coğrafi sahada çalışmaya başlamışlardır; bu çalışma ilk olarak yalnız Arap yarımadasına özgü kalmıştır. Daha sonra Arap Yarımadası dışındaki beldelelere ait ilk eserlerin yazılmasındaysa hukuki amillerin etkisi olmuştur. Cizye, haraç, mukâta'ât gibi hükümlerin fethediliş tarzına göre değişmesinden dolayı bir beldenin yalnız tarihini

¹¹⁹ Mustafa Çağrı, "Seyahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s.9

¹²⁰ Bilal Kemikli, "İhyâ Ulûmi'd-din'de Seyahat Adabı", *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S. 7, s.16

¹²¹ Mustafa Demirci, "Ortaçağ İslam Dünyasında Coğrafya ve Seyahat", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, Kış 2008/2009, S. 13, s.11

değil, coğrafyasını da bilmek hukuk ve idare ihtiyaçlarından biri olmuştur. Ticaret, askerlik, hac ve ilmi bilgiler elde etmek amacıyla farklı bölgelere gitmek ihtiyacının da coğrafya çalışmalarının gelişiminde yeri olduğu şüphesiz bir gerçektir.¹²²

Abbasi halifesi el-Mansur devrinde başlayarak az zamanda süratle etkisini gösteren Yunan tesirleri bu konuda önemli gelişmelere yol açmıştır. Batlamyus'un Coğrafya'sı ile o dönemin kozmografya bilgisini içeren Macastî'si tercüme edildikten sonra, İslam coğrafyacıları o esaslar çerçevesinde ve o yöntemle çalışmaya başlamışlardır.¹²³

Nitekim daha da sonra halife Me'mun'un emriyle, Yunan, İran ve Hint eserlerindeki verileri karşılaştırmak ve daha doğru ölçüm sonuçlarına ulaşmak için içlerinde cebir ilminin kurucusu ünlü Türk matematikçi Harezmi'nin de bulunduğu 67 kişilik kalabalık bir bilim heyeti ile Musul yakınlarındaki Sincar çölünde ölçümler yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda yeryüzünün çevresi, enlem ve boylam hesapları yeniden bugünkü sonuçlara çok yakın bir şekilde ölçülmüştür. İslam coğrafyasının nehir, dağ ve vadilerinin haritası çıkarılmıştır. Bütün bu ölçümler ve önemli çalışmalar neticesinde, daha önce Hint, İran coğrafyacılarının eserlerinden daha mükemmel bir dünya atlası hazırlanmıştır.¹²⁴

Müslüman coğrafyacıların ilk çalışmalarında her ne kadar Yunan tesiri görülse de daha sonra yaptıkları önemli çalışmalar ve araştırmalar neticesinde genişlik ve sağlamlığı bakımından Yunanlıların çalışmalarına göre daha üst seviyelere gelmiştir.¹²⁵

Bundan başka ülkelerin coğrafi özellikleri, tarihleri; siyasal, idari, ekonomik ve sosyal durumları; çeşitli toplulukların dini, ahlaki ve kültürel özellikleri, dilleri, demografik yapıları, ulaşım şartları, alimleri ve ilim merkezleri vb. konularda bilgi toplamak gibi daha geniş boyutlu amaçlar için de seyahatler yapılmış, bu konularda zengin bilgiler içeren pek çok eser kaleme alınmıştır.

İlk coğrafyacılarından olan Bağdatlı Ebu'l-Abbas el-Katib el-Ya'kubi (o. 292/905 [?]) Ermenistan, Horasan, Hindistan, Filistin, Mısır, Cezayir, Mağrip gibi önemli

¹²² Mehmet Fuat Köprülü, "*İslam Medeniyeti Tarihi*" İstanbul: Alfa, 2013 s.223

¹²³ Köprülü, a.g.e., s.223

¹²⁴ Demirci, a.g.e., s.11

¹²⁵ Köprülü, a.g.e., s.224

merkezlere seyahatler gerçekleştirmiş ve Kitabu'l-Buldan adlı bir eser kaleme almıştır.¹²⁶

Ebu'l-Hasan Ali b. Huseyin el-Mes'udi (o. 345/956), *Murucu'z-zeheb ve et-Tenbih ve'l-işraf*¹²⁷ isimli eserlerini yazmadan önce geniş seyahatler yapmış, *Kitabu'l-Kadaya ve'ttecarib* başlıklı bir de seyahatname yazmıştır. Bu eser bir dünya tarihi özeti niteliği taşımaktadır. Eserini klasikten farklı olarak milletler, yöneticiler, hanedanlar şeklinde konu başlıklarıyla düzenleyerek, tarih yazıcılığında da yeni bir çığır açmıştır.¹²⁸ İlk coğrafyacılarından bir diğer isim İbn Havkal'ın, yirmi yıl hazırlık çalışması yaptığı bildirilen *Kitabu Sureti'l-'arz*¹²⁹ (*el-Mesalik ve'l-memalik*) adlı eseri de uzun seyahatler sonucunda oluşmuştur. İslam atlası olarak da nitelendirilen bu eseri coğrafyaya dair değerli bilgiler içermektedir.¹³⁰

IV/X. yüzyılın diğer bir tanınmış coğrafyacısı olup Makdisi veya Mukaddesi diye tanınan Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Beşşari, *Ahsenu't-tekasim fi ma'rifeti'l-ekalim*¹³¹ başlıklı ünlü eseri coğrafya ile ilgili telif edilmiş kıymetli eserlerden biridir. Eserinde İslam ülkeleri, bu ülkelerin iklimini, denizleri, nehirleri, gölleri, meşhur şehirleri, yolları, tüccarlar tarafından rağbet gören malları, madenleri, şehirlerde yaşayan insanları, dilleri, renkleri, paraları, yemekleri, dağları ve daha bir çok konu hakkındaki bilgiler yer almaktadır.¹³²

¹²⁶ Mustafa Çağrı, "İslam Kültüründe Seyahat" *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S. 7, s.7

¹²⁷ bkz.Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesudi, tah.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, "*Murucu'z-zeheb ve et-Tenbih ve'l-işraf*", 4.b., Mısır: , 1964

¹²⁸ Murat Ağarı, "*İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar (Doğuşu- Gelişimi ve Temsilcileri)*", İstanbul: Kitabevi, 2002, s.197

¹²⁹ bkz. İbn Havkal, "*Sureti'l-'arz*", Beyrut: Dar Sâdır, 1988

¹³⁰ Ağarı, a.g.e., s.351

¹³¹ bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Makdisi, "*Ahsenu't-tekasim fi ma'rifeti'l-ekalim*", 2.b., Leiden: E.J. Brill, 1967

¹³² Ağarı, a.g.e., s.367

İKİNCİ BÖLÜM

I. MÜSLÜMAN SEYYAHLAR, SEYAHATNAME VE İBN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU

A. MÜSLÜMAN SEYYAHLAR

Kelime olarak seyyah, seyahat eden, yolculuk eden, gezen dolaşan kişi anlamındadır.¹³³

İslam dünyası ve medeniyeti içerisinde önemli bir konuma sahip olan seyahat'in öznesi olan seyyah, keşfetmeyi arzulayan ve keşfi bir hayat biçimi olarak hisseden kişidir.

Seyahat birçok insan için tam bir hayat biçimi ve güçlü bir imtihandır. Yolculuk boyunca yaşanan sıkıntılar, edinilen tecrübeler ve bilgilerle genel olarak her şeyiyle seyahat, bir dönüşüm figürü olarak benimsenmiştir. Onlar için seyahat zorluklarından çok, her şeyin ötesinde sırra ermektir ve sadece bir bilgiyi değil bir deneyimi tanımlamaktadır. "*Entelektüellikle maceranın iyi geçindiği bir dünyaya sıkıca halat atmış ve seyahat teknesine binmeden bilgi ülkesinde yaşanamayacağı ilkesini savunmak için topluca uğraş vermişlerdir.*"¹³⁴

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın, seyahati, gezip görmeyi, gördüklerinden ibret alıp dersler çıkarmayı buyuran ayetlerine muhatap olması da Müslümanlar seyyahlar için önemli bir etken olmuştur. Aynı şekilde Peygamberimizin ilim talebi veya dini tebliğ etme gibi çeşitli sebeplerle seyahati teşvik etmesi de son derece etkilidir.

Seyyahların çoğunluğu seyahatini İslam coğrafyası sınırları içerisinde gerçekleştirirken hem dini hem de siyasi coğrafya birliğini, Allah'ın istediği birlikte

¹³³ Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat: Mu'cemü'l Lügat Arabî-Türki*, Ankara: Bayrak matbaa, 1964, C.1, s.1065; Mutçalı, "سياح", a.g.e., s. 462

¹³⁴ Touati, a.g.e., s.9-10

yaşama gerçeğini dogmatik açıdan güvence altına alan bir mekân haline getirme düşüncesiyle hareket ederek tüm bu bölgeleri uzun vadede Müslümanlığın bakış açılarıyla donatmışlardır.¹³⁵

Endülüs'ten Irak'a kadar pek çok Müslüman seyyah, yabancı coğrafyaların uzak ama yine de yakın bilgeliğini fethetmeyi arzulayarak pek çok seyahat gerçekleştirmişlerdir. Bu tür seyahatler, Abbasiler devrinde başlayan çeviri hareketleriyle de devamlılık gösterip devlet kitapseverliği, sonra da uluslararası bir kitap piyasasının oluşması ile önemli ölçüde hız ve boyut kazanmıştır.¹³⁶

Batı İslam dünyasından bir dizi seyyah İslam'ın doğu topraklarına seyahatler düzenlemişlerdir. Bekrî (ö.1094), İdrisî (ö.1165), İbn Cübeyr (ö.1217), Gırnatalı İbn Said (ö.1286) gibi isimler bunların başında yer almaktadır.

İslam aleminin tanınmış ve önemli çalışmalar gerçekleştirmiş belli başlı seyyahlarını burada zikretmemiz gerekmektedir.

Tüm zamanların en büyük gezginlerinden biri olan İbn Battuta (ö.1369) hicrî 2 Receb 725 Perşembe günü (Miladi 14 Haziran 1325) Beytü'l Haram'ı hacetmek ve Ravda-i Mutahhara'yı ziyaret etmek amacıyla büyük yolculuğuna başlamıştır.¹³⁷ İbn Battuta yolculuğa çıkışını şu şekilde anlatır:

*"Bu yolculuğa başlarken, sohbetiyle kendimi avutacak eş-dosttan uzak ve refakat edecek bir kervandan mahrum idim fakat gönlümde bu kutsal ve şerefli yerleri gezip görmek hevesi yerleşmiş bulunduğundan, dostlarımdan ayrılmayı göze alarak, kuşların yuvalarını terk edişleri gibi ben de vatanımı terk ettim. Uzun yolculuğuma başladığımda annem ve babam henüz hayattaydılar. Kendilerinden üzümlere ayrıldım ve bu ayrılık benim için olduğu kadar onlar için de bir üzüntü kaynağı oldu."*¹³⁸

Pek çok kadı yetiştirmiş köklü bir ailenin çocuğu olan İbn Battuta'nın başlangıçtaki amacı hac görevini gerçekleştirmek ve Mısır, Suriye, Hicaz gibi önemli yerlerdeki alimlerden dersler alarak eğitimini ilerletmektir. Tanıştığı bilginler ve aldığı

¹³⁵ Touati, a.g.e., s.11

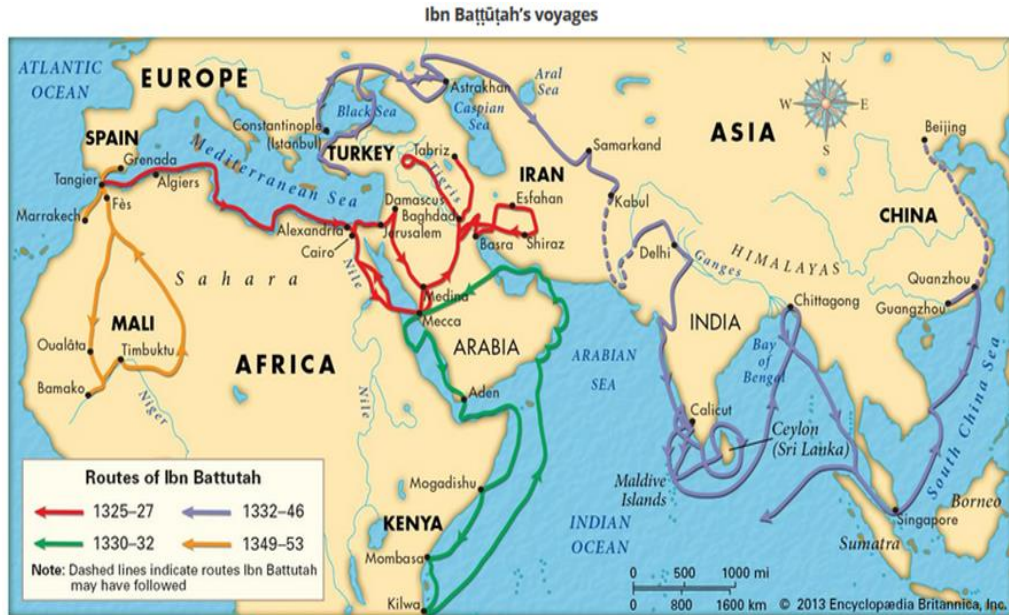
¹³⁶ Touati, a.g.e., s.15

¹³⁷ İbn Battuta, *Rihletü İbn Battuta: Tuhfetü'n-nazar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar*, Beyrut: Dâr İhyâ'ul Ulûm, 1996, 3.b, s.33

¹³⁸ Bullis Douglas, "The Longest Hajj: The Journeys of İbn Battuta", *Saudi Aramco World July/August 2000*, vol.51 no:4, s.3

derslerden de bu amacına ulaştığı görülmektedir. İbn Battuta Tanca'dan ayrılıp Mısır'a ulaştığında, Şeyh Ebû Abdullah Mürşidî'yi ziyaret ederek onun zaviyesinde kalmıştır. Orada gördüğü rüyada bir kuşun kanadında Kabe'ye götürüldükten sonra ilk olarak Yemen'e, sonra doğuya ve daha sonra da güneye yönelmiştir. Sonra tekrar doğuya uçmaya başlayıp karanlık ve yeşillik bir yerde inerek kuş da onu orada bırakıp gitmiştir. Gördüğü rüyayı anlatınca Şeyh ona Kâbe'yi haccedip Peygamberin kabrini ziyaret ettikten sonra Yemen'i, Irak'ı, Türk ülkelerini ve Hindistan'ı gezerek orada uzun bir süre kalacağını söylemiştir.¹³⁹ Belki de bu rüya onun seyahat rotasına etki eden unsurlardan biri olmuştur.

İbn Battuta bu seyahatinde uğradığı yerlerde dini konulara hâkim bir kişi olarak insanların övgülerine mazhar olması, onda devrinin İslam dünyasını tanıma merakı uyandırmış ve kendisinin araştırmacı yönünü kamçılıyarak çeyrek yüzyılı aşan seyahatlerini gerçekleştirmesinde etkili olmuştur. Bu seyahatlerle Mısır Suriye, Arap yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Doğu Asya, Hindistan, Çin, Endülüs, Sudan gibi ülkeleri gezip görmüştür. Bu seyahatler neticesinde Literatürde Rihletü İbn Battûta diye bilinen Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr başlıklı muazzam seyahatnamesinde bizlere 14.yüzyıl İslam dünyası

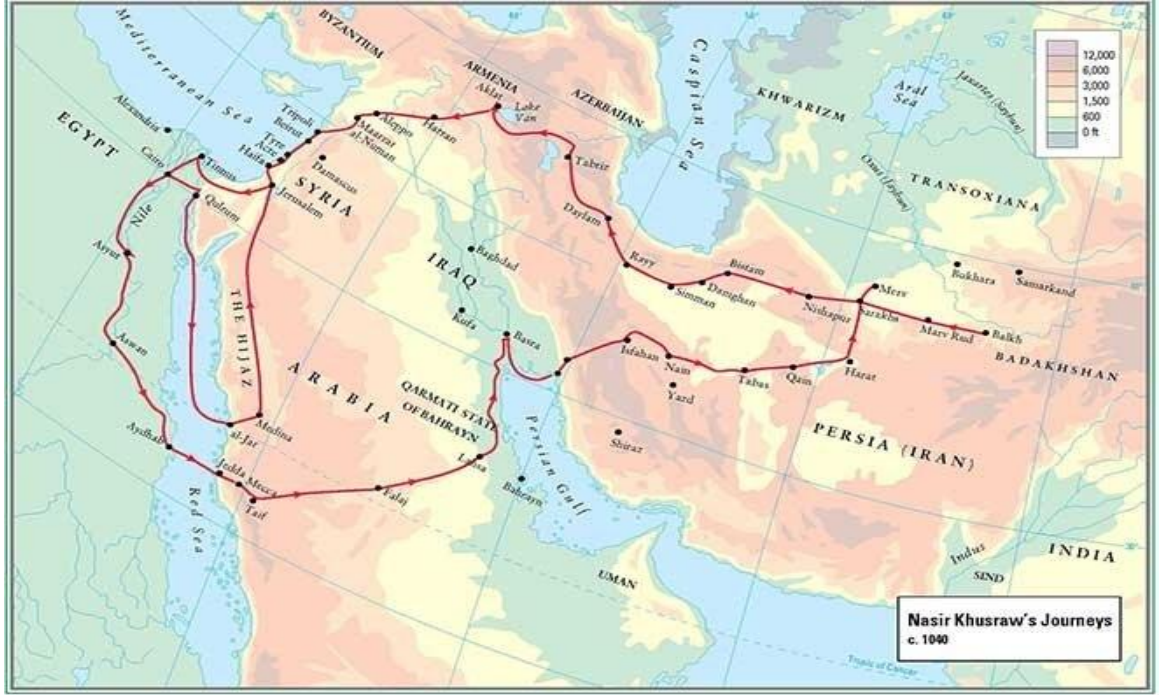
Resim 3: İbn Battuta'nın seyahat güzergahı

Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Ibn-Battutah> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

¹³⁹ İbn Battuta, a.g.e., s.48

hakkında önemli bilgiler vermiştir.¹⁴⁰

Bir diğer ilk dönem seyyahlarından olan Nâsır-ı Hüsrev, 42 yaşında, 437 Cemâziyelâhinde (Aralık 1045), diğer kardeşi Ebû Saîd ve Hintli hizmetkârı ile birlikte hacca gitmek üzere yola çıkmış ve yaklaşık yedi yıl sürecek seyahatine başlamıştır. Nişâbur, Damgan, Simnân, Kazvin ve Şemîrân'a uğrayarak Tebriz'e ulaşmış oradan Hoy, Ahlat, Bitlis, Meyyâfârikîn, Âmid yoluyla Harran'a gitmiştir. Suriye ve Filistin şehirlerini ziyaret ettikten sonra ilk haccını gerçekleştirmiştir.) Daha sonra İsmaili'liğe meyil edip saray çevresinden ayrılarak 43 yaşındayken İran'ın tamamını, Anadolu, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Sudan ve Tunus'u kapsayan yedi yıllık bir seyahate çıkmış ve izlenimlerini "Sefernâme"¹⁴¹ adlı seyahatnamesinde

Resim 4: Nasır-ı Hüsrev'in Seyahat Güzergahı

Kaynak: <https://www.themaparchive.com/khusraws-journeys-c-1040.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

¹⁴⁰ bkz. İbn Battuta, *Rihletü İbn Battuta: Tuhfetü'n-nazar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar*, Beyrut: Dâr İhyâ'ul Ulûm, 1996, 3.b

¹⁴¹ bkz. Nâsır-I Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi, 2.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967

toplamaştır. Eseri Haçlıların Ortadoğu'ya gelişlerinden hemen önce bölgenin durumunu ve önemli şehirleri tasvir etmesi bakımından çok önemlidir.¹⁴²

İbn-i Fazlan'ın "*Seyahatname*"si, Orta çağda yaşayan toplulukları ve yaşadıkları yerleri, gezip görmek amacıyla İslam halifesi tarafından görevlendirilen bir elçi sıfatıyla dolaştığı yerlerin yaşayış biçimini, bilim ve kültür gelişimini, tarihini ve sosyal hareketlerini gözlemlediği önemli bir eserdir. Orta Asya gezisi sırasında Türk ve Rus toplulukları ile ilgili gözlemler de yapmıştır.¹⁴³

Resim 5: İbn Fazlan'ın Seyahat Güzergahı

Kaynak: <http://www.genelturktarihi.net/ibn-fadlan-seyahatnamesi> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

Önemli coğrafyacı ve seyyah olan Mesudi aldığı dersler ve okuduğu kitaplarla yetinmeyip bilgisini arttırmak için Mağrib ve Endülüs hariç dönemin İslâm coğrafyasında ve dışında uzun seyahatler gerçekleştirmiştir. H. 300'de (912) henüz Bağdat'ta olduğu bilinen Mes'ûdî, bu tarihten üç yıl sonra muhtemelen ilk olarak İstahr'a gitmiş ve aynı yıl Hindistan'a geçerek 304'te (916) Uman üzerinden Bağdat'a dönmüştür. 306-316 (918-928) yıllarını Irak, Suriye ve Arabistan'da geçirmiştir. 320'de (932) Hazar ve İrmîniye bölgesini dolaşmış, 330 (941) veya 331'de (942) Mısır'a

¹⁴² Nihat Azamat, "Nâsir-ı Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.32, s.395; Zeki Muhammed Hasan, *er-Rahhâletü'l-müslimûn fi'l-'uşûri'l-vüştâ*, Beyrut: Dârü'l Raid el-Arabî, 1981, s.56-63

¹⁴³ Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, S.37, s.150

gitmiştir. Mürûcü'z-zeheb adlı eserini 332 (943) yılında Fustat'ta kaleme almıştır. 334'te (946) Dımaşk'ı ve Antakya'yı ziyaret etti. İskenderiye ve Yukarı Mısır'ı da gezerek 336'da (947) tekrar Fustat'a dönmüş ve daha sonrasında ise seyahat ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Son yıllarını Fustat'ta geçirdiği anlaşılan Mes'ûdî, çalışmalarına burada devam etmiştir. Cemâziyelâhir 345'te (Eylül 956) vefat etmiştir. Ölüm tarihi 346 (957) olarak da kaydedilmektedir.¹⁴⁴

Mesudi özellikle İslâm coğrafyası dışına da ilgi duyan biri olarak farklı coğrafya, toplum ve kültürler hakkında bizzat kaynağından bilgi almak gerektiğini ifade etmiş ve bu husustaki merakını ve ufkunun genişliğini göstermiştir. Kara ve deniz yoluyla gerçekleştirdiği seyahatlerinde kendi gözlemlerinin yanı sıra Mesudi, âlimler, denizciler, tacirler, seyyahlar, devlet memurları, farklı din ve mezhep mensupları ile görüşüp bilgi alarak, İslâm tarihçisi olmanın ötesinde aynı zamanda bir dünya tarihçisi unvanını da hak etmiştir.¹⁴⁵

Türk İslam dünyası için önemli ve değerli seyyahlardan biri de Evliya Çelebi'dir. Tam ve gerçek adı bilinmemekle birlikte Evliya Çelebi adı muhtemelen lakabından gelmekte olup hocası İmam Evliya Mehmet Efendi'ye nispetle alınmış olmalıdır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri gezerek Türk kültür tarihi için çok önemli bilgiler içeren ve örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatname kaleme almıştır.¹⁴⁶

Seyahat ile ilgili ilk heves ve heyecanını Kanuni Sultan Süleyman devrinden Sultan İbrahim'e kadar gelen padişahlara hizmet ettiğini belirttiği babasının sohbetlerinden aldığı, ayrıca babasının arkadaşlarından dinlediği çeşitli seyahat maceralarının da ona ilham verdiği söylenmektedir. Geniş bir hayal dünyasına ve bilgi birikimine sahip olması da onun seyahat merakını daha da körüklemiştir. Kendisi eserinde seyahatlerinin sebebi olarak, 1040 Muharreminin aşure gecesini (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyayı göstermektedir. Rüyasında İstanbul'daki Ahî Çelebi Camii'nde Hz. Peygamber'i kalabalık bir cemaatle birlikte görür, heyecana kapılıp Resûl-i Ekrem'in elini öperken, "Şefa'at yâ Resûlallah" diyeceğine "Seyahat yâ

¹⁴⁴ Casim Avcı, "Mes'ûdî Ali b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.29, s.353

¹⁴⁵ Avcı, a.g.m., s.353

¹⁴⁶ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.11, s. 529

Resûlallah” demiştir. Hz. Peygamber tebessüm ederek şefaati, seyahati ve ziyareti ona müjdelere; cemaatte bulunan ashabın duasını alır; Sa’d b. Ebû Vakkâs da gördüklerini yazması temennisinde bulunur. Bu rüyayı tabir ettirdiği Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Abdullah Dede’nin, “Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın nasihati üzere ibtidâ bizim İstanbul’cağızı tahrir eyle” tavsiyesiyle gezip görmeye ve gördüklerini yazmaya karar vermiş ve ilk olarak İstanbul’dan başlamıştır.¹⁴⁷

Evliya Çelebi’nin gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları konu alan on ciltlik seyahatnamesi Türk kültür tarihi bakımından oldukça önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Seyahatname-i Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi isimleriyle bilinen bu eserin bazı nüshaları Tarih-i Seyyah ismini taşımaktadır.

Seyahatname, Osmanlı Devleti’nin âdeti fizikî yapısının tüm hatlarıyla yazıya dökülmüş bir şeklini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir. Bu sebeple Evliya Çelebi yüzlerce şehir, kasaba ve köy gezmiştir. Türbe ziyaretleri de onun seyahat amaçları arasında yer almaktadır. Anadolu’da ve Arap topraklarında pek çok türbe görmüş, eserinin sonunda ise anlamlı biçimde Mekke ziyaretine yer vermiştir. Gittiği şehirler anlatımının ana mekânlarını oluşturur; bu şehirlere ulaşmak için geçtiği ya da yol üstünde konakladığı köy ve kasabalar ise ikinci derecede kalmaktadır. Her şehir ve yerleşim yeri Osmanlı yönetimindeki önemi ve o dönemdeki kapasitesi oranında yer almaktadır.¹⁴⁸

Kimi tüccar, kimi elçi, dilbilimci veyahut ilim talebi ile yola çıkan bir âlim, kalbî keşfe çıkan bir sufi ya da hac görevini ifa etmek isteyen bir kul; adı, sıfatı veya yolculuk sebebi her ne olursa olsun hepsi bu seyahat geleneğinin oluşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Seyahat ne amaçla yapılırsa yapılsın sonuçta seyyahlar ülkelerine yeni fikirlerle dönüp kendi toplumlarına bambaşka ufuklar açarak insanların kendi toplumları dışına açılmalarını sağlamışlardır. Bu noktada seyahat tecrübesiyle kendisi de bambaşka bir insan olarak dönen seyyah, insanın ve toplumun evrilmesinde son derece önemli bir noktadadır.

¹⁴⁷ İlgürel, a.g.m., s.529

¹⁴⁸ Nuran Tezcan, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.37, s. 16

B. SEYAHATNAME YAZIMI VE ÖNEMİ

Arapça “gezmek, gezi” anlamındaki seyahat ile Farsça “risale, mektup” anlamındaki nâme kelimelerinden oluşan seyahatname kavramı “gezi mektubu, gezi yazıları” manasına gelmektedir.¹⁴⁹ Anlamı itibari ile seyahatname kısaca herhangi bir seyyahın gezmiş olduğu coğrafyalardaki izlenimlerini toplayarak yazı haline getirdiği metinlerdir.

Arap edebiyatında daha çok rihle kelimesi “seyahat” ve “seyahatname” kelimeleri yerine kullanılmıştır. Edebü’r-rihle, edebü’r-rahâlât terkipleri şeklinde yazılan eserler Arap edebiyatında modern zamanlarda ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰

İslam dünyasında da seyahatle onun anlatımı arasındaki bu ilişki kendiliğinden öne çıkmaya ve gelişmeye başladığı bilinmektedir. Ancak bu gelişim kısa sürede söz konusu olmamış İslam dünyasında o dönemlerde belli başlı etkenlerden dolayı seyahat izlenim ve bilgilerinin yazıya dönüşmesinin biraz zaman aldığı görülmektedir. Bunun sebepleri arasında ise anlatının Müslüman seyyahlar için seyahatin ilk koşulu olmaması ve dinleme paradigmasının baskın konumda olması yani işitsel tanıklığa duyulan güven yer almaktadır. 9. Yüzyılda ve sonraki zamanlarda yazılının sözlü karşısında bir üst konuma geçerek İslam’da kitap da atılım göstermiş ve böylece sözlü seyahat anlatılarının edebîleşme süreci başlamıştır.¹⁵¹

Seyahatnameler anlatı üslubunu ise haber olarak da adlandırılan rivayetlerden almıştır. İnsan hayatında çeşitli işlevlere sahip olan gezi yazılarının kendine özgü bazı retorik özellikleri vardır. Mesela, gezi metinlerinde bilinen şeylere değil de okura ilginç ve orijinal gelebilecek ayrıntılara etkileyici bir dille yer verilir. Ayrıca gezi yazarları, gözlem ve izlenimlerini daha çok tasviri bir üslupla kaleme alırlar. Bazı yazarlar, olay ve olguları olduğu gibi aktarırken, bazıları günlük, mektup, röportaj gibi türlere ait tekniklerle yazma yöntemini tercih ederler.¹⁵² Bu yüzden pek çok seyahatnamede acayip olay ve hikayelere sıkça rastlamak mümkündür.

¹⁴⁹ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.37, s. 11

¹⁵⁰ Yazıcı, a. yer

¹⁵¹ Touati, a.g.e., s.197-198

¹⁵² Şaban Sağlık, “Gezi Tekniği Ve Edebiyat”, *Hece Dergisi, (Gezi Özel Sayısı)*, 2011, S:174/175/176, s.243

Seyyahın anlatısındaki, ironi, abartı, hayal gücü, seyahatnamenin objektifliği gibi konular ve seyahatname içi kavramlar olarak da tasnif edebileceğimiz: doğruluk-yanlılık, gerçeklik-kurmaca, bağlam-deneyim gibi püf noktalar hala günümüzde seyahatname üzerine yapılan tartışmaların temelini oluşturmaktadır.¹⁵³

Seyyahların çeşitli sınıflardan oluşması yazdıkları metinlerin çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Değişik biçemlere sahip olan gezi anlatılarında da kalıplaşmış bir anlatı tekniği görülmez. Seyyah, seyahatnameyi yolculuk esnasında yazdığı gibi bundan ayrı olarak seyahati bittikten sonra da yazmıştır yahut yazdırmıştır.

Seyyahların çoğunun her şeyden önce birer yazar olması dolayısıyla eserlerinde bazen hayale, bazen de gerçeğe dayanan hikayemsi bir anlatım tarzı hâkimdir. Bu tür eserlerin telifi III. (IX.) yüzyılda başlamış ve IV. (X.) yüzyılda da daha gelişmiş bir hüviyet kazanmış olup Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin Kitâbü Şüreti'l-arz'ı ile İbn Hurdâzbih'in el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i türün ilk ürünlerindedir. Daha sonra Ya'kûbî'nin el-Büldân'ı, İbn Rüste'nin el-A'lâku'n-Nefise'si, İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî'nin Kitâbü'l-Büldân'ı, Ebû Zeyd el-Belhî'nin Şuverü'l-Ekâlîm'i ve öğrencisi İstahrî'nin el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i, Sâmânî Veziri Ceyhânî'nin el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i, Kudâme b. Ca'fer'in Kitâbü'l-Ĥarâc'ı, Büzürg b. Şehriyâr'ın Kitâbü 'Acâ'ibi'l-Hind'i, İbnü'l-Hâik el-Hemdânî'nin Şıfatü Cezîreti'l-'Arab'ı, Makdisî'nin Aĥsenü't-Teĥâsîm'i ve Mes'ûdî'nin eserleri bu tür eserlerin öncüleri arasında yer alır. Bunların ardından başta İbn Havkal ile Bîrûnî olmak üzere Ebû Ubeyd el-Bekrî, Şerîf el-İdrîsî, Yâkût el-Hamevî, Zekerıyyâ el-Kazvînî, İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Fidâ, İbn Fazlullah el-Ömerî ve İbn Haldûn gibi müellifler gezi ve gözlemlere dayanan birçok eser yazmışlardır.¹⁵⁴

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den (ö. 543/1148) itibaren seyahatnamelerin günlük anılar şeklinde olduğu görölmektedir. İbnü'l-Arabî Suriye, Irak, Hicaz ve Mısır'a yaptığı seyahatle ilgili olarak er-Rihle (Tertîbü'r-rihle) adlı eserini kaleme almıştır. Bu alanda İbnü'l-Arabî'yi İbn Cübeyr izlemiş, bu türü daha da ileriye götürmüş, eserinde

¹⁵³ Sağlık, a.g.e, s.243

¹⁵⁴ Yazıcı, a.g.e., s.10

yüksek bir edebî üslûp kullanmış olması dolayısıyla seyahat edebiyatının onunla başladığı söylenmiştir.¹⁵⁵

Dünyanın önemli gezginlerinden sayılan İbn Battuta seyahatnamelere yeni bir anlayış ve üslûp getirmiş, ülke ve beldelerin özelliklerinden çok insanların ve halkların durumları, sosyal hayat, inanç ve gelenekleriyle ilgili bilgiler vermiş, bundan dolayı seyahatnamesi tarih, coğrafya ve edebiyat yönünden olduğu kadar etnografik, antropolojik, sosyokültürel açılardan da büyük bir değer taşımıştır.¹⁵⁶

Osmanlı edebiyatında kısmen veya tamamen seyahatname niteliği taşıyan eserleri de şu şekilde sayabiliriz:

- a) Yolculuğun esas alındığı seyahatnameler,
- b) Esaretnameler,
- c) Hac seyahatnameleri,
- d) Coğrafya ve tarih kitabı niteliğindeki seyahatnameler,
- e) Tarih ve biyografi türünün bir parçası olarak yazılan seyahatnameler,
- f) Sergüzeştname ve Hasbihal Türünde Yazılan Manzum Seyahatnameler
- g) Sefaretnameler,

Türk Edebiyatında hatıranın bir alt türü olan seyahatname günlük, biyografi ve otobiyografiyle de yakından ilişkilidir.¹⁵⁷

Seyahatnameler ve bu yolculuk anlatıları sahih bir iletişim dilinin kurulmasına imkân oluşturmuştur. Seyahatnamelerdeki bilgiler, verilen ayrıntılar tarihidir yani bugünü ve dolayısıyla da yarını daha gerçekçi ve daha geniş bir çerçevede kavramamızı sağlamaktadır. Tarihsel alanların aydınlanması noktasındaki yeri büyük bir önem teşkil etmektedir. Özellikle erken ve orta çağdaki gezginlerin geleceğe emanet bıraktığı notlar,

¹⁵⁵ Yazıcı, a. yer

¹⁵⁶ Yazıcı, a.g.e., s.10

¹⁵⁷ Menderes Coşkun, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.37, s.13

insanlığın ortak hikayesinin belli bir bölümüne ışık tutmaktadır. Aynı zamanda seyahatnamelerin merakı kamçılayan bir yanı da olmuştur.

C. İBN CÜBEYR : HAYATI, SEYAHATI VE SEYAHATNAMESİ

1. İBN CÜBEYR'İN HAYATI

İbn Cübeyr, hicri 539 (1145 m.) yılında Belensiye'de doğmuştur.¹⁵⁸Bununla birlikte onun 540 yılında Şatıbe'de doğduğu rivayeti de yer almaktadır. 614 (1217 m.) yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁵⁹

Arap seyyahın tam adı Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kinani'dir¹⁶⁰ve İbn Cübeyr onun künyesidir. Aslen Kinani kabilesindendir. İslamiyet'in ilk yıllarında Mekke civarında yaşayan bu kabile hicri 123'te Endülüs'e yerleşmişlerdir. (Kaynaklarda hicri 113 tarihi de geçmektedir.) İbn Cübeyr de bu ailenin 8. Kuşağında yer almaktadır.¹⁶¹ Ailesi o dönemde Şam halifesi tarafından gönderilen ordunun bir parçası olarak oraya gelmiştir.¹⁶²

Babası (Ebu Cafer) Ahmed b. Cübeyr Şatıbe kentinin ileri gelenlerinden bir katiptir.¹⁶³İbn Cübeyr ilk eğitimini o bölgenin öncü ve nüfuzlu isimlerinden biri olan babasından almıştır.¹⁶⁴ Kuran'ı Kerim kıraati, hadis vb. İslami ilimleri tahsil ettiği hocalar arasında Ebu'l Hasan b. Muhammed b. Ebi'l-Iyş, Ebu'l Hasan b. Ali b. Ebu'l-Asili, Ebu Muhammed Kasım b. Asakir, İbn El-Useyl gibi isimler yer almaktadır. Arapça gramer dersini Endülüs'te Ebu'l-Haccac Yusuf b. Yes'un'den, Septe'de de Ebi Abdillah b. İsa et-Temimi es-Septi'den almıştır.¹⁶⁵ Sayıları yirmiyi aşan daha pek çok alimden dersler ve icazet almıştır.¹⁶⁶

¹⁵⁸ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1964, s.5

¹⁵⁹ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r Rahhâletü'l Müslimûn*, Cidde: Dâru'l Beyânu'l Arabî, 't.y.', s.323; İbnü'l Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâru Gırnata*, Cezayir: Dâru'l Emel, 't.y.', C.2, s.648

¹⁶⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.5

¹⁶¹ İbnü'l Hatîb, a.g.e., s.641

¹⁶² Michael Wolfe, "İbn Jubayr: Spain 1183-84", *One Thousand Roads to Mecca: Ten Centuries Of Travelers Writing About the Muslim Pilgrimage*, New York: Grove Press, 1997, s.33

¹⁶³ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C.19, s.400

¹⁶⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.5

¹⁶⁵ Karaarslan, a.g.e., s.400

¹⁶⁶ İbnü'l Hatîb, a.g.e., s.644-645-646

XII. Yüzyılda Endülüs, Muvahhidler Devleti (514-640/1120-1238) tarafından yönetilmekte iken İbn Cübeyr kendi zamanında Gırnata valisi olan es-Seyyid Ebi Said b. Abdil Mü'min'in yönetiminde baba mesleğini devam ettirerek katiplik yapmıştır.¹⁶⁷Bu işindeki tüm hünerini ve dinî iltizamı babasından miras olarak almıştır.¹⁶⁸İbn Cübeyr Endülüs'ün bilinen ulemalarından biri olup, el-Fakih, el-Muhaddis, el-Edip, eş-Şair olarak vasıflandırılmaktadır.¹⁶⁹ Pek çok İslam bilgini gibi İbn Cübeyr de yalnızca tek bir alanda değil birbiriyle bağlantılı olan çeşitli ilim dalları ile ilgilenmiştir. İbn Cübeyr, Arap toplumlarında önemli bir yeri olan şiir ile de yakından ilgilidir ve yazdığı şiirler genellikle manevi konulardan oluşmaktadır. Şair ve edip bir kişi olarak dili son derece iyi kullanmaktadır.¹⁷⁰ Dini ilimlerle ve alimlerle iştiğal olmuş biri olarak tasavvufi bir yönü de vardır. İbn Cübeyr'in eğitimli bir ailesi ve çevresi olması da onun ilmi kişiliğine etki etmektedir. İslami eğitim veren ders halkalarında bulunmuş ve pek çok alimden dersler almıştır. İlimle iştiğal etmiş ve her zaman da bu çalışmalarını devam ettirmiştir.¹⁷¹

Kendi asrının alim ve edipleri arasında saygın ve üstün bir yeri vardır. İbn Cübeyr yetenekli bir edip, övülen bir şair, işinde son derece titiz, önemli hedefleri olan, dostluğu yüce, ahlaklı ve faziletli, biri olarak bilinmektedir. Ailesi ve çevresinde her zaman övgüye mazhar bir kişi olmuştur.¹⁷²Katiplik yaparken kazandıklarını Allah için ihtiyaç sahiplerine infak etmiş kendisi de sade bir hayat sürmüştür.

İbn Cübeyr 578 (1183) yılında ilk seyahatini alışılmışın dışında bir güzergâh takip ederek gerçekleştirmiş ve bu seyahate dair izlenimlerini güzel bir anlatımla ortaya koyarak adını meşhur seyyahlar arasına yazdırmıştır.

¹⁶⁷ Karaarslan, a.g.e., s.401

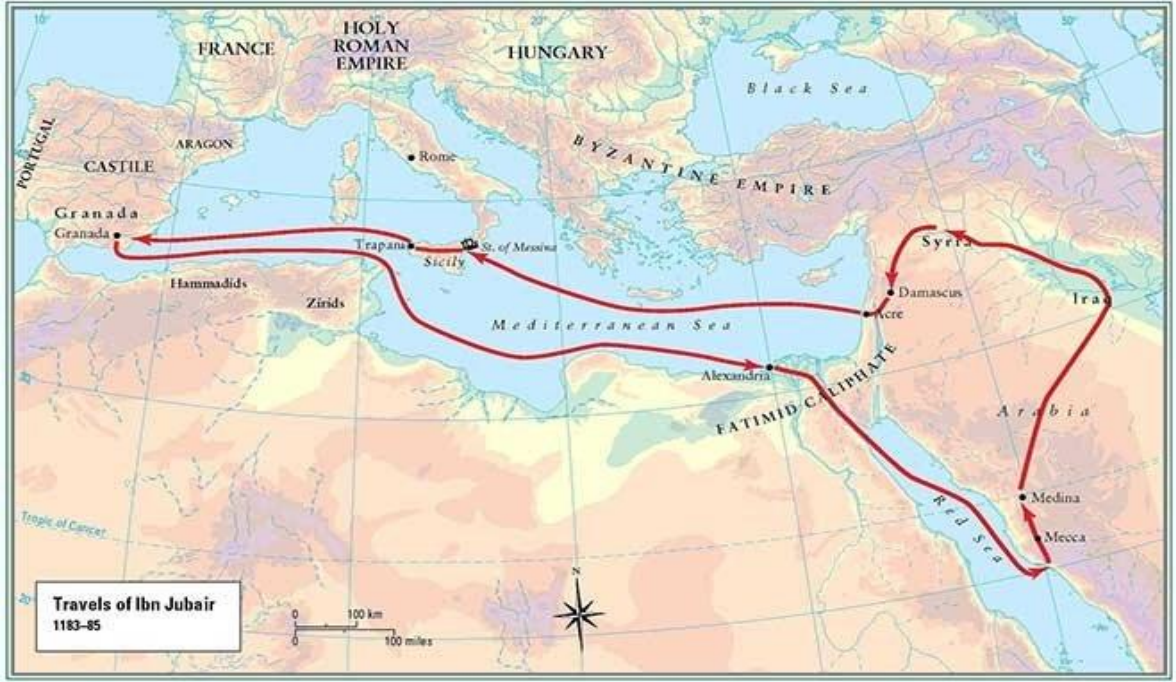
¹⁶⁸ Ali İsmail Casım, Muhammed Aviyd Muhammed Sêyir, "Şi'ru İbn Cübeyr el-Endelüsî Beyne Tahkikeyn Dirâsetü Mevâzinetü Fî Nakdi'l Tahkîk", *Mecelle Camiatü Tikrit Lil-Ulûmu'l İnsâniyyeti*, 2010, C.14, s. 463

¹⁶⁹ İbnü'l Hatîb, a.g.e., s.642, İbn Cübeyr, a.g.e., s.5

¹⁷⁰ Ahmed b. Muhammed el-Makkari, *Nefhu't Tıb*, Beyrut: Dâr Sâdır, 1968, C.2, s.382

¹⁷¹ İbnü'l Hatîb a.g.e., s.642

¹⁷² İbnü'l Hatîb a.g.e., s.642

Resim 6: İbn Cübeyr'in seyahat güzergahı

Kaynak: <https://www.themaparchive.com/travels-of-ibn-jubair-118385.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

Bu ilk seyahatinin gerçekleşme sebebi olarak kaynaklarda şöyle bir olay geçmektedir. Kâtibi olduğu Emir Ebu Said'in içki meclisinde iken bir şeyler yazdırmak için onu davet etmiş ve ona istememesine rağmen zorla içki ikram etmiştir. İbn Cübeyr de bu durumdan üzüntü duymuş ve Allah'tan af dilemek için Emir'in de izni ve yardımıyla hac yolculuğuna çıkmıştır.¹⁷³

Gerçekleştiği uzun seyahat sonrasında Endülüs'e döndüğünde herhangi resmi bir görev almayarak seyahat izlenimlerini yazmaya ve bu seyahat sırasında icazetini aldığı ilimleri okutmaya başlamıştır. Bu şekilde İbn Cübeyr'in saygınlığı ve ünü daha da artmıştır. Hafız Ebu Muhammed el-Münzirî, Hafız Ebü'l-Hüseyin Ali el-Kureyşî ve Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şerîşî gibi isimler onun belli başlı öğrencileri arasındadır.¹⁷⁴

¹⁷³ İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Heyeti, "İbn Cübeyr", *İslam Ansiklopedisi: İslâm Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, 2.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968, C.2, s.720; el-Makkarî, a.g.e., s.385

¹⁷⁴ Karaarslan, a.g.e., s.401; İbnü'l Hatîb, a.g.e., s.646-647

İbn Cübeyr 585'te (1189) Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü Haçlılardan geri aldığı duyunca sevincinden iki yıl süren ikinci hac yolculuğuna çıkmıştır. Gırnata'dan başlayarak Beytü'l Makdis'e doğru yola çıkmış daha sonra hac ibadetini yerine getirip tekrar geri dönmüştür. Bu seyahati ile ilgili herhangi bir yazılı eseri bulunmamaktadır. Son olarak İbn Cübeyr 601(1204) yılında Vezir Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdurrahman el-Vakkaşi'nin kızı olan eşi Atike Ümmü'l Mecd'in ölümüne üzüntüsünden tekrar hac seyahatine çıkmıştır. Bu kez Hac ibadetini yerine getirdikten sonra önce Kudüs'e ve sonra Mısır'a giderek İskenderiye'ye yerleşmiştir.¹⁷⁵ Evine dönmeyip orada hadis rivayeti çalışmalarıyla meşgul olmuştur. 27 Şaban 614'te (29 Kasım 1217) İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁷⁶

2. İBN CÜBEYR'İN ESERLERİ

1. İbn Cübeyr'in eserlerinden bazıları onun yazmış olduğu şiirlerdir. İbn Abdil Melik, onun şiir kitabı hakkında şunları söylemektedir: Ben İbn Cübeyr'in, ebi Temmam habib b. Evs'in divanına denk miktarda olan bir cilt şiir kitabına vakıf oldum ki İbn Cübeyr o kitabın ilk cüzünü "Neticetü Vecdi'l Cevanih fi te'biyni'l kariyni's Salih" diye adlandırıp eşi Atike Ümmü'l-Mecd'e mersiye yazmıştır.¹⁷⁷
2. İbn Cübeyr'in en meşhur eseri "Rihletü İbn Cübeyr" adlı seyahatnamesidir.
- 3-Bir başka eseri ise Yenilikçi Hikmetli Söylevler kitabıdır.¹⁷⁸
- 4- İbn Cübeyr'in eserlerinden biri (tersil) eşsiz okuma sanatı adlı kitabıdır.¹⁷⁹
- 5-İbn Cübeyr'in kendi yazmış olduğu eser olmayıp Ebi Abdilleh Muhammed b. İsa et-Temimi es-Sebti'nin Kadı İyad'dan naklettiği Kitabu Şifa adlı eseri tahlil etmek suretiyle tahkik edip tekrar yazmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, a.g.e., s.385;

¹⁷⁶ Karaarslan, a.g.e., s.401

¹⁷⁷ Ahmed Ramazan Ahmed, a.g.e., s.329

¹⁷⁸ Öztekin, a.g.e, s. lxiii- lxiv

¹⁷⁹ Öztekin, a.g.e, s. lxiii- lxiv

3. İBN CÜBEYR'İN HAC SEYAHATI

Batılı Müslümanların da diğer Müslümanlar gibi Mısır, Şam, Irak, Hicaz gibi önemli ilim merkezlerine yaptıkları yolculuklar ve Hac yolculukları tarihte önemli bir yer teşkil etmektedir. İbn Cübeyr'in de hem Hac niyeti hem de ilim tahsil etme arzusu ile bu yolculuğa çıkanlardan biri olduğu bilinmektedir. İbn Cübeyr Endülüs'ten hacetmek için yola düşerken aynı zamanda Doğu İslam dünyasını gezip görmek ve bunları tespit ederek döndüğünde Endülüs'e tanıtmak gayesi içinde olmuştur.

İbn Cübeyr 8 Şevval 578'de (4 Şubat 1183) ona bu ünü ve birçok değerli tecrübe ve bilgiyi kazandıran Hac yolculuğuna yanında arkadaşı Ebu Ca'fer Ahmed b. Hasan ile birlikte çıkmıştır. Gırnata'dan hareket eden ikili önce Sebte'ye oradan da gemiyle Sardunya ve Sicilya adalarına uğrayarak İskenderiye'ye doğru hareket etmiştir. İskenderiye ve ardından Kahire'yi gezerek Nil nehri üzerinden Kus'a ve çölü geçip Ayzab'a sonra da gemiyle Kızıldeniz'den Cidde'ye varıp 20 Rebûlevvel 579'da (13 Temmuz 1183) Mekke'ye ulaşmıştır. Mekke'de yaklaşık olarak sekiz ay kadar kalıp hac ibadetini yerine getirmiştir. Mekke'den Medine'ye geçmiş (3 Muharrem 580/16 Nisan 1184) ve burada da beş gün kalıp Irak'a doğru yolan çıkan hacı kervanına katılarak Bağdat'a varmıştır. Bağdat'ta da beş gün kalıp oradan sonra Sâmerâ, Tikrit, Musul, Nusaybin, Harran, Halep, Hama ve Humus şehirleri üzerinden Emeviler'in eski başkenti Dımaşk'a gitmiştir. İki ay kadar Dımaşk'ta kaldıktan sonra Haçlıların işgali altında bulunan Filistin'e ve tarihi Sur şehrine uğrayıp oradan da pek çok yere gidebilecek gemilerin bulunduğu ana merkez konumundaki Akka'ya inmiştir. 10 Receb 580'de (17 Ekim 1184) gemiyle memleketine dönmek üzere yola çıkmış ve geminin batmasıyla boğulma tehlikesi atlatmış ve koşulların düzelmesiyle bir süre sonra yeni bir gemiyle yolculuğuna devam etmiştir. Bu süre zarfında Sicilya'da kalmış ve Trapani Limanı'ndan tekrar deniz yolculuğuna devam edip Sardinya ve Balear adaları üzerinden

¹⁸⁰ Öztekin, a.g.e, s. a.yer

İspanya kıyılarına, Cartegane'ya ulaşmıştır. Toplamda iki yıl üç ay süren yolculuktan sonra 22 Muharrem 581'de (25 Nisan 1185) Kurtuba'daki evine dönmüştür.¹⁸¹

4. “RİHLETÜ İBN CÜBEYR” ADLI SEYAHATNAMESİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

İbn Cübeyr seyahati boyunca tüm izlenimlerini günlük notlar olarak kaydetmiştir. “Tezkira bi'l ahbâr fi't-tifâkâti'l esfâr (seferler sırasında rastlanan olayların anlatımı)” başlığı taşıyan bu seyahatname daha sonraki dönemlerde Rihletü İbn Cübeyr veya Rihletü Kinânî adıyla yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca İbn Cübeyr'in seyahat notlarını o vefat ettikten sonra öğrencilerinin derleyerek müstakil bir eser haline getirdiği bilinmektedir.¹⁸² Bu notlarının yol arkadaşı Ebu Ca'fer Ahmed b. Hasan tarafından derlenip kaleme alındığı bilgisi de mevcuttur. Bu seyahatname XII. Yüzyıl İslam dünyası hakkında önemli bilgiler içermekte olup aynı zamanda Orta çağ Arap edebiyatının en güzide örneklerinden biridir. Hem hac ibadeti hem de ilim talebi ile çıktığı seyahati ve seyahatnamesi, İbn Battuta da dahil olmak üzere rihle türü içerisinde bir prototip kabul edilmektedir.¹⁸³

Touatı İbn Cübeyr'in seyahatname yazımı ile ilgili onun modern seyahatname okuyucusunun beklentilerine daha iyi cevap verdiğini ifade etmektedir. Seyahat anlatısını 10. yüzyıl coğrafyacılarının klasik üslubundan öteye taşımış ve bir sanat konumuna yükseltmiştir. Touatı aynı zamanda İbn Cübeyr'in Ebu Bekir b. el-Arabî'nin yolunda ilerlediğini söylemektedir. Seyahatnameyi anlatsal, mekansal, zamansal ve sosyal bir güzergah olarak düzenlemekten ibaret olan kompozisyon kuralını yeniden ele almış ve bununla birlikte anlatımla betimleme arasındaki dengeyi çok iyi bir şekilde kurmuştur. O, seyahat anlatısı türüne değerli katkılar sağlamış ve eğlenceli bir ton ve

¹⁸¹ bkz. İbn Cübeyr, Rihletü İbn Cübeyr, Beyrut: Dâr Sâdır, 1964; İsmail Güler, İbn Cübeyr ve Hac Yolculuğu, *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, Kış 2008/2009, Sy. 13, s.106

¹⁸² Şevki Dayf, *er-Rahalât*, 4.b., Kahire: Dâru'l Meârif, 1119, s.71

¹⁸³ J.R. Netton, “Basic Structures and Signs of Alienation in the Rihla of Ibn Jubayr”, *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Medieval and Modern İslam*, s.57

hoş bir akış kazandırmıştır.¹⁸⁴ Genel olarak İbn Cübeyr'in seyahatname anlatısına farklı bir boyut kazandırdığını ve kendisinden sonrakiler içinse önemli bir model olduğunu söyleyebiliriz.

İlk olarak İbn Cübeyr'in seyahatnamesindeki üslubunu ana başlıklar halinde şu şekilde değerlendirebiliriz:

- a. İbn Cübeyr seyahatnamesinde olayları düzenli bir şekilde tarihlendirerek gün gün anlatmıştır. Bu durum onun seyahati esnasında günlük notlar tuttuğunun göstergesidir. Aynı zamanda olayları başlıklandırarak anlatmayı tercih etmiştir. Örneğin:

- *"Yolculuklarda Karşılaşılan Olaylar"*

*"30 Şevval 578 Cuma gününde, denizin tam ortasında Şuleyr dağının karşısında anılar yazılmaya başlandı. Allah varacağımız yere selametle ulaştırsın."*¹⁸⁵

- b. Bazı yerleri genel hatlarıyla anlatırken bazı yerlerle ilgili daha geniş ve detaylı bir anlatım yapmıştır. Anlattığı yer, mekân veya kişilerle ilgili verdiği detaylı bilgiler ve tasvirleri oldukça dikkat çekicidir. Örnek verecek olursak:

- *"..... Mihrap sırt şeklindedir. Bu kısımda üç kubbe vardır. Biri avlu tarafındaki duvara, diğeri mihraba bitişik; üçüncüsü ise kurşun kubbenin altında ve iki kubbe arasındadır. Kurşun kubbe, havayı ortasında toplar; kubbeye bakan kişi, müthiş bir manzara ile karşılaşır. Cami uzaktan kartala benzer; kubbe kafaya, önündeki uzantı da göğse benzer; revakın sağ ve solda kalan yarım duvarları da kanatları andırır. Öndeki uzantı, avlu tarafından otuz adımdır. Caminin bu kısmı, aradaki benzerlikten dolayı kartal diye tarif edilir. Kentin neresinden bakarsan bak, bu kubbenin her şeyden daha yüksek durduğunu görürsün; sanki havada asılı gibidir."*¹⁸⁶

- c. Yer yer olayların arasında ek veya detay bir bilgi de vermiş ve sonrasında konuyu dağıtmamak adına tekrar anlattığı olaya geri dönüşler yapmıştır. Örneğin:

¹⁸⁴ Touati, a.g.e., s.222-223

¹⁸⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.7; İsmail Güler, *Endülüsten Kutsal Topraklara: İbn Cübeyr*, 2.b., İstanbul:Selenge yay.,2008, s.15;

¹⁸⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.237; Güler, a.g.e., s.194

- “.....Tekrar yoldaki konaklama yerlerini anlatmaya geçelim.”¹⁸⁷

- “..... Konumuzun dışına taşık; şimdi sadede gelelim.”¹⁸⁸

d. Bazı yerlerde anlatımının sonunda temenni ve dualarda bulunarak olaylara karşı hissiyatını da dile getirmiştir. Örneğin:

- “.....Yol boyunca bedevilerin kenarlarına kaleler yaptığı bir çok sarnıç gördük. Konuklarına bu ilgiyi gösterenlerden Allah razı olsun!”¹⁸⁹

- “.....Sağladığı kolaylıklar dolayısı ile çok daha fazlasını hak eden Allah’a şükürler olsun; alışageldiğimiz cömertliğinin devamını sağlasın.”¹⁹⁰

e. Zaman zaman olayın akışına veya duygusuna uygun şiirlere yer vermiştir. Örnek olarak:

- “Deniz suyu acıdır, kendisi çetin

İstemem onu içmeye mecbur kalmak

O su, biz çamurdan değil miyiz?

Dayanır mı çamur suya hiç!”¹⁹¹

- “.....Allah şu dizeleri söyleyen Ebû Nuvas el-Hasen b. Hani’ye rahmet etsin:

Hiç iltifat etmedi bana Nasibin

Halbuki sevdalıyım ben ona

Eğer olacaksa dünyada bir nasibim

Vatan olsun yeter bana Nasibin!”¹⁹²

f. Gözlemlerini abartmadan ve makul ölçüler içinde nakletmiştir. Anlatımında mübalağa olmadığını belirten ifadelere de yer vermiştir. Örneğin:

¹⁸⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.216; Güler, a.g.e., s.177

¹⁸⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.226; Güler, a.g.e., s.184

¹⁸⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.186; Güler, a.g.e., s.153

¹⁹⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.186; Güler, a.g.e., s.153

¹⁹¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.288; Güler, a.g.e., s.235

¹⁹² İbn Cübeyr, a.g.e., s.214; Güler, a.g.e., s.175

-“.....*Bu satırları okuyan kişi anlatımda biraz mübalağa olduğunu sanabilir; ama hayır! Allah’a yemin ederim ki, anlattığımdan daha fazlası söz konusudur.*”¹⁹³

-“.....*Bu sayfaları okuyan kişi, anlattıklarımızda bir aşırılık var zannetmesin.*”¹⁹⁴

g. Tarihlendirme yaparken hicri ve miladi takvimi kullanmış ve aynı zamanda sıkça hilali gözlemleyerek onu da belirtmiştir. Örneğin:

-“.....*Biz adada iken hilal gözüktü. İlk gece yağmur dolayısıyla göze görünmedi ama ertesi gün büyükçe ve yüksekte idi.*”¹⁹⁵

-“*Safer Ayı 580*”

14 Mayıs Pazartesi gecesi Hille’de Fırat kenarında bulunduğumuz sırada hilal tam olarak gözüktü.”¹⁹⁶

-“..... *12 Haziran Salı gecesi, adı geçen köyde iken hilal gözüktü.*”¹⁹⁷

h. Bir rivayetin anlatımında onun kesin bilgi olup olmadığını belirtmekte ve doğrusunu yalnız Allah’ın bileceğini ifade etmektedir. Örneğin:

-“.....*Köyde kubbeli bir yer vardır ki Havva anamızın (a.s.) Mekke’ye giderken kaldığı yer olduğu, bereket ve fazileti sebebiyle buraya bu binanın yapıldığı söylenmektedir. Ancak, doğrusunu Allah bilir.*”¹⁹⁸

ı. Belli başlı büyük şehirleri anlatırken oranın büyük ve ünlü yerlerini anlatmayı tercih etmiştir. Örnek olarak:

-“*Nehrin her iki yakasında gördüğümüz yerlerin hepsini anlatacak olsak, kitaba sığmaz. Sadece büyük ve ünlü yerleri anlatmak istiyoruz.*”¹⁹⁹

Seyahatnamede yer alan belli başlı konuları ise genel bir değerlendirme yaparak şu şekilde maddelendirebiliriz:

¹⁹³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.98; Güler, a.g.e., s.82

¹⁹⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.38; Güler, a.g.e., s.36

¹⁹⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.51; Güler, a.g.e., s.45

¹⁹⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.190; Güler, a.g.e., s.156

¹⁹⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.214; Güler, a.g.e., s.174

¹⁹⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.53; Güler, a.g.e., s.46

¹⁹⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.33; Güler, a.g.e., s.33

a.Yaptığı deniz ve kara yolculuğu sırasında karşılaştığı olaylar ve özellikle deniz yolculuğunun zorlukları

b.Yolculuk esnasında karşılaştığı toplumlar ve onlarla ilgili sosyolojik, kültürel vb. bilgiler

c.Yol üzerindeki belli başlı su kaynakları

d. Liman şehirlerinin hareketliliği ve ticari faaliyetleri

e. Ziyaret ettiği şehirler ve şehirlerin tarihleri hakkında genel bilgiler

f. Gittiği şehirlerin önemli tarihi ve mimari yapıları, ziyaretgâhları, mescit, medrese ve hamamları hakkında bilgiler

g. İslam dini ve tarihi açısından önemli kişilerin türbeleri

h. Ziyaret ettiği yerlerin bazılarının idarecileri hakkında bilgiler ve özellikle Selahaddin Eyyubi'ye verilen değer

ı. Uzun süre kaldığı Mekke, Kâbe, Medine, Hac zamanı ve tüm uygulamalarla ilgili bilgiler

i. Kutsal topraklarda Ramazan ayı ve bayramı

j. Hacıların karşılaştıkları durumlar ve gördükleri muameleler

k. Katıldığı ilim meclisleri

l. Seyahat rotasında bulunan Hıristiyan yönetiminde olan şehirlerdeki Hıristiyan-Müslüman ilişkileri ve Müslümanların durumları

m. Haçlı seferleri ile ilgili bilgiler

Eser coğrafi, tarihî, sosyolojik ve kültürel açıdan çok değerli bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Arap edebiyatında önemli bir yeri olan İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, birçok yönden kendisinden sonraki pek çok seyahatnameye öncülük etmiştir. Bunlardan biri olan İbn Battuta, kendi eserinde onun seyahatnamesinden genel olarak özet şeklinde ve bazen de aynen alıntılar yapmıştır. Ayrıca Makkarî Nefhu't-tib

adlı eserinde, Abderî er-Rihle'sinde ve Makrizî de el-Hıtat ve es-Sülûk adlı eserinde İbn Cübeyr'den alıntılar yaparak onun seyahatnamesindeki bilgilerden yararlanmışlardır.²⁰⁰

İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde Sicilya ve Haçlılar ile ilgili önemli bilgilerin yer alması hasebiyle XIX. Yüzyılda Avrupa tarafından tanınmaya başlamış ve birçok kez çeşitli dillere tercüme edilip kısmen veya tamamen yayımlanmıştır.²⁰¹

Eserin Arapça olarak Kahire, Bağdat ve Beyrut basımları mevcuttur. Türkçe tercümesi ise yüksek lisans tez çalışması olarak ve İsmail Güler'in çevirisiyle "Endülüs'ten Kutsal Topraklara/ İbn Cübeyr" başlığı ile kitap olarak yayımlanmıştır.

Orta çağ İslam dünyasındaki seyahatname örneğinin ilklerinden biri olan Rihletü Kinanî insanlık tarihine ışık tutan çok önemli bir kaynak eser olarak her zaman önemini ve değerini muhafaza etmektedir.

²⁰⁰ Karaarslan, a.g.e., s.401

²⁰¹ Karaarslan, a.g.e., s.402

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. RİHLETÜ İBN CÜBEYR: ŞEHİRLER, KÜLTÜRLER ; VE MİMARİ ESERLER

İbn Cübeyr'in seyahat rotasında ziyaret ettiği yerleri kendimizce bir tasnife tabi tutarak aktaracağız. İlk olarak bölgelerdeki en meşhur ve belli başlı büyük şehirler hakkında bilgileri aktarıp ardından daha az malumat olan yerleri “diğer şehirler” başlığı altında anlatacağız. Bununla birlikte İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere ve tasvirlerle sadık kalarak şehirler, kültürler, gelenek görenekler ve mimari yapılar hakkında bilgiler verip, anlatımımızı uygun görsellerle destekleyeceğiz.

İbn Cübeyr seyahatine 8 Şevval 578'de (3 Şubat 1183) Gırnata'dan başlayarak ilk olarak Tarif yarımadasına ve oradan da Septe'ye geçmiştir. Septe'de İskenderiye'ye giden Cenevizli Rumlara ait bir gemide yer bulmuş ve 30 gün sürecek olan zorlu deniz yolcuğuna başlamıştır. Sardunya ve Sicilya adalarına uğrayarak ve deniz yolculuğu boyunca şiddetli yağmur, fırtına gibi türlü zorluklarla karşı karşıya gelerek nihayet İskenderiye'ye ulaşmıştır. Yolculuğunun ne denli zorlu olduğunu şu satırlardan daha iyi anlamaktayız:

“.....Ertesi gün, Çarşamba gecesini çıkan fırtınayla birlikte deniz kabardı ve kuvvetle esen rüzgar yağmuru üzerimize savurdu. Sanki üzerimize ok yağıyordu. Yolcuları endişe ve sıkıntı kapladı. Dağ gibi azgın dalgalar, her taraftan üzerimize geliyordu. Bütün gece bu halde kaldık. Ümitsizlik içinde sabah olup ortalığın yatışmasını ve başımızdaki beladan kurtulmayı diledik. Nihayet gün doğdu. 19 Zilkade (16 Mart 1183) çarşamba günü daha korkunç daha sıkıntılı geçti. Deniz daha kabardı, gök kapkara kesildi; rüzgâr çıldırdı, gök delindi. Yelkenlerin hiçbirini dayanmadı; biz de küçük yelkenleri kullanmak zorunda kaldık. Rüzgâr, yelkenlerden birini parçaladı ve yelken direğini kırdı. O an ümitsizliğimiz daha da arttı. Müslümanlar ellerini göğe

açarak dua etmeye başladılar. Gün boyu bu halde kaldık. Gece bastırınca fırtına biraz dindi ve yelkenleri şişiren rüzgarla tam yol ilerledik.''²⁰²

29 Zilkade 578'de (27 Mart 1183) nihayet zorlu ve uzun yolculuktan sonra İskenderiye'ye ayak basmışlardır. Karaya vardıklarında görevliler gemiye çıkararak yolcuları ve yanındaki eşyalarını kayda geçmek için kontrol etmeye başlamıştır. İbn Cübeyr bu kontrol sırasında görevlilerin sert bir muamelede buldukları, malların üzerinden yıl geçme şartını sorgulamadan hepsinden vergi vermeye zorlamaları, fazla eşyası olanın eşyalarını indirip sorgulamaları, karışıklıktan dolayı eşyaların karışması gibi pek çok can sıkıcı durum yaşandığını ifade etmektedir. Bu durumdan Sultan Salahaddin'in haberi olmadığını ve eğer olsaydı buna asla müsaade etmeyeceğini belirterek bundan başka da herhangi zor bir durumun yaşanmadığını söylemiştir.²⁰³

İbn Cübeyr Haçlı seferleri olarak adlandırılan bir takım girişimlere de tanık olmuş ve bunları da aktarmıştır. İbn Cübeyr İskenderiye'ye indiği gün getirilen Rum esirlerini seyreden kalabalık bir insan topluluğu görmüş ve tam olarak olayın ne olduğunu sormuştur. Anlatılanlara göre Şam Hristiyanlarından bir grup Kızıldeniz'e yakın bir yerde gemiler yapıp bu gemilerle yanlarına hacı kabilelerini de alarak denize açılmışlar. Belli bir yere kadar gelince yaklaşık on altı gemiyi orada ateşe vermişler. Daha sonra Yemen'den tacirleri getiren iki gemiye el koymuşlar ve Mekke ve Medine vergisi olarak getirilen yiyeceklerin çoğunu yakmışlar. Asıl amaçları ise Hz. Peygamber'in kentine girip onun mukaddes kabrine zarar vermekmiş. Medine'ye bir günlük mesafeye kadar yaklaşmışlar fakat Lü'lü adındaki hacip ve Mağripli denizcilerden oluşan yardımcı kuvvetlerin onları kuşatmasıyla planları alt üst olmuş. Gelen birlik hepsini yakalamış ve bir kısmı öldürülmek üzere diğer kentlere gönderilmiş.²⁰⁴

²⁰² İbn Cübeyr, a.g.e., s.10; Güler, a.g.e., s.17

²⁰³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.12

²⁰⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.34; Abdullah Köşe, "İslam Tarihi: İbnü'l Esir El Kamil Fit Tarih Tercemesi", İstanbul: Bahar yayınları, 1986, C.11, s.389

A. MISIR: İSKENDERİYE – KAHİRE – AYZAB

1. İSKENDERİYE

İbn Cübeyr uzun bir deniz yolculuğundan sonra ilk olarak her zaman için önemli ve cezbedici bir merkez olan ve pek çok topluma ev sahipliği yapmış olan İskenderiye'ye varmaktadır.

Nil deltasının batı kenarında yer alan İskenderiye, Afrika'nın ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biridir. Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli ticaret ve ulaşım merkezidir. Büyük İskender'in emriyle ve Grek tarzında kurulan şehrin inşasının tamamlanması ve Mısır'ın başşehri olarak meydana çıkması Batlamyus (Ptolemaios) hânedanı dönemine rastlamaktadır. Roma ve Bizans hâkimiyetleri sırasında da başşehirliliğini ve bununla birlikte askerî, dinî, ticarî, kültürel önemini korumuştur. Ancak Hıristiyanlığın kabulünden sonra mezhep çatışmaları, Bizans-Sâsânî savaşları sebebiyle dönem dönem bazı yıkımlar da yaşamıştır. Müslüman kuşatması başladığında Bizans hâkimiyetinde olan İskenderiye eski ihtişamını kısmen kaybetmiş olmakla birlikte genel görünüşü, mimari yapıları, özellikle de bu yapılardaki mermer işçiliğiyle her zaman dişkkat çekici bir şehir olmuştur.²⁰⁵

İbn Cübeyr'in gözlemlerine göre İskenderiye'nin binaları yüksek ve geniş olup yolları da aynı şekilde geniştir. Şehrin alt ve üst yapısı eski ve aynı zamanda da sağlamdır. Şehrin konumu oldukça iyi ve kalabalıktır. Çarşıları da gün boyu hareketlidir. Nil nehri kentin topraklarını sulamakta ve yer altından dolaşarak akıp gitmektedir. Kentte eskiden kalma çok büyük ve görkemli mermer levha ve sütunlar yer almaktadır. Sayıları tam olarak bilinmemekle beraber çok fazla mescidi olduğundan bahsedilmektedir. Kent oldukça da eski bir tarihe sahiptir.²⁰⁶

İbn Cübeyr İskenderiye halkının durumunu ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. İskenderiye halkının refah ve bolluk içinde bir yaşama sahip olduğunu,

²⁰⁵ Eymen Fuad Seyyid, "İskenderiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C.22, s. 574

²⁰⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.14

oradaki hayatın gündüz nasılsa gece de aynı şekilde ve aynı hareketlilikte devam ettiğini belirtmektedir. İbn Cübeyr'in dikkatini çeken ve onu son derece memnun eden Sultan Selahaddin Eyyubi tarafından yapılmış bir takım güzel uygulamalar bulunmaktadır. Gerek yerli gerek yabancı öğrenciler, alimler, araştırmacılar, vb. kişiler için barınaklar yapılmıştır. Oraya gelen herkese kalacak yer, öğrenmek istediği ilmi, sanatı kendisine öğretecek bir hoca ve ihtiyaçlarını karşılaması için aylık harçlık temin edilmektedir. Yıkanmaları için hamam ve tedavileri için hastane yaptırılmıştır. Tedavileri için hekimler ve herhangi bir sıkıntısı olduğunda yardım edecek kişiler hizmetlerine sunulmuştur. Oraya Afrika'nın batısından gelen insanlar için günlük iki ekmek verilmesi de diğer güzel uygulamalardandır. Selahaddin Eyyubi'nin bu gibi pek çok güzel işleri vardır ve İbn Cübeyr ondan övgüyle bahsetmektedir.²⁰⁷

İbn Cübeyr'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere İskenderiye pek çok güzel hizmetlerin yer aldığı son derece gelişmiş, bayındır bir şehirdir.

Resim 7: İskenderiye Haritası

Kaynak:https://archive.aramcoworld.com/issue/201005/alexandria.the.crossroads.htm?fbclid=IwAR2Nghuo-0KMffjmQaBzQo5OqVronS_QikJD_NW_uuKoz5DnaFsHdKIDux4

(Erişim Tarihi: 01.09.2019)

²⁰⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.10-11

2. İSKENDERİYE FENERİ

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre fenerin dört tarafından sadece bir yanının ölçümü 50 kulaçtan fazla ve yüksekliğinin ise 150 kulaçtan daha fazla olduğu görülmektedir. Yapısı çok eski ve dayanıklı olan bu fener yetmiş milden daha uzak mesafeden bile görülebilmektedir. İbn Cübeyr fenerin yüksekliğini ve görkemini tarif ederken kelimelerin yetersiz kaldığını söylemiştir. Gerçekten de büyüklük olarak dünyanın en büyük yapıları arasındadır. İçerisinde ise geniş merdivenler, koridorlar ve sayısız odalar olduğunu aynı dışı gibi içinin de geniş ve görkemli olduğunu belirtmektedir.²⁰⁸

Resim 8: İskenderiye Feneri Gravürü

Kaynak: <https://www.ancient-origins.net/ancient-places-africa/pharos-alexandria-001568>
(Erişim Tarihi 15.09.2019)

²⁰⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.14; Güler, a.g.e., s.20

Dönemin mühendislik ve mimari anlayışını en iyi şekilde yansıtan İskenderiye deniz feneri kare kaide, sekizgen gövde ve en üstte ışık kaynağının bulunduğu mimarisiyle antik dünyanın en önemli mimari yapılarından biri olmuş, kendisinden sonraki deniz fenerlerine örnek olmuştur.²⁰⁹

Önemli bir yapı olması hasebiyle kaynaklarda da çokça bahsedilmiş ve resmedilmiştir.

Resim 9: İskenderiye Feneri Tasviri

Kaynak: <http://www.1001inventions.com/lighthouseofalexandria> (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

²⁰⁹ Ufuk Sezgin, İskenderiye Feneri ve Tasvirleri, (Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2017, s.58

Resim 10: İskenderiye Feneri/ Abu Hamid Al-Gharnati Tasviri

Kaynak: <http://www.1001inventions.com/lighthouseofalexandria> (Erişim Tarihi:15.08.2019)

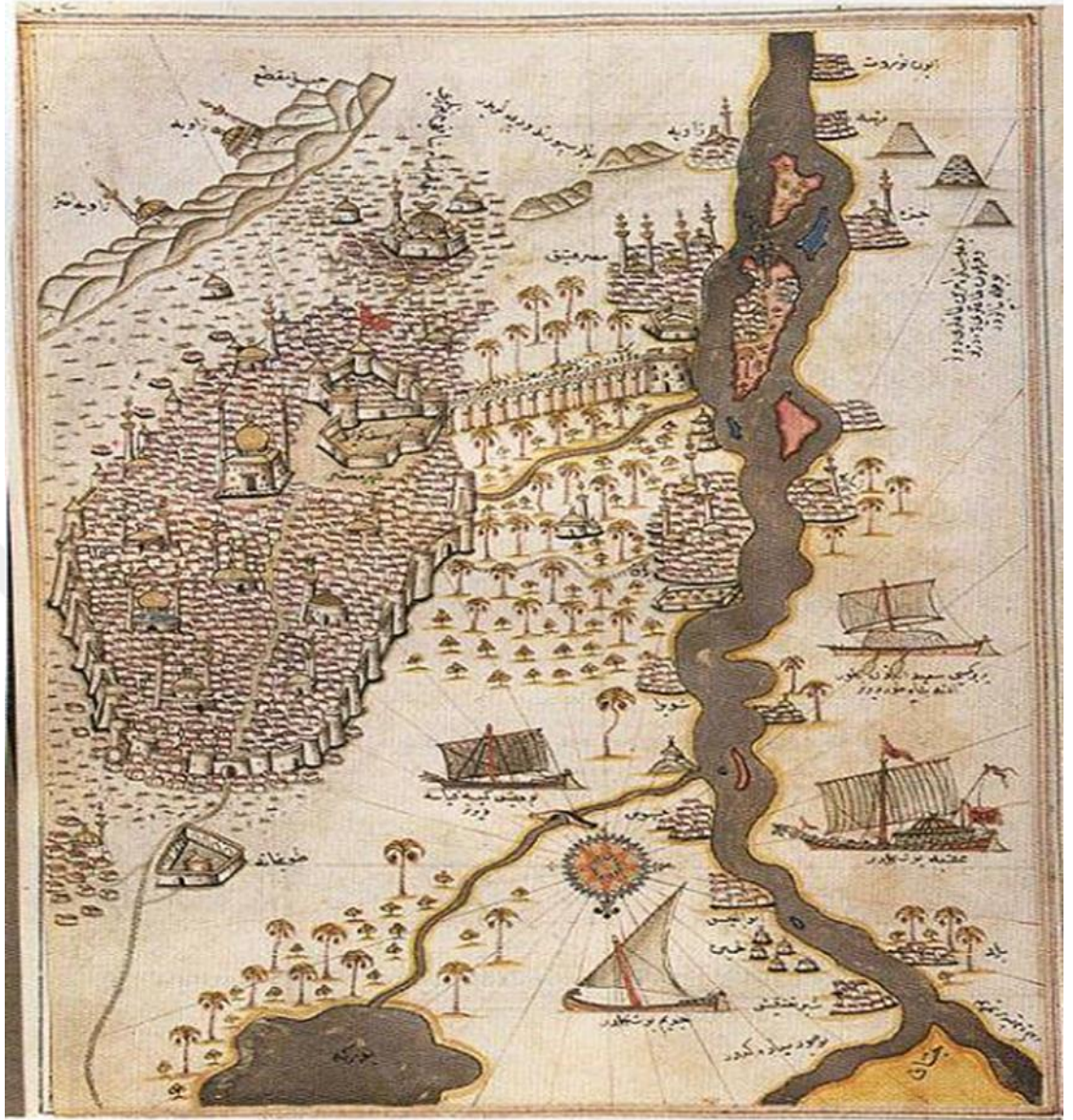
İskenderiye Feneri yaşanan doğal afetler nedeniyle korunamamış ve yavaş yavaş yıkılarak sular altında kalmıştır. 1500'lü yıllarda ise tamamen yok olmuştur fakat daha sonraki yüzyılda şimdiki temeli üzerine Kait Bay kalesi inşa edilmiştir.²¹⁰ Dünyanın yedi harikasından biri olduğu için bir örneği yapılarak, insanların bilgilenmesi amaçlanmıştır.

3. KAHİRE

Nil deltasının güneyinde bulunan Kahire, Mısır tarihinde daha önceki başşehirlerin pek çoğuna ev sahipliği yapan bir yerde kurulmuştur. Hz. Ömer döneminde Mısır'ı fetheden Amr b. Âs, eski Babilon civarında bölgedeki ilk İslâm şehri olan Fustat'ı kurmuştur (22/643). Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh döneminde kumandan Cevher es-Sıkillî Şâban 358'de (Temmuz 969) Mısır'daki İhşîdî hâkimiyetine son vererek Fustat'a girmiş ve yeni bir idare merkezi oluşturmak üzere Katâi' şehrinin kuzeyindeki Menâh bölgesinde saray ve sur inşaa etmiştir. Böylece temeli atılan ve büyük bir saray, hükümet konağı ve kışlalardan oluşan bu dördüncü başşehir, Halife Muiz-Lidînillâh'ın gelişiyle "Kâhire" (düşmanlarını kahreden, ezip geçen) adıyla tanınmış ve hilâfet merkezi olmuştur. Fustat ise yine aynı şekilde kültür ve ticaret merkezi olarak kalmaya devam etmiştir.²¹¹ Kahire de Doğu İslam Dünyası'nın önemli bir merkezi olmaya devam etmiştir.

²¹⁰ Ufuk Sezgin, a.g.e., s.57

²¹¹ Eymen Fuad Seyyid, "Kahire" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C.24, s. 173

Resim 11: Piri Reis'in Kahire Haritası

Kaynak: <https://theancientweb.com/?portfolio=the-book-of-navigation> (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

İbn Cübeyr Kahire ile ilgili yazılarında şehir tasvirinden daha çok ziyaret yerlerini anlatmaktadır. İlk olarak Hz. Hüseyin'in başının gömülü olduğu türbe ile başlayarak bu türbenin çok ihtişamlı olduğunu belirtmektedir. Türbenin ipek kumaşlarla süslendiğini, büyük direklerle çevrili olduğunu, duvarlarının farklı tasarımlı ve işlemeli mermerden olduğunu ifade etmektedir. Türbe, içinde beyaz mumların yer aldığı altın işlemeli veya saf gümüşten olan şamdanlarla ve gümüş kandillerle donatılmaktadır. Türbe, cennet gibi güzel bir bahçenin içinde yer almaktadır. Türbenin girişinde insanları karşılayan siyah ve parlak bir taş olduğundan bahsetmektedir. İnsanların bu kabri

selamlayıp, örtüsünü yüzlerine, gözlerine sürdüklerini, etrafında döndüklerini, dua edip ağladıklarını, orada oldukça büyük ve muazzam bir manevi ziyaret ortamı olduğunu ifade etmektedir.²¹²

Burada İslam alemi için çok önemli isimlerin kabirlerinin yer aldığı Karafe denilen kabristanı ziyaret etmektedir. Bu kabristanda, Ehl-i Beyt, sahabe, tâbiin, ulema, zahitler ve evliyaların kabirleri bulunmaktadır. Türbelerin hepsi süslü, özgün ve harika yapılar olup bahçeler içinde yer almaktadır.²¹³

Resim 12: Karafe kabristanı'nın yukardan görünümü

Kaynak: <https://das-buch-von-ra.blogspot.com/p/die-stadt-der-toten.html?fbclid=IwAR18n45Fo5hkQn0lw4Q74KS7hE3cry34d-8hLky3hdrzIXCE2-4fDAq8dOw>
(Erişim Tarihi: 15.08.2019)

²¹² İbn Cübeyr, a.g.e., s.19-20

²¹³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.20

İbn Cübeyr sayılarının aslında daha fazla olduğunu fakat Hz. Ali'nin soyundan olup ziyaret edebildiklerini eserinde zikretmektedir. Buralarda on erkek ve beş kadının türbeleri yer almaktadır. Bunlar: Ali b. El-Hüseyin b. Ali, Cafer b. Muhammed es-Sadık'ın iki oğlu, Kasım b. Muhammed b. Cafer, es-Sadık b. Muhammed b. Ali Zeynulabidin ve oğulları, Hasan ve Hüseyin ve oğulları Abdullah b. el-Kasım ile Yahya b. el-Kasım, Ali b. Abdullah b. el-Kasım ile kardeşi İsa Abdullah, Yahya b. el-Hasan b. Zeyd b. el-Hasan, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Bakır b. Ali Zeynulabidin b. el-Hüseyin b. Ali, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin soyundan Cafer b. Muhammed, Seyyide Ümmü Gülsüm b. el-Kasım b. Muhammed b. Cafer, Seyyide Zeyneb b. Yahya b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin, Ümmü Gülsüm b. Muhammed b. Cafer es-Sadık, Seyyide Ümmü Abdullah b. el-Kasım b. Muhammed'dir.²¹⁴

Rihletü Kinani'deki bilgilere göre türbeleri olan sahabeler ise şunlardır: Muaz b. Cebel, Peygamber'in sancaktarı Ukbe b. Amir el-Cühenî, Peygamber'in hırkasını alan Ka'b b. Zuheyr, Peygamber'in kuyumcusu Ebu'l Hasan, Sariyetü'l-Cebel, Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddık ve onun çocukları, Ahmed b. Ebubekir es-Sıddık, Esmâ b. Ebu Bekir es-Sıddık, Zübeyr b. el-Avvam'ın oğlu, Abdullah b. Huzafe es-Sehmî, Peygamberin süt kardeşi Halime'nin oğlu.²¹⁵ Türbeleri olan alimlerden bazıları ise şunlardır: İmam Şafii, İmam Şafii'nin arkadaşı el-Müzenî, İmam Malik'in arkadaşları Eşheb, Abdurrahman b. el-Kasım ve Asbağ, Kadı Abdülvehhab.²¹⁶

İbn Cübeyr Karafe'deki tüm bu türbelerin ve mescitlerin aynı zamanda fakirler, garipler, alimler ve zahitlerin sığınağı olduğunu söylemektedir. Buradakilere Sultan tarafından her ay tayın verilmektedir. Mısır ve Kahire'deki medreseler de de durum bu şekildedir.²¹⁷

İbn Cübeyr'in belirttiğine göre Kahire'de binaları süslü ve büyük olan dört cami ve birçok mescit vardır. Hutbe bu büyük camilerden birinde okunmaktadır. İbn Cübeyr burada bize hem sünni geleneğe göre hem de Abbasi geleneklerine göre hutbenin nasıl ve ne şekilde okunduğunu anlatan bilgiler vermektedir. Onun ifade ettiğine göre İmam hutbeyi sünni geleneğe uygun bir şekilde önce sahabeye sonra tabiine ve diğerlerine,

²¹⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.21

²¹⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.22

²¹⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.23-24

²¹⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.26; Güler, a.g.e., s.27

Peygamber'e ve eşlerine, iki amcası Hamza ve Abbas'a dua ederek okumaktadır. Bununla birlikte hutbeyi okuyan imam Abbasi geleneklerine göre siyah sarık ve cübbe giyip kılıç kuşanmaktadır. Minbere çıkarken başta, ortada ve sonda olmak üzere üç kere kılıcının kınının ucundaki demirle vurmakta ve böylece cemaatin dikkatini çekerek onları dinlemeye davet etmektedir. Sağa ve sola dönerek selam verdikten sonra hutbesine başlamaktadır.²¹⁸

Resim13: Harîrî'nin el-Maḳāmât adlı eserinde hutbe okunuşunu tasvir eden bir minyatür/ 13. yüzyıl

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe> (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

²¹⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.26; Güler, a.g.e., s.27

4. KAHİRE KALESİ

İbn Cübey'in ziyaret ettiği yerlerden biri sağlam yapılı bir bina olan Kahire kalesidir.

Resim 14: Kahire Kalesi /1800

Kaynak: <https://nilewavetravel.wordpress.com/tours/one-day-tours/cairo/islamic-cairo/?fbclid=IwAR09pIJvQSP5koIO5EHvx6ex7bDzV2QWA-pcVwGZceDNQaTpd1NF6nya2cg> (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

Resim 15: Kahire Kalesi

Kaynak: https://www.patheos.com/blogs/danpeterson/2018/12/the-governor-the-caliph-and-the-sultan.html?fbclid=IwAR3-j_CecDP8_ek9ypWCtepswKEgI-OTzr4QUVlrVbcjpdXt2c0Z03rfUZU
(15.08.2019)

İbn Cübeyr'in aktardıklarına göre Sultan'ın burayı kendisine ikametgâh yapmak istediği ve Kahire ile Mısır (Fustat) arasında bir hat oluşturması için kalenin duvarını uzattığı bilinmektedir. Buradaki yapı için çalışan işçiler ve ustalar sayıları oldukça fazla olan gayri müslim Rum esirlerdir. Sultanın başka bu gibi işlerinde yine onlar çalışmaktadır ve Müslümanlar bu tür işlerden muafır.²¹⁹

“Selahaddin Kalesi” ya da “Kal’atü’l-Cebel” olarak da anılan Kahire Kalesi, şehrin doğusundaki tepelerden birisi üzerine ilk olarak Eyyubiler devrinde kurulmuştur . İlk inşa çalışmalarının Selahaddin Eyyubi'nin saray emiri Karakuş'un gözetiminde 572 / 1176 yılında başladığı rivayeti mevcuttur. Yapımında Abbasiler ve Fatimiler zamanında yapılmış binalar ortadan kaldırılarak buradaki yıkıntılardan ve Gize'deki kalıntılardan devşirilen malzemelerden yararlanılmış, ayrıca Mukattam'daki ocaklardan taş temin edilmiştir. Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra kardeşi el-Kamil, kalenin yapımına devam etmiş ve daha sonra burası taht merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bâbu'l-Müderrec'de yer alan mermer levha üzerine Arapça

²¹⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.25

olarak yazılmış kitabe yapımıyla ilgili önemli belge niteliğindedir.²²⁰ Kitabede şöyle yazmaktadır:

*"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin günahından, geçmiş ve gelecek olanı bağışlasın (bütün tasalarını gidersin) ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletсин (Kur'an-ı Kerim, Fetih Suresi, Ayet: 1-3). Bu göz kamaştırıcı kalenin yapımını, memleketine sığınanlara fayda ve vasi bir barınağı bulunduran aremede Kahire'nin korunması için devletin kurucusu ve Emiru'l-Mü'minin Efendimiz Melikü'n-Nasır Salahü'ddün ve'd-din Ebu'l-Muzaffer Yusuf bin Eyyub, kardeşi ve veliahdı Emiru'l-Mü'minin el-Melik el-Adil Seyfeddin Ebubekr Muhammed'in nezaretinde, memleket (saray) emiri Karakuş Abdullah el-Meliki el-Nasırı eliyle 579 / 1183-84 senesinde emretti."*²²¹

5. TOLUNOĞLU CAMİ

İbn Cübeyr'in ziyaret ettiği yerler arasında Mısır (Fustat) ile Kahire arasında bulunan Ebu'l Abbas Ahmed b. Tolun adıyla anılan büyük bir mescit yer almaktadır. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre tarihî, geniş ve güzel bir camidir.

Sultanın dışardan özellikle Mağrip'ten gelenlere burada kalıp ilim meclislerine katılmalarında ve ihtiyaçlarını karşılamada onlara maddi ve manevi destek olduğunu belirtmektedir. İbn Cübeyr'in aktardığına göre burada Tolunoğlu mescidindeki gibi pek çok mescit ve medresede aynı güzel uygulama devam etmektedir. Hatta aynı zamanda misafir, yoksul vb. buraya sığınan insanların da ihtiyaçları karşılanmaktadır. Ayrıca Sultan fakir ve yetim çocuklara Kur'an öğretilmesi için gerekli okulları yaptırıp ve onlara hocalar tahsis edip iyi bir eğitim almalarını sağlamaktadır.²²²

²²⁰ Ahmet Ali Bayhan, "Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve Önemi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 121-132, Temmuz 2017, s.122

²²¹ Ahmet Ali Bayhan, a.g.m., s.122

²²² İbn Cübeyr, a.g.e., s.26

İbn Tolun camii Kahire'nin yanında Fustat'ın kuzeydoğusunda Cebelyeşkür adlı tepe üzerinde ulucami formunda yaptırılan ve günümüzde Mısır'da asıl şeklini koruyan en eski camidir. Arapça kaynaklarda Câmiu (Mescidü) İbn Tûlûn, Türkçe eserlerde Tolunoğlu Camii diye de geçmektedir. İbn Tolun Camii, tamamen tuğla ile inşa edilmiş olup mimarisi ve tezyinatının büyük bir bölümü ile Abbâsî geleneğini ve özellikle

Resim17: İbn Tolun (Tolunoğlu Ahmed) Camii

Kaynak: https://www.patheos.com/blogs/danpeterson/2018/12/the-governor-the-caliph-and-the-sultan.html?fbclid=IwAR3-j_CecDP8_ek9ypWCtepswKEgI-OTzr4QUVlrVbcjpdXt2c0Z03rfUZU (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

Kaynak: https://www.patheos.com/blogs/danpeterson/2018/12/the-governor-the-caliph-and-the-sultan.html?fbclid=IwAR3-j_CecDP8_ek9ypWCtepswKEgI-OTzr4QUVlrVbcjpdXt2c0Z03rfUZU (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

Sâmerrâ üslûbunu yansıtmaktadır.²²³

²²³ Doris Behrens, "İbn Tolun Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C.20, s.416-417

6. MISIR PİRAMİTLERİ

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Mısır Piramitleri dört köşeli, tepeye doğru sivrilerek yükselen, devasa boyutta ve ilginç yapılardır. Her birinin bir köşesi üç yüz altmış altı adımdır. Yontulmuş büyük kayaların birbirine geçmesiyle ve üst üste

Resim18: Mısır Gize Piramitleri

Kaynak: <https://2ladd.com/2019/04/dunyadaki-en-buyuk-piramitler-hakkinda-onemli-bilgiler/>
(Erişim Tarihi: 15.08.2019)

bindirilmesiyle yapılmıştır. İbn Cübeyr onun insan gücüyle yıkılmasının çok mümkün olmayacağını söylemektedir. İki tane büyük piramidin biraz yanında daha küçükçe bir piramit vardır ve üç tanesi yan yana diğer ikisi ayrı yerde olmak üzere daha küçük beş piramit daha bulunmaktadır. İki büyük piramitten birinin yüksekçe bir kapısı bulunmaktadır ve bu odadan genişçe bir odaya girilmektedir. Odanın ortasında, kabir olduğu söylenen havuz görünümlü mermer bir yapı yer almaktadır.²²⁴

²²⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.28

İbn Cübeyr piramitlerin niçin yapıldığıyla ilgili farklı rivayetler yer aldığını ancak doğrusunun ne olduğunun bilinmediğini ifade etmektedir. Kimilerine göre Ad ve oğullarının kabirleri kimilerine göre bambaşka bir şeydir.²²⁵

Piramitlerin biraz uzağında İbn Cübeyr'in Ebi'l Ahval yani korkuların babası olarak belirttiği "sfenks" denilen değişik görünümlü, insan şeklinde, taştan yapılmış bir heykel bulunmaktadır.²²⁶

Resim19: Sfenks

Kaynak: <https://timesofindia.indiatimes.com/travel/destinations/Great-Sphinx-of-Giza/ps52554527.cms> (Erişim Tarihi : 15.08.2019)

İbn Cübeyr'in bahsettiği bu piramitler bugün Gize Piramitleri olarak adlandırılmaktadır ve üç büyük piramidin isimleri de Keops, Kefren ve Mikerinos olup isimlerini yaptıran firavunlar tarafından aldığı belirtilmektedir. Tahmini olarak M.Ö

²²⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.29

²²⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.29

3000 yıllarında eski krallık döneminde yapılan bu anıtlar, dünyanın yedi harikasından biri olup, bu yedi harika içinde günümüze kadar ulaşan tek eserdir. Bahsi geçen sfenks ise 73.5 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğinde ve 20 metre yüksekliğinde olup dünyanın en büyük tek taş heykeli olarak kabul edilmektedir. Antik Mısır mitolojisinde kutsal sayıldıkları için özel kutsallık ve büyü güçlerini kullanarak firavun mezarlarını ve piramitleri koruması maksadıyla inşa edildiği düşünülmektedir.²²⁷

Mısır piramitlerinin nasıl ve ne şekilde inşa edildiği konusu hala gizemini korumaktadır ve bu konuyla ilgili pek çok varsayımlar ortaya atılmaktadır. Kimilerine göre ileri teknolojik yöntemler ve matematiksel hesaplar ile yapıldığı ileri sürülse de araştırmalara göre yapımında olağanüstü yöntemler uygulanmamıştır.²²⁸

Kahire'den ayrılıp Kus şehrine doğru yola koyulan İbn Cübeyr yol boyunca geçtiği şehir ve köylerden de bahsetmektedir. Yol güzergahı olarak Nil nehrini takip eden İbn Cübeyr her gördüğünden ziyade belli başlı önemli yerleri zikretmektedir.

İbn Cübeyr ilk olarak Hz. Musa'nın doğduğu ve annesinin onu suya bıraktığı yer olduğu düşünülen Ekser köyüne varmıştır. Daha sonra Hz. Yusuf'un atıldığı zindan ve yiyecek depoladığı ambarların olduğu bir kentten bahsetmektedir. Mısır-Kus yolunun yarısında yer alan Menfelut, Asyut, Ihmim gibi ünlü kentleri ziyaret etmektedir. Buraların tarihî ve manzarası güzel, bereketli yerler olduğunu ifade etmektedir.²²⁹ Ihmim'de Kıptîler tarafından yapılmış anıtlar, kaleler ve halen kullanımda olan kiliseler bulunmaktadır. Ihmim'in doğusunda dünyanın harikalarından biri olduğu söylenen heykellerden birinin yer aldığını belirtmektedir. Rihletü Kinani'de geçtiği gibi heykel kırk sütun üzerinde yer alıp çok ince işçilikle oyulmuştur. Türlü renklerle ve bezemelerle süslenmiş, üzerinde şekiller ve hiyeroglif yazılar yer almaktadır. Ayrıca İbn Cübeyr yerli halk tarafından bu tür heykel ve tarihî anıtlara berbaa denildiğini belirtmektedir.²³⁰

²²⁷ <http://arkeopolis.com/gize-piramitleri-ve-buyuk-gize-sfenksi/>

²²⁸ bkz. Yavuz Unat, "Mısır Piramitleri Nasıl İnşa Edildi?" *Bilim ve Ütopya*, Mart 2017, Sayı: 273

²²⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.36

²³⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.32-33

Bu yolculuğu sırasında İbn Cübeyr yine üzerlerinin aranması, eşyalarına el uzatılması, sorgusuz sualsiz mallarının zekatlarının alınması gibi hacıların karşılaştığı bazı kötü durumlardan bahsetmektedir.²³¹

İbn Cübeyr son derece iyi planlı Menşatu's Sudan köyü ve beyaz badanalı görkemli yapıları olan Kına kentinden sonra Kus şehrine varmaktadır. Anlattığına göre bu şehir son derece güzel çarşıları ve geniş binaları olan bir yerdir. Burası birçok ülkeden gelen hacıların ve insanların buluştuğu, eşya aktarımının yapıldığı kalabalık ve hareketli bir bölgedir. Buradan Ayzab çölüne geçilmektedir. İbn Cübeyr buradan da Ayzab'a geçerken yolda çok fazla kervana denk geldiklerinden ve tam o yol üzerinde bulunan Emtan'da pek çok kafilenin de uğradığı kaynak bir sudan bahsetmektedir. Yol boyunca bulunan su kaynaklarına uğrayarak Ayzab kentine varmaktadır.²³²

7. AYZAB LİMAN KENTİ

İbn Cübeyr Ayzab liman kentini Cidde denizi sahilinde yer alan etrafı surlarla çevrili olmayan, çöl üzerine kurulu bir şehir olarak tanımlamaktadır. Ayzab'ın evlerinin çoğu sazlık kamışların birbirine geçmesiyle yapılmış olmasıyla birlikte sıvalı yeni evler de vardır. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Ayzab Dünya'nın en hareketli limanıdır; çünkü Hindistan ve Yemen gibi ülkelerden gelen gemiler ve hacıları taşıyan gemiler oraya uğramakta ve oraya gelenler mal, gıda gibi türlü şeylerin alışverişinde bulunmaktadır. Buranın yerli halkı, burada herhangi bir bitki yetişmediğinden dışardan gelen yiyeceklerle ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İbn Cübeyr özellikle hac mevsiminde bereket ve bolluk yaşandığını bunun haricinde ise gemilerini hacılara kiralayarak veya onların Cidde'ye gidiş gelişlerini sağlayarak da oldukça iyi para kazandıklarını ifade etmektedir.²³³

Seyahatnamede Ayzab'ın yakınındaki adaların açıklarında inci çıkarılan yerler ve zamanı hakkında bilgiler yer almaktadır. İnci çıkarma işlemi Haziran-Temmuz aylarında olmaktadır. Bu inciler son derece değerlidir. Ayrıca orada deniz kaplumbağasına benzeyen bir tür büyük balık çeşidi olan bir hayvan bulunmaktadır.

²³¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.10

²³² İbn Cübeyr, a.g.e., s.10

²³³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.45-46

Kabukları açıldığında içleri gümüş gibi parlamaktadır. Kabuğu örten etli kısmın altında değerli taşı, incisi bulunmaktadır.²³⁴ Bazı kimseler de geçimini bunlardan karşılamaktadır.²³⁵

İbn Cübeyr Ayzab halkı ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Halkın Sudan bölgesinden olup Bucat (Beca) adıyla tanındığını ve halkın reisinin kente bitişik olan dağlarda yaşadığını ancak ara sıra kente indiğini aktarmaktadır. Ayrıca reisleri Oğuz boylarından olan valiye bağlı bulunmaktadır. İbn Cübeyr'in gözlemlerine göre Ayzab halkının İslam ile ilgili pek bilgileri yoktur. Hatta Müslümanlığa çok da uygun olmayan giyim kuşamları ve davranışları mevcuttur.²³⁶

Ayzab Kızıldeniz üzerindeki birçok sahil kasabasından farklı olarak limanının sığ olmaması ve mercan kayalıklarının da bulunmaması sebebiyle nispeten büyük gemilerin yanaşabildiği bir limandır ve aynı zamanda Hint okyanusu - Kızıldeniz - Akdeniz geçiş yolu üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Burası, Mısır'ın diğer limanlarına nispetle Cidde'nin tam karşısında yer alması ve mesafenin kısa olması sebebiyle Kuzey Afrikalı ve Mısırlı hacıların sıklıkla tercih ettikleri bir yol olmuştur. Ancak uzun zaman sonra yavaş yavaş ilgi ve ticaretin yeniden kuzeydeki liman ve güzergâhlara kaymasıyla popülerliğini yitirmeye başlamış ve bununla birlikte korsan ve eşkıyaların bölgede güçlenmesiyle birlikte alınan tedbirler ve müdahaleler sonucunda ise şehir, XV. yüzyılın başında tamamen terk edilmiştir.²³⁷

İbn Cübeyr aslında buradan Cidde'ye gitmenin meşakkatli bir iş olduğundan bahsetmektedir. Bunun sebeplerinden biri, rüzgârın insanları güneye doğru uzak limanlara sürüklemesidir. Yolunu kaybeden hacıların ise bazen susuzluktan çölde vefat ettiğini ya da çok halsiz bir şekilde perişan halde geriye dönebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca ulaşımı sağlayan kişilerin ve gemicilerin hacılara gerekli özeni göstermediğini ve sadece para kazanma hırsıyla hareket ettiklerini de belirtmektedir. İbn Cübeyr Cidde'ye gidişin zorlu olmasının sebeplerinden bir diğeri olarak gemileri göstermektedir. Çünkü orada kullanılan gemiler, basit malzemelerden yapılmakta ve hiç çivi kullanılmadan Hindistan cevizi kabuğunun liflerinden yapılmış iplerle birbirine

²³⁴ İbn Cübeyr burada istiridye veya midyeden bahsetmektedir.

²³⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.46; Güler, a.g.e., s.42

²³⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.48; Güler, a.g.e., s.43

²³⁷ Nihal Şahin Utku, "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, C.19, S.2, s. 126-127

bağlanmaktadır. İbn Cübeyr bu gemilerin nasıl yapıldığı ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Öncelikle Hindistan cevizinin kabuğu lif lif oluncaya kadar ezilmekte ve bu lifler örülerek ip yapılmaktadır. Bu şekilde yapılan kendir ipler aralarına hurma dallarının da eklenmesiyle gemi parçalarını birbirine bağlamada kullanılmaktadır. Son olarak ise gemi sade yağ veya hintyağı ya da köpekbalığı yağı ile yağlanmaktadır. Bu şekilde yağlanarak geminin sert ve sık geçitlerden herhangi bir darbe almayıp daha rahat bir şekilde geçmesi hedeflenmektedir. Gemilerin bir diğer değişik yönü ise

yelkenlerinin kenevir ağacının liflerinden yapılmış olmasıdır. İbn Cübeyr'e göre bunlar geminin gövdesinin zayıf olmasına yol açmaktadır. İbn Cübeyr hacıların burayı ve bu gemileri tercih etmemesini, yolun uzamasını göze alarak Şam ve Irak üzerinden geçerek Bağdat'ın hac emiri ile Hicaz'a varmalarının daha uygun olduğunu belirtmektedir.²³⁸

Resim20: Makamat Hariri'de hacıları taşıyan gemi tasviri/ 13. yüzyıl

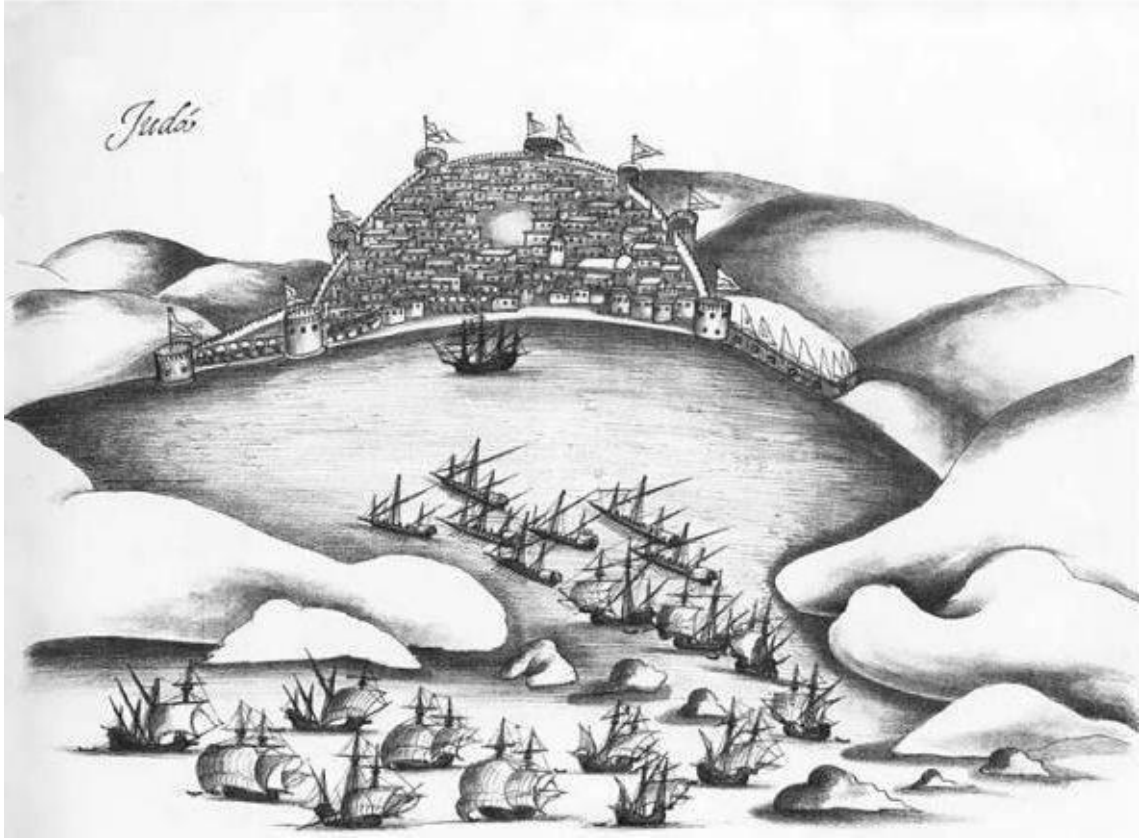
Kaynak: <http://www.1001inventions.com/maqamat> (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

²³⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.46; Güler, a.g.e., s.42-43

B. HİCAZ: CİDDE – MEKKE – MEDİNE

1. CİDDE

İbn Cübeyr, zorlu geçen sekiz günlük aksamalı deniz yolculuğunun sonunda Cidde'ye varmaktadır. Cidde kutsal topraklardaki yolculuğun ilk durağıdır.

Resim 21: Cidde Şehrini Gösteren Çizim/ 1517

Kaynak: https://www.wikiwand.com/en/Jeddah?fbclid=IwAR1TY1ky8a96v8tf6BdGxcELi4Xax0PIPmdFpKSCUIH2_GezvzFMcDzZGFg (Erişim Tarihi: 15.09.2019)

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre Cidde deniz kıyısında bulunan eski bir kenttir ve bunu kanıtlayan kalıntılar ile şehri çevreleyen surların kalıntıları hala mevcuttur. Evlerin ekseriyeti hurma yaprağından yapılmaktadır. Taş ve kerpiçten yapılmış hanlar ve barakaya benzer üstü yapraklarla örtülü odalar da bulunmaktadır. Burası çok sıcak olduğundan insanlar bu üstü yapraklarla örtülü çatılarda

gecelemektedirler. Ömer b. Hattab adıyla anılan iki mescit yer almaktadır. Beldenin biraz dışında eskiden kalma yapılar vardır. Buranın bir zamanlar Pers şehri olduğu söylenmektedir. Kent içinde ve dışında çok fazla kuyu bulunmaktadır.²³⁹

İbn Cübeyr Cidde halkının ve buraya komşu olan çöl ve dağda yaşayanların çoğunun Hz. Ali soyundan olup seyyid olduğunu ve zor yaşam şartları altında yaşadıklarını söylemektedir. Develerini kiralar, su veya süt satarlar, hurma veya odun toplarlar kısacası her türlü işte kadın erkek demeden çalışmaktadırlar.²⁴⁰

İbn Cübeyr Hicaz ve civarında hacıları sömüren gruplar olduğundan bahsetmektedir. Selahaddin Eyyubî hacıların selameti için buradan vergiyi kaldırmış ve onlar için gıda ve para tahsis etmiştir. Buna rağmen zaman zaman veya tahsis edilen paranın gecikmesiyle Emir'in hacılara zorluklar yaşattığından bahsetmektedir. İbn Cübeyr de buna benzer bir durumla karşılaşmıştır. Hacılar orada durdurulmuş ve her birinin birbirine kefil olması şartıyla Mekke'ye girebilecekleri Emir Müksir tarafından ifade edilmiştir. Buranın, Beytullah'ın onu kazanç sağlama kapısı olarak görenler, insanların malını haksızca elinden alanlar tarafından işgal edildiğini belirtmektedir. Hac farızasının düştüğünü söyleyen bazı Endülüs fakihlerinin, hacılara yaşatılan Allah'ın hoşnut olmayacağı durumlardan dolayı böyle bir görüş belirttiklerini düşünmüştür. İbn Cübeyr bu yaşadıkları ve gördükleri neticesinde İslam'ın tam manasıyla Mağrip'te yaşandığını, buradakilerin, Allah'ın korudukları dışında olanların doğru yoldan saptıklarını söylemektedir. Buranın Muvahhidler tarafından ele geçirilmesine çok fazla zaman kalmadığını, halkın da bunu istediğini ve dört gözle beklediğini de ifade etmektedir.²⁴¹

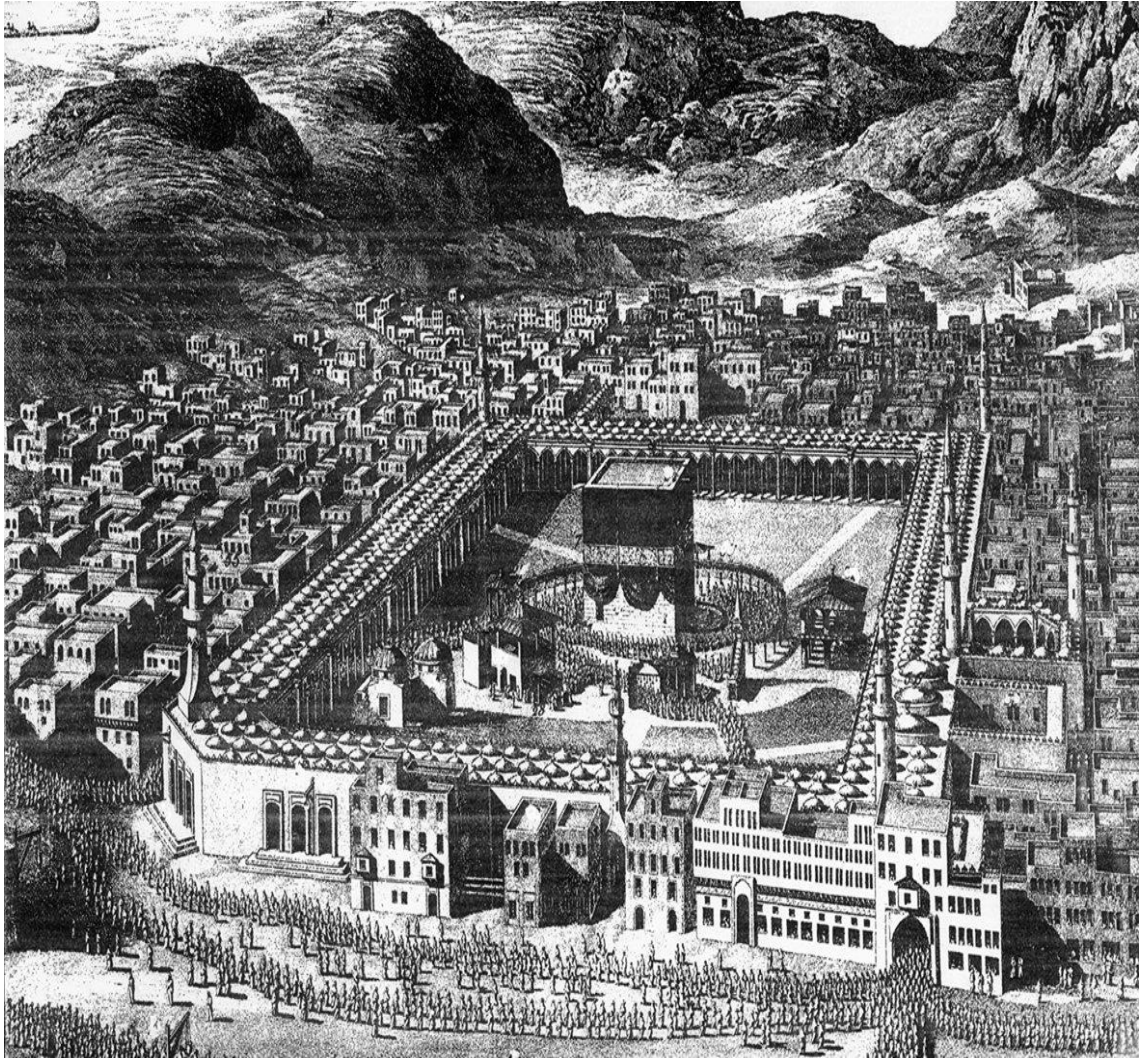
²³⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.53; Güler, a.g.e., s.46

²⁴⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.53

²⁴¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.54

2. MEKKE

İbn Cübeyr'in aktardıklarına göre Mekke, etrafını çeviren dağlar arasında, enine ve boyuna yayılan kutsal bir vadinin içinde yer almaktadır.²⁴² Kur'an-ı Kerim'de ise "ekin bitmeyen bir vadi" olarak nitelendirilen (İbrâhîm 14/37) Mekke çevresi, çöl karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek doğal bitki örtüsüne sahiptir.²⁴³

²⁴² İbn Cübeyr, a.g.e., s.87; Güler, a.g.e., s.74

²⁴³ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C.28, s.555

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Mekke'nin üç kapısı bulunmaktadır. Birincisi daha çok doğuya yakın olan el-Ma'li kapısıdır ve buradan mübarek kabristana çıkılmaktadır. Diğer kapı güneyde yer alan Mesfel kapısıdır. Halid b. Velid Mekke'nin fethinde bu kapıdan giriş yapmıştır. Diğer kapı ise Zahir kapısıdır, Umre kapısı olarak da bilinmektedir. Umre yapanlar için en yakın mikat olan Tenim'e buradan çıkılmaktadır. Medine, Şam ve Cidde yolu tarafındadır.²⁴⁴

İbn Cübeyr Mekke'nin dağları ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Bunlardan biri olan Ebû Kubeys dağı, Mekke'nin iki büyük dağından biri olup Harem'in doğu tarafında, Hacerü'l Esved köşesinin karşısında yer almaktadır. Tepesinde, çatısından Harem'i Şerif'in ve Kâbe'nin bütün güzelliğinin görüldüğü bir mescit bulunmaktadır. İbn Cübeyr'in Ebu'l- Velid el-Ezrakî'nin "Ahbâru Mekke" adlı kitabından edindiği bilgilere göre burasının Allah'ın yarattığı ilk dağ olduğu, Hacerü'l Esved'in Nuh tufanı zamanında bu dağda korunduğu ve bu sebeple ona El-Emin de denildiği, aynı zamanda Hz. Adem'in kabrinin de burada bulunduğu varsayılmaktadır.²⁴⁵

İbn Cübeyr'in anlattığı Mekke'nin bir diğer önemli dağı ise Hira'dır. Onun tasvirlerine göre yüksek ve zirveye doğru sivrilen bir dağdır. Peygamberimiz Hz.

Resim 22: Berthauld tarafından çizilen Osmanlı dönemine ait bir gravürde Kâbe ve Harem'in Bâbüsselâm tarafından görünüşü

Kaynak: <http://www.islamveihsan.com/mekke-tarihi.html> (Erişim Tarihi: 15.08.2019)

Muhammed (s.a.v.) buraya sık sık gelip ibadet ve tefekkür ederdi ve aynı zamanda ilk vahiy burada inmiş olması sebebiyle burası kutsal kabul edilmektedir.²⁴⁶

İbn Cübeyr'in bahsettiği bir başka önemli dağ ise Mekke'nin Yemen tarafında bir fersah uzakta bulunan Ebu Sevr Dağı'dır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile sığındığı mağara burada bulunmaktadır.²⁴⁷

²⁴⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.87

²⁴⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.85

²⁴⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.90

²⁴⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.93

İbn Cübeyr Mekke'nin surlarının yıkılmış olup sadece bazı parçaları ve kapılarının olduğunu söylemektedir. Çevresindeki dağlar sebebiyle de surlara ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir.²⁴⁸

3. MEKKE'NİN FAZİLETLİ YÖNLERİ VE BELLİ BAŞLI ÖNEMLİ ZİYARET YERLERİ

Kutsal belde Mekke Hz. İbrahim'in duasına da mazhar olmuş bir yerdir. Kur'an-ı Kerim'de bu dua şöyle geçmektedir: “Ey Rabbimiz insanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır.”^{249,250}

Kur'an-ı Kerim'de başka bir ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır: “Oysa tarafımızdan bir rahmet olarak biz, onları her türlü sebze ve meyve ürünlerinin getirilip toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke) yerleştirmedik mi?”²⁵¹ Yüce Allah'ın ayetlerinde buyurduğunun delili Mekke şehrinde apaçık görülmektedir. Dünyanın pek çok yerinde insanların kalpleri sürekli oraya yöneliktir ve ömürlerinde bir gün oraya varma arzusuyla doludur. Her yerden oraya çeşitli ürünler taşınmaktadır. Her türlü gıdanın, nimetin, ürünün en bol olduğu yerlerdendir. Dünyanın tüm ticari malları burada bulunmaktadır. Tüm bunlar Allah'ın Mekke'ye bahşettiği mucizelerdendir. Türlü türlü yiyecek ve içecekler, hoş kokular, daha pek çok güzellikler burada mevcuttur. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların etleri, çok lezzetli, hurmalar da aynı şekilde leziz ve hoştur.²⁵²

İbn Cübeyr'in bizlere aktardığı bilgilere göre 12. yüzyıla ait bir Mekke tanımlamasına bakacak olursak bugün Mekke'nin hala bu merkezî konumunu koruduğunu ve dünyanın pek çok yerinden ürünlerin oraya geldiğini, her türlü nimetin ve pek çok güzelliğin orada olduğunu, bu özel mevkisinden bir şey kaybetmediğini söyleyebiliriz. Hala aynı canlı atmosfere haizdir diyebilmekteyiz.

²⁴⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.91

²⁴⁹ el-İbrahim 14/37

²⁵⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.96; Güler, a.g.e., s.81

²⁵¹ el-Kasas 28/57

²⁵² İbn Cübeyr, a.g.e., s.97-98; Güler, a.g.e., s.82

Rihletü Kinani'deki bilgilere dönecek olursak İbn Cübeyr Recep, Şaban ve Ramazan aylarında Safa ile Merve arasında sofralar kurulduğunu, insanların tüm bu nimetlerden nasiplendiğini ifade etmektedir.²⁵³

İbn Cübeyr'in de bizzat şahit olduğu üzere Kâbe'yi barındıran Mekke şehrinin bolluk ve bereketi her zaman görülmektedir. Bir gün bardaktan boşanırcasına yağın yağmuru gören hacılar, Kâbe'nin oluşunun altında durup elbiselerini, ellerini oluktan akan suya uzatarak gözyaşları içinde Allah'ın bereketini umarak dualar etmektedirler.²⁵⁴

Mekke'nin tamamı adeta kutsal ziyaretgâhtır. Beytullah'ın burada olması, Hz. İbrahim'in burası için dua etmesi, Peygamberimizin doğup büyüdüğü yer olması, Kur'ân-ı Kerim'in burada inmeye başlaması gibi pek çok önemli olaya muhatabı olan bu kutlu şehir oldukça önemli ve değerlidir. Ashabın çoğunluğu da burada doğmuş ve yaşamıştır.

İbn Cübeyr'in ziyaret ettiği burada bulunan önemli ziyaretgâhlardan biri Peygamberimizin eşi Hz. Hatice'nin evi ve oradaki vahiy kubbesidir. İbn Cübeyr'in tasvirine göre bu evde küçük bir kubbe daha vardır ve Hz. Fatıma burada doğmuştur. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a.) de burada doğmuşlardır. Bu mukaddes yerler koruma altında olup üzerlerine buraya yakışan bir şekilde yapılar yapılmıştır.²⁵⁵

Ziyaretgâhlardan biri ise Hz. Peygamber'in doğduğu yerdir. İbn Cübeyr bu mübarek yerin Peygamberimizin doğduğu gün olan Rebiyülevvel ayının pazartesi günü ziyarete açılıp insanların buraya gelmesiyle unutulmaz bir gün yaşandığını ifade etmektedir.²⁵⁶

Hz. Ebu Bekir'in evi de önemli ziyaretgâhlardan biridir. İbn Cübeyr evden geriye yalnızca bir parça taş kaldığını belirtmektedir.²⁵⁷

İbn Cübeyr'in bahsettiği yerler arasında Cafer b. Ebi Talib'in evi, Ebû Bekir adına yapılan mescit, Ömer b. Hattab'a nisbet edilen ve aynı zamanda torunu Ömer b.

²⁵³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.99

²⁵⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.96

²⁵⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.91

²⁵⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.92

²⁵⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.93

Abdülaziz'e ait olan ev ve Peygamberimizin dinlendiği yerler gibi pek çok ziyaret yerleri mevcuttur.²⁵⁸

İbn Cübeyr Mekke'deki anıtlardan bahsederken orada pek çok eseri olan Musul valisinin veziri olan merhum Cemalettin'in eserlerinden de bahsetmenin yerinde olacağı düşüncesindedir. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre onun Allah rızası için yaptırdığı pek çok kıymetli eseri mevcuttur. Hizmet binalarının yapımı, yağmur sularının toplanması için yol kenarlarına çukurlar açılması, Haremeyn'deki binaların onarılması için gerekli tüm maddi desteği sağlamaktadır. İbn Cübeyr en faydalı hizmetlerinden birinin de Arafat'a su getirmesi olduğunu belirtmektedir. Kutsal Kâbe'nin kapısını ve Harem'in kapılarını da yenilemiştir. Aynı şekilde Medine'de de çok güzel hizmetlerde bulunmuş ve Irak'tan Şam'a kadar olan bütün yolların bakımını yaptırmış, su kuyuları açtırmış ve yolcuların sığınacağı barınaklar yaptırmıştır. Yine bu güzergahtaki yollarda hanlar satın almış, yoksulların ve yolcuların konaklaması için tahsis etmiştir. Burada çalışanlara da maaş bağlayarak Allah'ın rızasını kazanmada hiçbir şeyden geri durmamıştır. Hayatta iken hac yapamadığı ve vasiyetinde bedeninin eski Kâbe kapısından yapılmış bir tabuta koyularak hac yaptırılmasını istemiştir. Vefat ettiğinde Peygamberimizin ravzası karşısında ona da bir ravza yaptırılmış ve Peygamberin kabrine bakan bir delik açılmıştır. Normalde pek mümkün olmayan bu durum yaptığı sayısız hayırlar sebebiyle ona yapılmıştır.²⁵⁹

4. HAREM-İ ŞERİF

Rihletü Kinani'de yer aldığı üzere hacılar birbirine kefil olduktan ve Mekke valisi Müksir b. İsa'dan gerekli emirin gelmesinden sonra Cidde'den ayrılarak Harem-i Şerif'e varmaktadırlar. İlk olarak hacıların konaklama yeri olan Karın'e vararak orada dinlenip ihrama girmektedirler.²⁶⁰

İbn Cübeyr Harem-i Şerif'e girişlerini çok güzel bir şekilde anlatmaktadır ve orada yaşananların insanın hayatında çok nadir yaşanacağını ve çok özel hisler olduğunu ifade etmektedir. Dolunay her yeri aydınlatmakta ve her yerden "Lebbeck!"

²⁵⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.93

²⁵⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.102-103

²⁶⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.57

nidaları ve dualar yükselmektedir. İbn Cübeyr için ise Kâbe özenle süslenmiş bir gelin gibi görünmektedir.²⁶¹

5. BEYTÜ'L ATİK (KÂBE) VE MESCİD-İ HARAM

Veysel Kasar, "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe", adlı çalışmasında Kâbe'yi şöyle betimlemiştir: "Yüce Allah Kâbe'yi vahyin ve meleklerin iniş yeri, İslam'ın beş temel esasından biri olan hac ibadetinin merkezi kılmıştır. Orayı, "evimi tavaf edenler için tertemiz tut" diye kendine nispet etmiştir. Hiçbir yer için tanımadığı imtiyazı; dokunulmazlık, kutsallık, tazim ve saygıyı Kâbe için farz kılmıştır. Müslüman olmayanların bu kutsal mekana girişini yasaklamıştır. Oraya girecek (erkek) Müslümanların ise, bütün dikişli elbiselerden soyutlanarak sadece izar/dikişsiz ihram elbisesini giymelerini emretmiştir. Oraya sığınanların ve otlaklarında yayılan hayvanların koruma altında olduğunu bildirmiştir. Ağaçlarının bile kesilmesini yasaklamıştır. Bu sebeplerden dolayı Kâbe, İslam'ın temel şiarı, sembolü, alameti ve tevhidin merkezi olarak ifade edilebilir."²⁶²Kâbe aynı zamanda Kur'anda geçtiği üzere Beytullah ve Beytül Atık diye de isimlendirilmektedir.

²⁶¹ İbn Cübeyr, s. 100, 101.

²⁶² Veysel Kasar, "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Ağustos 2017*.

Resim 23: Bir taş üzerinde Kabe tasviri, Irak Müzesi-Bağdat / 13. Yüzyıl

İbn Cübeyr Kâbe'yi gördüğünde eşsiz duygular yaşamaktadır. Bizlere Kabe'nin, Mescid-i Haram'ın her bir detayı ile ilgili çok değerli bilgiler vermektedir. O dönemin Kâbe portresini çıkarabilmek adına verdiği bilgiler son derece önemlidir.

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre mübârek Kâbe, dört köşeli ve kareye yakın bir (küp) şekildedir. İbn Cübeyr'in bizat ölçümüne göre Kabe'nin Hacerü'l Esved'den Yemen köşesine kadar olan kısmın yüksekliği yirmi dokuz, diğer duvarın yüksekliği ise tavanın oluğa doğru eğimli olmasından dolayı yirmi sekiz zirâdır. İlk Köşe Hacer'ül Esved'in bitişik bulunduğu köşedir. Tavaf da bu köşeden başlamaktadır. Onu takip eden diğer köşe Irak köşesidir ve kuzey yönüne bakmaktadır. Bir diğer köşe ise Şam köşesidir ve batı yönüne bakmaktadır. Son olarak da Yemen köşesi gelmektedir ve o da güney yönüne bakmaktadır. Tavaf eden kişi bu sırayla Kâbe'nin çevresini döndükten sonra tekrar Hacerü'l Esved'in olduğu köşeye gelmektedir. Her bir dönüş bir şavt olup yedi dönüş bir tavaf olmaktadır.²⁶³

İbn Cübeyr Rihletü Kinani'de her bir köşenin, her bir birimin nerede bulunduğunu, buraların ölçüsünü vb. bilgilerini bizlere aktarmaktadır. Kabe'nin kapısı Hacerü'l Esved taşının olduğu köşe ile Irak köşesinin arasında kalan yüzeydedir. Burası Hacer'ül Esved'e on karışık mesafede olup kapı ile Hacerü'l Esved arasındaki bölüm "Mültezem" olarak adlandırılmaktadır. Burası duaların kabul olduğuna inanılan mübarek bir mekân olarak kabul görmektedir. Kâbe'nin kapısı yerden on bir buçuk karış yüksektedir ve altın suyu ile kaplı gümüşten olup güzellik bakımından gözleri kamaştıran muhteşem bir görünüme sahiptir. Üst eşğin üzerinde, iki karış genişliğinde saf altından bir levha bulunmaktadır. Kapının üzerinde gümüş çivilere asılı kilidi bulunmaktadır. Kapının genişliği sekiz, uzunluğu ise on üç karıştır.²⁶⁴

İbn Cübeyr Kâbe kapısının üzerinde son derece güzel hat sanatı ile yazılmış altın işlemeli bir yazı bulunduğunu ve o yazıda şunların yazdığını söylemektedir; "Allah'ın kulu ve halifesi, müminlerin emiri Ebu Abdillah Muhammed el-Müktefi Liemrillah, (Allah ona ve temiz babaları olan imamlara salat etsin, peygamberlik mirasını onda ve

²⁶³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.59-60

²⁶⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.60

kıyamete kadar onun soyunda daim kılsın) onun yapımını 550 (1155-56) yılında emretti.” Kapının her iki yanını geniş ve çok güzel işlemeli bir söve çevrelemektedir.²⁶⁵

Kabe'nin bölümleri içerisinde muhtemelen en görkemli olan Kâbe'nin kapısıdır. Bugün bile o ihtişamını ve göz alıcılığını muhafaza etmektedir. Müslümanlar Kâbe'ye ve özellikle kapısına dokunabilmek için adeta birbirleri ile yarışmaktadır.

İbn Cübeyr'in tasvirlerine ve ölçülerine göre Kâbe'nin iç kısmı, zemini ve duvarları mermerlerle döşenmiştir. Üç uzun direk üzerine kurulu bir şekilde olup her direğin arası dört adımdır. Kâbe'nin tavanında bir boydan bir boya asılı on üç tane kandil bulunmaktadır. Kabe'nin tüm çevresi yukarı yarısından itibaren altınla karışmış gümüş ile kaplanmıştır.²⁶⁶

O zaman için İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Kâbe'nin tavanı renkli ipek kumaşlarla Kabe'nin dış duvarlarının üzeri de yeşil ipek kumaşlarla örtülmüştür. Her yanını örten bu dış perdelerin sayısı otuz dördtür. Bu yeşil kumaşların üzerinde çeşitli süslemeler, motifler, mihrap şekilleri, Allah'ın zikredildiği yazılar ve yapımını emreden Abbasi halifesi en-Nasır Lidînillah'a dua edilmesini talep eden yazılar yer almaktadır. İbn Cübeyr bu şekil ve yazıların hepsinin kumaşın rengiyle uyumlu olduğunu ayrıca örtünün en üzerinde kırmızı kuşağın içinde “Şüphesiz ki insanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev (mabet), elbette Mekke'deki o çok mübarek ve bütün alemlere hidayet olan evdir.”²⁶⁷ ayeti ile el-İmamü'n Nasır Lidînillah'ın adının yazıldığını bilgisini de vermektedir. Yazının genişliği üç zir'a genişliğinde olup dört duvarı da çevrelemektedir. Kâbe'nin örtüsü birbirine bitştirildiğinden, dört duvarı kaplayan tek parça gibi görülmektedir. Örtü yıldan yıla yenileneceği zaman çıkarılmaktadır.²⁶⁸

Kâbe'nin örtüsü zaman içinde renk ve kumaş olarak değişiklikler geçirmiştir. Daha önceden beyaz dibâ ve sarı ve yeşil ipek kumaşlardan yapılan örtüler yerini son olarak siyah ipekten yapılan örtülere bırakmıştır. Abbasiler döneminde Halife Me'mun (813-816), Kâbe örtüsünü yılda üç kez değiştirirken, daha sonraları bu işlem, yılda bir

²⁶⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.69; Güler, a.g.e., s.61

²⁶⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.60

²⁶⁷ El-Âl-i İmran 96

²⁶⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.60-61

defaya indirilmiştir.²⁶⁹ Kâbe'nin kendisi kadar örtüsüne de özen gösterilmiş ve her yıl örtüsünün değiştirilmesi Müslümanlar tarafından dikkatle izlenmiştir.

Yakup Civelek Kalkaşandî²⁷⁰den alıntı yaparak Kabe'nin örtüsü için şöyle demektedir: "*Kâbe örtüsü, siyah renkli ibrişimden dokunmuş, iki parça kumaştan oluşur. Bunlardan biri ismi verilen "nitak" ismi verilen asıl örtü, diğeri "hicab" kuşaktır. Örtü üzerinde ibrişimle ve celihatla kelime-i tevhid yazılıdır. "Kâbetullah Kemerî" de denilen "nitak", Kâbe'nin dört tarafını kemervari ihata etmiş olup, üzerinde çepeçevre halis sırma ile ve celi hatla Kâbe hakkında nazil olan ayet ve son .kısmında hükümdar ismi vardır*Kalkaşandî, Su) *bhu'l-A'sa, II; 546) Üzerinde hükümdarın isminin bulunması, bu işlemin dinî yönü yanında siyasi bir otorite ve nüfuz taşıdığına işaret etmektedir.*"²⁷¹

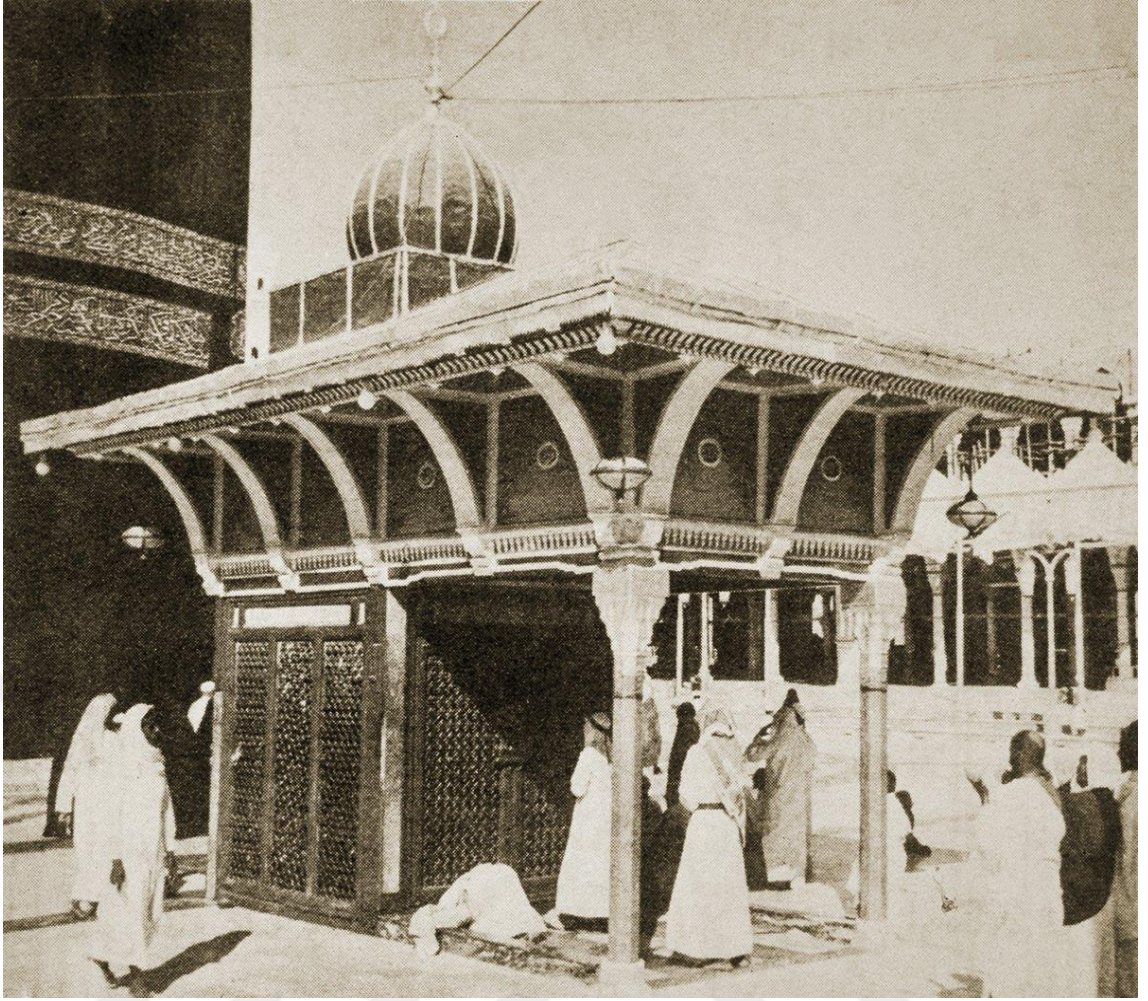
Rihletü Kinani'de geçtiği üzere Kâbe'nin biri tavanda diğer dördü dört köşe duvarda olmak üzere beş penceresi vardır. Pencerelede harika işlemleri olan Irak camı vardır. Kapıdan içeri girildiğinde dışında Hacerü'l Esved'in olduğu soldaki köşede, içerisinde Kur'an sayfalarının bulunduğu iki sandık yer almaktadır. Duvarlarda yerden biraz yüksekçe, kimisi hala sağlam olup kimisinin sadece bir kısmı olan ikişer kapıcık bulunmaktadır. Irak köşesinin sağına düşen yerin iç kısmında Rahmet kapısı olarak adlandırılan bir kapı bulunmaktadır ve buradan Kâbe'nin üst katına çıkılmaktadır. Kapıdan çatıya üstü kemerli basamaklarla çıkılmaktadır. Bu kapının bulunduğu kemer sebebiyle Kâbe içeriden beş köşeli gibi görünmektedir. Bu kemerin (tonozun) iç kısmındaki mübarek makam ise Hz. İbrahim'in makamıdır ve gümüşle kaplanmış bir taştır. Hz. İbrahim'in mübarek ayak izleri yer almaktadır. Rahmet kapısı ile Irak köşesi arasında kapıya neredeyse bitişik bir havuz bulunmaktadır. Kâbe yıkandığında suyu buraya akmaktadır. Burası Hz. İbrahim zamanındaki makamın yerini göstermektedir ve Hz. Peygamber'in buranın yerini değiştirip namaz kılınan yere koydurduğu ifade edilmektedir. Burası da çok önemli yerlerden biri olarak görülüp insanlar burada namaz kılmak için yarışmaktadırlar.²⁷²

²⁶⁹ Yakup Civelek, "Kâbe Örtüsünün Değiştirilmesi Bağlamında Orta Doğu'da Osmanlı Dönemi Nüfuz Mücadelesi ve Bunun Arap Basınına Yansımaları", s.849

²⁷⁰ bkz. Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa fi Sinâ'ati'l-inşâ*, Mısır: Dâr'ul Kitâbu'l Mısriyye, 1913, C.2

²⁷¹ Civelek, a.g.m., s.848

²⁷² İbn Cübeyr, a.g.e., s.61; Güler, a.g.e., s.56

Resim 24: Makam-ı İbrâhim'in eski halini gösteren bir fotoğraf (et-Târîhu'l-ıqavîm li-Mekke ve Beytillâhi'l-kerîm, IV, 278, lv. 88)

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/makam-i-ibrahim> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

İbn Cübeyr Kâbe ile ilgili anlatımına devam ederek ardında namaz kılınan yerin kutsal makam olduğunu ve burasının Rahmet kapısı ile Irak köşesi arasının karşı hizasında olup üzerinde özgün nakışlı ahşap bir kubbe bulunduğunu ifade etmektedir. Çevresi yerden bir karış yüksekliğinde uzun bir havuz gibi etrafı taşlarla çevrilidir. Makamın, güvenlik sebebiyle buradan alınıp Kâbe'deki yerine konulduğunu da belirtmektedir.²⁷³

İbn Cübeyr Beytullah'ın çevresi ile ilgili de son derece detaylı bilgiler verirken Kâbe'den itibaren çevreye doğru yaklaşık dokuz adımlık alanın siyah, kahverengi ve beyaz renkte mermer gibi güzel taşların birbirine geçirilmesiyle döşendiğini

²⁷³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.62

belirtmektedir. Geri kalan kısımların ise beyaz kumlarla kaplı olduğunu ve kadınların tavaf yerinin bu taş döşeli kısmın sonunda yer aldığını ifade etmektedir.²⁷⁴

İbn Cübeyr Kâbe duvarının Irak köşesi ve oluğun da bulunduğu hemen yan duvarının karşısında Hicr duvarı yer aldığını belirtmektedir. Onun ölçümlerine göre Irak köşesi ile Hicr duvarının başladığı yerin arası dört adımdır ve bu duvarın genişliği ise altı zir'adır. İbn Cübeyr'in ifadelerine göre renkli mermer parçalarının çok güzel bir şekilde sıralanmasıyla yapılmıştır. Üzerinde birbirine geçmiş satranç şekilleri, mihrap figürleri, kıvrımlar vb. şekiller yer almaktadır. Hicr duvarına bitişik son derece mükemmel ve ince bir el işçiliği olan iki mermer levha vardır. Bu levhaların yapımını doğunun imamı olarak adlandırılan Ebu'l-Abbas Ahmedü'n Nâsır b. el-Müstediyyu billah Ebi Muhammed el-Hasen b. el-Müstencid billah Ebû'l-Muzaffer Yusuf ul-Abbâsî emretmiştir. Hicr'in ortasında mermer duvarın yarısında çok güzel işlenmiş, üzerine koyu renkle kazınmış bir yazı bulunmaktadır. Burada "Allah'ın kulu ve halifesi, müminlerin emîri Ebu'l Abbas Ahmedü'n-Nasır Lidinillah 576 (1180-1181) senesinde yapımını emretmiştir" yazmaktadır.²⁷⁵

Resim 25: Hicr

Kaynak: <https://aboutislam.net/reading-islam/understanding-islam/7-things-to-know-about-hijr-ismail/?fbclid=IwAR0vLy98MabrUnHoax2KBzlWsiEoH0xCCSwzn2HeaLDoAVPB-7O9PHN2M-s> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

²⁷⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.63

²⁷⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.64

İbn Cübeyr Kâbe'nin çatısındaki oluğun da altın suyuna batırılmış bakırdan olup dört zir'a kadar dışarı doğru çıkıntılı ve genişliğinin ise bir karış olduğu bilgisini vermektedir.²⁷⁶

Rihletü Kinani'de yer alan diğer bilgilere göre Hacerü'l Esved taşı doğu yönüne bakan köşeye yerleştirilmiştir ve çevresi ise gümüş kaplıdır. Rivayetlere göre Karmatî adam Mekke'ye saldırıda bulunarak o taşı da kırmıştır. Bu sebeple onu çevreleyen gümüş bir kabın içine yerleştirilmiş ve bu şekilde parçaların bir arada durması sağlanmıştır. Hacerü'l Esved'i öperken bir yumuşaklık hissedilir ve onu öpmek isteyen ondan hoş bir his almaktadır.²⁷⁷

Resim 26: Hacer'ül Esved'in öpülmesini gösteren bir minyatür

Kaynak: https://yenisehir.fandom.com/tr/wiki/Hacer%C3%BCI_esved?file=Hacerul_esved.jpg
(Erişim Tarihi: 15.09.2019)

²⁷⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.64

²⁷⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.66; Güler, a.g.e., s.59

Salim Öğüt Hacerü'l Esved ile ilgili bazı bilgiler aktarmaktadır: "*Kaynaklar, Hacerülesved'in Hz. İbrâhim tarafından Kâbe'nin inşası esnasında tavafin başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak etmekle birlikte bu taşın menşei, tarihçesi ve mahiyeti hakkında, birçoğu zayıf isnatlara dayanan, bazıları aynı zamanda sembolik bir anlam taşıyan çeşitli rivayetler nakledilmiştir (Ezrakî, I, 62-66, 322-329; Fâkihî, I, 81-97; Süheylî, II, 270-275). Bu rivayetlerde umumiyetle Hacerülesved'in cennetten indirildiği, Nûh tûfanı sırasında Ebû Kubey's dağında korunduğu ve Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşası esnasında oradan getirilerek yerine konulduğu ifade edilmektedir.*"²⁷⁸

İbn Cübeyr Hicr'de oluğun altında Kâbe duvarına yakın yerde Hz. İsmail'in kabri bulunduğunu belirtmektedir. Kabrinin üzerinde mihrap şeklinde, yeşil renkte, uzunca bir mermer yapı vardır ve ona daire şeklinde yeşil bir mermer bitişiktir. Hz. İsmail'in kabrinin yanında Irak köşesini takip eden yerde annesi Hz. Hacer'in kabri bulunmaktadır. Onun kabrinde ise yine işaret olarak yeşil mermer bir yapı vardır. Kutsal addettikleri ve burayı da Kâbe'den kabul ettikleri için insanlar buralarda da namaz kılmaktadır.²⁷⁹

İbn Cübeyr'in aktardığına ve onun ölçümüne göre zezem Kuyusu, Hacerü'l Esved'in tam karşısında 24 adım mesafededir. Kuyunun üzerinde bulunan kubbenin içi beyaz mermerle kaplıdır. Yan yana olan Abbasi ve Yahudi kubbeleri de yer almaktadır. Abbas'ın adıyla anılan kubbeye eş-Şerab (içecek) kubbesi de denilmektedir. Yahudi ve Abbasi (eş-Şarap) kubbeleri Kâbe'ye vakfedilen Kur'an-ı Kerim, kitap, şamdan gibi şeyler için depo olarak kullanılmaktadır.²⁸⁰

²⁷⁸ Salim Öğüt, "Hacerülesved", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.14, s.433

²⁷⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.65; Güler, a.g.e., s.58

²⁸⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.65; Güler, a.g.e., s.59

Resim 27:Eski Zemzem yeri

Kaynak: <https://www.islamiclandmarks.com/makkah-haram-sharief/zamzam-well> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

Resim 28: Kabe-i Muazzama müzesi'nde sergilenen Eski Zemzem Kuyusu

Kaynak: http://www.ehlibeytalimleri.com/zemzem-kuyusunun-tarihcesi_d11581.html (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre Harem'i tek sıra görünümünde olan üç sıra mermer sütun üzerindeki büyük mermer levha çevrelemektedir. Uzunluğu dört yüz genişliği üç yüz zir'adır. Kolonlar arasında ise boşluklar vardır. Hz. Peygamber zamanında Harem, zenzem kuyusu dışarıda kalacak şekilde daha küçük bir alanı kaplamaktaymış. Şam köşesinin yirmi iki adım uzaklığında karşıda bir sütun yer almaktadır. İşte bu sütun önceki Harem sınırını göstermektedir. Kâbe her yönden Harem'in tam ortasındadır. İbn Cübeyr'in sayımına göre Daru'n Nedve'deki alçıdan yapılmış yeni direkler hariç 471 adet direk (sütun) bulunmaktadır. Bu direkler Irak köşesi ve makamın karşısında sıralanmaktadır. Çok geniş bir alan olup buradan geçilerek içeri girilmektedir. Bu sütunların duvarına bitişik kemerlerin altına kâtiplerin, Kur'an okutanların ve terzi gibi sanatkarların oturması için kürsüler (banklar) yer almaktadır. Harem'in her tarafında hoca ve öğrencilerin olduğu ders halkaları bulunmaktadır.²⁸¹

İbn Cübeyr sütun duvarının en üstünde yazan yazıda da "Muhammed b. Ebi Cafer el-Mansur el-Abbasî el-Mehdî Harem'in genişletilmesi ve güzelleştirilmesi için 167 (783-84) yılında çalışmalar yapılmasını emretmiştir" yazdığını aktarmaktadır.²⁸²

Rihletü Kinani'deki bilgilere göre Harem'in yedi minaresi vardır; dördü dört ana yönde, beşincisi Dâru'n Nedve'de, altıncısı Safa kapısında ve yedincisi ise İbrahim kapısında.²⁸³

İbn Cübeyr'in tarif ettiğine göre güneyden doğuya doğru uzanan mermer duvar kuşağı ile Hacerü'l Esved köşesi karşısında Safa kapısı yer almaktadır. Kapının karşısındaki bu kuşağın karşısında bulunan iki sütunun arasında çok güzel bir hatla yazılmış işlemeli bir kitabe yer almaktadır. İbn Cübeyr kitabede şöyle yazdığını aktarmaktadır: "Mü'minlerin emîri Ebu Abdillah el-Mehdî Allah'ın elçisinin Safa'ya giderken kullandığı yolu hacılara ve umre yapanlara göstermesi için Yaktin b. Musa ve İbrahim b. Salih eliyle 167 (784) yılında bu iki direğin (sütunun) yapılmasını emretti."²⁸⁴

²⁸¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.67-68

²⁸² İbn Cübeyr, a.g.e., s.68

²⁸³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.68

²⁸⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.68

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Kâbe'nin kapısı Recep ayında her gün diğer zamanlarda ise her cuma ve pazartesi günleri açılmaktadır. İbn Cübeyr Şeybe oğullarının gelmesiyle başlayan Kâbe'nin açılış törenini bizlere detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Güneşin doğuşuyla Kâbe'nin hizmetini üstlenen Şeybe oğullarından birisi gelip minbere benzeyen, dokuz basamaklı, tekerlekli, seyyar ve ahşaptan olan kürsüyü Kâbe'ye kadar itmektedir. En üst basamağı Kâbe'nin eşığına denk gelmektedir. Şeybeoğulları'nın yaşlı lideri, elinde Kâbe'nin anahtarlarıyla kürsüye çıkmaktadır. Onlardan bir başka kişi de ona yardım etmek için yanında bulunmaktadır. Lider olan kişi kapıyı açarken ellerini bez parçasına silmekte ve kapı açılınca da eşığı öperek içeri girmekte ve sonra içeri girerek kapıyı ardından kapatmaktadır. İçeride iki rekât namaz kılacak kadar kaldıktan sonra diğer Şeybe oğullarından olan insanlar da girerek onlar da namaz kıldıktan sonra en son kapı tamamen bütün hacılara açılmaktadır. Kapı açılırken hacılar tekbirler getirerek dua ederler ve “Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allah! Bize rahmet ve mağfiret kapılarını aç.” diye niyazda bulunarak esenlik içinde içeri girmektedirler.²⁸⁵

İbn Cübeyr hatip imamın gelişini, kürsüye çıkışını ve hutbeyi detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Verdiği bilgiler 12. yüzyılda Kâbe'de hutbe geleneğini yansıtmaları açısından çok önemlidir.

İbn Cübeyr ilk olarak kürsü gibi seyyar olan minberin, cuma günü namaz vakti yaklaştığında Kâbe'nin Hacerü'l Esved ile Irak köşesi arasındaki duvarın makam tarafına dayandırıldığını ve daha sonra hatip imam doğudan kuzeye doğru sıralanan mermer levhaların sırasında yer alan kutsal makamın karşısındaki Bâbu'n Nebî denilen Peygamber kapısından üzerinde altın işlemeli siyah cübbesi ve sarığı ile içeriye giriş yaptığını anlatmaktadır. İmam vakur bir şekilde yürümekte ve onun önünde görevli müezzinlerden iki kişinin tuttuğu sancak arasında yavaş yavaş Kâbe'ye doğru gelmektedir. Yine önlerinde elinde kamçılı bir değnek olan kişi yürümekte ve kamçıyı her şaklattığında her yerden duyulabilen çok yüksek bir ses çıkmaktadır. Bu şekilde imamın gelişini haber vermektedir. Hatip minbere yaklaşınca önce Hacerü'l Esved'i öperek dua etmekte ve sonra minbere yürümektedir. Harem'i Şerif'in baş müezzinlerinden olan bir müezzin de aynı tür kıyafetlerle elinde bir kılıç ile hatibin

²⁸⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.70; Güler, a.g.e., s.62-63

önünde yürümektedir. Daha sonra hatip bu kılıç ile minbere çıkmaya başlamaktadır. İlk merdivene ve sonraki her merdivene çıktığında sırayla bu kılıcın ucundaki demiri sert bir şekilde basamağa vurarak ilerlemektedir. Son basamağa geldiğinde yine kılıcını vurduktan sonra Kâbe'ye yönelerek dua etmeye başlamaktadır. Sonra sağa ve sola dönerek cemaate selam verip aldıktan sonra hatip oturmuştur. Ardından müezzinler hep birlikte ezan okumaya başlamaktadırlar. Ezandan sonra hatip hutbe için kalkarak sohbetini, tebliğini gerçekleştirmektedir. Daha sonra bir ara verip tekrar kılıcını yere vurduktan sonra ikinci hutbeyi vermek için tekrar ayağa kalkarak Peygambere salavatlar ile Peygamber'in tüm ailesine ve Halifelerin de isimlerini zikrederek onlara dua etmektedir.²⁸⁶ Daha öncelerihalife ve valiler Kâbe'nin önünde ve Hatim'in üzerinde ayağa kalkarak hutbe okumaktaydılar. İlk olarak Muaviye Şam'dan bir minber getirterek hutbeyi burada minber üzerinde okuyan ilk kişi olmuştur. Daha sonraları ise hutbeler için minber kullanılmaya devam etmiştir.²⁸⁷ Bugün de aynı yerde minberde hutbe okunması devam etmektedir.

Resim 29: Seyyar minber'in Hutbe için Kabe'ye dayandırılması

Kaynak: <https://www.arabnews.pk/node/1424546/saudi-arabia> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

²⁸⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.72-73; Güler, a.g.e., s.64

²⁸⁷ El-Ezrakî, " *Ahbâru Mekke*", tahkik. Rüşdi Salih Muhlis, 3.b., Dımaşk: Dâru'l Endülüs, 1969, s.99-100

İbn Cübeyr Harem-i Şerif'teki mezheplerin ve cemaatin oluşturduğu düzenden de bahsetmektedir. Her bir mezhebin cemaati, Kâbe'deki konumu ve namaz düzeni ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgiler ışığında mezheplerin sahip oldukları çoğunluğa göre aralarında bir hiyerarşi olduğunu göstermektedir.

İbn Cübeyr'in aktardığına göre Harem'in dördü Sünnî ve biri Zeydiyye mezhebinden olmak üzere toplam beş büyük imamı vardır. Zeydiyye mezhebine mensup olanlar ezana “hayyel ale'l-felah” dedikten sonra “hayye alahayri'l-amel” diye ekleme yapmaktadırlar ve cemaatle Cuma namazı yerine dört rekât öğle namazı kılmak gibi birtakım farklılıkları vardır.²⁸⁸

İbn Cübeyr'in bahsettiğine göre mezhep imamı ve konumları şu şekildedir: Kâbe'nin Sünni imamlarından ilki Şafii'dir. Vakit namazını, İbrahim makamının ardında ilk önce bu imam kıldırılmaktadır. Akşam namazını ise vakit az olduğundan hep beraber kılmaktadırlar. Hata yapmamak adına herkes imamın veya müezzinin sesini dikkatle dinlemektedir. Daha sonra Maliki imam, Yemen köşesi karşısında namaz kıldırılmaktadır. Daha sonra Hanefi imam oluğun karşısında, kendine ayrılan hatimin altında namaz kıldırılmaktadır. İmamların en azametlisi Hanefi imamıdır çünkü Acem devletleri bu mezhepten olduğu için kendisine ilgi fazladır. Sonra Hanbelîler gelmektedir ve namazlarını Hacerü'l Esved ile Yemen köşesi arasında kılmaktadırlar. Bunlar namazlarını Malikiler ile aynı anda kılmaktadır.²⁸⁹

Bununla birlikte İbn Cübeyr Kâbe'den biraz uzak ve her bir yanını çevreleyen, tahta direkler üzerinde, demir kaplar içinde yakılan meşaleler olduğunu ve bunların tüm Harem'i Şerif'i aydınlattığını ifade etmektedir. Aktardığı diğer bilgilere göre ise imamların önüne mihraplara mum konmaktadır. Mum en az olan konumu bakımından da daha zayıf olan Maliki imamıdır. Maliki mezhebi oralarda çok fazla tanınmamakta ve çoğunluk Şafii mezhebindedir.²⁹⁰

İbn Cübeyr baş müezzinin her akşam namazından sonra Zemzem kubbesinin terasına çıkıp yüksek sesle önce Abbasi halifesi Ahmed en-Nasır Lidinillah'a sonra

²⁸⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.78

²⁸⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.78

²⁹⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.80

Emir Müksir'e sonra da Şam, Mısır ve Yemen bölgesinin hâkimi Selahaddin Eyyubi'ye dua ettiğini belirtmektedir.²⁹¹

İbn Cübeyr'in aktardığı bilgilere göre Kâbe'de ibadet esnasında, hutbede veya hac kafilesinde hatip kişiler tarafından halifeye övgüler ve dualar edilmesi oldukça önem arzeden bir uygulama olarak görülmektedir. Bu, hilafetin bir sembolü olarak görülmektedir.

Abbâsîler döneminde İslâm topraklarının genişlemesi, resmî meşguliyetlerin artması ve devlet teşkilâtında farklı geleneklerin etkili olması gibi sebepler halifelerin halktan uzak kalmalarına ve bundan dolayı cuma namazını bizzat kıldırma geleneğini aksamasına yol açmıştır. Bunun yerine bir din âlimi hatip olarak tayin edilmiş ve Abbâsî dönemi boyunca hutbede halife adının anılarak kendisine dua edilmesi hilâfetin sembolü olmuştur. Bir halife göreve geldikten sonra hilâfet merkezinde ve ülkenin diğer yerlerinde adına hutbe okutur, ilk hutbede maiyetiyle birlikte camiye giderek hatibe hil'at giydirir ve mükâfatlandırır. Özellikle camide veya sarayda halktan biat alma âdeti terkedilince hutbe umumi biatın yerini almış ve önemi daha da artmıştı. Hutbede halife olan kişinin adının anılmasına halkın tepki göstermemesi bir onay kabul edilirdi. İkinci hutbede halifenin isim ve lakabı zikredilerek dua edilir ,zaman zaman da halife ve sultanlar övgü dolu uzun lakap ve sıfatlarla anılırdı.²⁹²

İbn Cübeyr Mescid-i Haram ile ilgili anlatımlarında Abbas kubbesinde bir dolabın içindeki sandıkta Zeyd b. Sabit hattıyla yazılı dört halifeden birinin Mushaf'ı bulunduğunu belirtmektedir. Verdiği bilgilere göre Peygamberimizin vefatından 18 yıl sonra yazılmış ve birçok sayfası da eksiktir. Sayfaları geniş ve büyüktür. Görevlinin anlattığına göre bu Mushaf'ı kuraklık zamanında Kâbe'nin kapısını açarak ve onu İbrahim makamının kubbesine koyarak Allah'a dua etmektedirler. Allah'ın yardımı kendilerine gelinceye kadar sürekli duada bulunmaktadırlar.²⁹³

²⁹¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.80

²⁹² Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.18, s.426

²⁹³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.80

İbn Cübeyr son derece kutlu ve güzel bir komşuluk olarak nitelendirdiği Harem’i Şerif karşısında, kapısı Harem’e açılan ve onu çevreleyen komşu evlerden bahsetmektedir. Hatta bazı evlerin çatılarından Harem’in çatısına çıkılabildiğini ve onlar sürekli Kâbe’ye bakarak ibadet ettiklerini aktarmaktadır.²⁹⁴

İbn Cübeyr gelenek olduğu üzere her ayın başında Hilal gözüktüğünde Emir

Resim 30: Evlerin Kabe'ye yakınlığını gösteren bir Mescid-i Haram tasviri

Kaynak: <https://www.beyz tarih.com/editorden/islam-felsefesinde-ilk-ev-kabe> (Erişim Tarihi:05.09.2019)

²⁹⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.81

Müksir'in çevresinde komutanlar ve mızraklılar olarak bilinen zenci muhafızlar eşliğinde en önde Kur'an okuyanlar ile birlikte Peygamber kapısından Harem'i Şerif'e girişini anlatmaktadır. Beyaz giyimli ve kılıcını kuşanmış bir şekilde Kutsal makamın karşısında önüne serdikleri örtüde önce iki rekât namaz kılmakta ve ardından Hacerü'l Esved'i öperek tavafa başlamaktadır. Zemzem kuyusunun üstünde baş müezzinin kardeşi olan çocuk Emir her şavtı tamamladığında ona dua etmekte ve onu "Allah emir efendimizi daim mutlu ve nimetini bol kılsın" diyerek selamlamaktadır. Sonra girmekte olan ayı dua ve güzel ifadelerle kutlamaktadır. Birkaç beyitlik şiir ve övgülerden sonra sözünü bitirmektedir. İbn Cübeyr ayrıca çocuğun küçük olmasına rağmen sesinin güzel oluşunu, hafızların Kur'an okumasını, duaların ve bunun gibi şeylerin orada çok güzel bir atmosfer oluşturduğunu da aktarmaktadır.²⁹⁵

İbn Cübeyr Harem'i Şerif ile ilgili kendisinin de şahit olduğu bazı mucizevî görülen bilgilerden bahsetmektedir. Bunlardan biri olan güvercinler, Harem'i Şerif'te çok fazladır ancak hiçbirisi Kâbe'nin üzerinden uçmamaktadır. Bir diğeri ise en kalabalık zamanlarda bile insanların hepsinin açık olan Kâbe kapısından girebilmesi ve hatta namaz kılabilmesidir. Bir diğeri ise gece gündüz her an tavaf edilmesidir.²⁹⁶

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Harem'i Şerif'in 19 ana kapısı vardır ve bu ana kapıların birçoğu başka pek çok kapılara açılmaktadır. Bu kapılar şunlardır:²⁹⁷

- Safâ Kapısı: Benî Mahzun kapısı olarak da adlandırılan bu kapı kendisinden sonra 5 kapıya daha açılmaktadır.
- Halkıyyin Kapısı: Küçük Ciyad olarak da adlandırılan bu kapı kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.
- Abbas Kapısı: Bu kapı kendisinden sonraki 3 kapıya daha açılmaktadır.
- Hz. Ali Kapısı: Bu kapı da kendisinden sonraki 3 kapıya daha açılmaktadır.
- Hz. Peygamber Kapısı: Bu kapı kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.

²⁹⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.74

²⁹⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.75-76

²⁹⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.82-83

- Şeybe Oğulları Kapısı: Abduşems Oğulları kapısı olarak da bilinmektedir ve ardından 3 kapıya daha açılmaktadır.
- Küçük kapı: Şeybe Oğulları kapısı karşısındadır ve bir ismi olmayıp daha çok pencereye benzeyen küçük bir kapıdır ancak bu kapıya Ribat kapısı denildiği de söylenmektedir.
- Daru'n Nedve Kapısı: Dâru'n Nedve kapısı 3 tanedir.
- Acele Evi'nin Kapısı: Küçük bir kapıdır ve sonradan yapılmıştır.
- Südde Kapısı
- Umre Kapısı
- Hazvera Kapısı: Bu kapı kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.
- Hazvere'ye nisbet edilen kapı: Kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.
- Hz. İbrahim Kapısı
- Büyük Ciyad Kapısı: Kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.
- II. Büyük Ciyad Kapısı: Kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.
- Ciyad Kapısı: Kendisinden sonra 2 kapıya daha açılmaktadır.

İbn Cübeyr o dönemde Harem'i Şerif de yapılması sakıncalı olan bazı durumlar olduğundan bahsetmektedir. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre bu konuyla ilgili belli başlı kurallar şu şekildedir: Bunlardan biri oraya harcamada bulunmaktır. Hayır işlemek isteyen kişi onun binasını yenileyemez, Hatim veya Harem'e ait başka bir şey yapamaz. Harem'in yapılarından birini yenilemek veya yeni bir yapı yaptırmak isteyen kişi bunun için halifeden izin almak zorundadır. Herhangi bir yazı veya şekil nakşetmek istenirse bu sadece halifenin adıyla ve izniyle yazılmaktadır ve hayır sahibinin adı

zikredilmemektedir. Bununla birlikte yapılacak işin bedeli kadar bir ücreti de şehir emirine vermek gerekmektedir.²⁹⁸

İbn Cübeyr Yemen'in dağlarında yaşayan Serv olarak bilinen bazı Arap kabilelerden bahsetmektedir. Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre bu topluluğa aynı zamanda “Seratu'r-rical/ Şerefli adamlar” da denilmektedir. Sert mizaçlı, cesur, fasih dilli, dinç, kentli insan profilinden uzak ve sert davranışları olsa da iyi niyetli insanlar olarak bilinmektedirler. Kirli peştamal ve deriden başka giysileri yoktur. Dini bilgilerinde noksanlıklar olsa da duaları oldukça etkilidir. Söylenenlere göre Hz. Peygamber onlar için “Onlara namazı öğretin, size duayı öğretsinler” buyurmuştur. Namaz kılışları da farklı olup ilginç insanlar olarak bilinmektedirler. Bu kabile insanları Recep ayı girmeden önce kuru bakliyat, meyve, erzak ve çeşitli yiyecekler getirmektedirler. Bu getirilen ürünler Mekke halkı için çok önemlidir. İbn Cübeyr onların alışverişte farklı olarak takas yöntemi kullandıklarını, getirdikleri malları para karşılığında satmadıklarını da belirtmektedir. Ellerindekilerini kumaş, giysi, vb. eşya ile değiştirerek alışveriş yapmaktadırlar. İbn Cübeyr onların buraya getirdikleri ürünler ve erzaklar vesilesiyle kendi beldelerinde bereket olduğuna inandıklarını da eklemektedir.²⁹⁹

6. KUTSAL TOPRAKLARDA MÜBAREK ÜÇ AYLAR, HAC DÖNEMİ VE BU AYLARDA TANIK OLUNAN DURUMLAR

Hadis âlimlerinin receb ve şaban aylarının fazileti hakkında kaynaklarda mevcut rivayetlerin bazısının uydurma, önemli bir kısmının ise zayıf olduğunu ifade atmesine rağmen Müslümanlar bu aylara önem arzetmişlerdir. Örneğin Resûlullah'a isnat edilen, “Receb Allah'ın ayıdır, şâban benim ayımdır, ramazan ise ümmetimin ayıdır” rivayetinin gerçekliği yoktur. Ayrıca Peygamberimizin receb ayı girdiğinde, “Allahım, receb ve şâbanı bize mübarek kıl ve bizi ramazana ulaştır!” şeklinde dua ettiği rivayeti de zayıf kabul edilmektedir. Üç ayların faziletine dair Hz. Peygamber'den nakledilen bu tür rivayetlerin yanı sıra dinî kültürde mübarek sayılıp kutlanan Regaib, Mi'rac, Berat

²⁹⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.104

²⁹⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.110-111

ve Kadir gecelerinin bu aylarda yer alması üç aylara ayrı bir önem verilmesine ve bu aylarda dinî duyarlılığın daha yoğun olarak yaşanmasına temel oluşturmuştur.³⁰⁰

İbn Cübeyr de Müslümanlar tarafından önem arzedilen bu aylar ve bu zamanlarda yaşanan durumlar hakkında bizlere birtakım önemli bilgiler aktarmıştır. Özellikle recep ayı umresinde yaşanan görüntüler oldukça hoş, özel ve dikkat çekicidir. İbn Cübeyr anlatımıyla adeta o güzel atmosferi bizlere de yaşatmaktadır. Ayrıca bizler o dönemde devlet erkanının ve insanların katılımıyla gerçekleştirilen bir kutlama töreninin nasıl gerçekleştiğine ve hangi görüntülere sahne olduğuna da tanıklık etmiş olmakta ve bu şekilde bilgi sahibi de olmaktadır.

a. Recep Ayı ve Umresi

İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde yer aldığı üzere recep ayı savaşın haram olduğu aylardan biridir ve bu sebeple bu ay "mızrakların kaldırıldığı ay" olarak da adlandırılmaktadır. Hadiste de geçtiği gibi silah sesi duyulmadığından Allah'ın sağır ayı olarak da bilinmektedir. Müslümanlar eski zamanlardan beri gelenek olarak bu ayı adeta bir bayram havasında çeşitli kutlamalarla geçirmektedir.³⁰¹

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre Mekkeliler için Recep ayında yapılan umre çok önemlidir ve adeta Arafat'ta vakfe ibadetine denktir. Bu sebeple bütün halkın katılımıyla çok özel ve benzersiz törenler düzenlenmektedir. Hazırlıklar çok öncesinden başlamaktadır. Mekke'nin sokaklarında herkesin maddi durumu elverdiğince ipek veya değerli keten kumaşlarla giydirilmiş ve üzerlerinde mahfeler olan develer görülmektedir. İbn Cübeyr Emir Müksir'in halası Şerife Cümane b. FüleYTE'nin ve haremdeki diğer kadınlarla komutanların haremine mensup kadınların mahfelerinin oldukça dikkat çekici olduğunu söylemektedir. Mahfelerin üzerinde bulunan örtüler yere kadar uzanmakta ve bazılarındaki mahfeler de kubbe gibi gözükmekte ve hepsi bir arada adeta rengarenk evlerden oluşmuş bir mahalle izlenimi vermektedir.³⁰²

³⁰⁰ M. Kamil Yaşaroğlu, "Üç Aylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C.42, s.276

³⁰¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.106

³⁰² İbn Cübeyr, a.g.e., s.107

Resim 31:Hac kafilisinin şehirden geçişini gösteren bir tasvir / 1888

Kaynak: <https://threadder.app/thread/877175476120367104>

İbn Cübeyr özellikle hilalin görülmesinin beklendiği akşam bu manzaralar eşliğinde tüm halkın umre yapmak için yollara koyulduğunu ve bütün yol boyunca sağlı sollu kandiller yakıldığını belirtmektedir. İbn Cübeyr o gece dualar eşliğinde tüm kalabalık ve o eşsiz manzaranın adeta Haşır gününü andırdığını ve gerçekten çok özel anlar yaşandığını ifade etmektedir. O gece Harem de kandillerle donatılmakta ve hilal görülünce davullar, defler çalınıp borazanlar öttürülerek o ayın başladığı ilan edilmektedir. Ertesi gün sabah olduğunda tüm halk sokağa çıkarak sıra ile kutlamalar için yollardan geçip gitmektedirler. Süvariler atlarıyla silah oyunları yaparak, yayalar ellerindeki mızrak ve kalkanlarla çeşitli temsili oyunlar yaparak ilerlemektedirler. Emir ve oğulları da komutanlarla birlikte en önde sancaklar ve arkada davullar ile defler eşliğinde orada bulunmaktadır. Emir mikat yerine varıp ihrama girdikten sonra Harem'e varıp tavaf eder sonrasında da mültezemde namaz kılarak ibadetini gerçekleştirir. Bu

sırada baş müezzin hoş sesiyle Emir'e methiyeler düzmekte ve dualar ederek Emir'in yeni ayını kutlamaktadır.³⁰³

İbn Cübeyr bu ayda kadın erkek, gece gündüz demeden devamlı umre yapıldığından bahsetmektedir. Bu ay Kâbe'nin kapısı hep açık olup ayın 29'unda ise orada sadece kadınlar bulunmaktadır. İbn Cübeyr onların da dualar, yakarışlar ve gözyaşları ile Kâbe'ye dokunup Hacerü'l Esved'i öperek orada ibadet ettiklerini söylemektedir. Ertesi gün de Şeybe oğulları Kâbe'yi zemzemle yıkamak için gelmektedir çünkü kadınlarla birlikte onların küçük çocukları da orada olduğundan kutsal mekanı pisletme ihtimaline karşılık Kâbe temizlenmektedir.³⁰⁴

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere recep ayının 27. gecesi Mekke halkı yine büyük bir katılımla kutlamalar gerçekleştirmektedir. Onlar bu umreye Umretü'l-Ekmeh yani küçük tepe umresi demektedir. Hz. Aişe mescidinin biraz gerisinde Hz. Ali mescidine yakın bir tepede ihrama girildiği için bu umreye bu ismi vermektedirler. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre bu umrenin aslı Abdullah b. Zübeyr'e dayanmaktadır. O Kâbe'nin yapımı sona erdiğinde Recep ayının 27'sine denk gelen gecede Mekke ahalisi ile birlikte umre yapmaya çıkmış ve bu tepeye gelince ihrama girmiştir. Umresi bittikten sonra da birçok hayvan kurban ettiği için o günden bugüne tüm bu yapılanlar gelenek halini alarak aynı şekilde yapılmaya devam edilmektedir.³⁰⁵

Bu ayda yapılan umre ile ilgili de receb ayının, senenin ortasında Mekke civarında oturanların umre yapmaları için haram aylardan sayılması bilgisi recep ayı umresinin temelini oluşturması muhtemel gözükmektedir.³⁰⁶

b. Şaban Ayı

İbn Cübeyr 19 Kasım 1183 Cumartesi gecesi hilal gözüktüğünde Şaban ayının başlamasıyla sabah erkenden Emir Müksir'in her zaman olduğu gibi kardeşi, oğulları, komutanları, saray erkanı ve yakınlarıyla Kâbe'ye geldiğini ve onun ibadet etmesi

³⁰³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.108-109

³⁰⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.115-116

³⁰⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.114-115

³⁰⁶ Mustafa Karabacak, "Recep Ayının faziletine Dair Rivayetlerin Değeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2011, S. 32, s. 261

sırasında baş müezzinin yine güzel sesiyle dualar okuduğundan bahsetmektedir.³⁰⁷ Şaban ayının yarı gecesi ile ilgili hadis bulunduğu için Mekke halkı nezdinde önemli bir gece olduğunu ve onların bu geceyi çeşitli ibadetlerle geçirerek ihya ettiklerini belirtmektedir. İnsanlar ibadetlerini Harem-i Şerif'te gruplara ayrılmış vaziyette ve her grubun başında bir imam bulunarak gerçekleştirmektedir. İnsanlar cemaatle veya ferdî namaz kılarak, umre yaparak veya tavaf ederek farklı farklı ibadetlerle bu geceyi geçirmektedir. İbn Cübeyr o gece orada çok güzel bir ortam oluştuğunu ve çok özel anlar yaşandığını ifade etmektedir.³⁰⁸

c. Ramazan ve Bayramı

Ramazan ayı Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen ve önemine vurgu yapılan Müslümanlar için önemli bir aydır. Orucun farz kılındığını bildiren âyetlerle³⁰⁹ birlikte ramazanın insanlara doğru yolu gösteren ve hakkı bâtıldan ayıran Kur'an'ın indirildiği ay olduğu belirtilmekte ve bu aya ulaşanların oruç tutması emredilmektedir. Hadis kaynaklarında da Hz. Peygamber'den nakledilen, ramazan ayının fazileti, süresi , başlangıcının ve bitişinin nasıl tesbit edileceği ve bu aya özel ibadetlerle ilgili çok sayıda rivayet yer almaktadır.³¹⁰ Müslüman alemi için manevi değeri yüksek olan bu ayı kutsal topraklarda karşılamak ise oldukça özel ve her Müslümanın yaşamak istediği bir durumdur. Bu güzel anları tecrübe eden İbn Cübeyr bizlere Mekke'de, Kâbe'de ramazan ayının nasıl geçtiği ve neler yaşandığı ile ilgili çok değerli bilgiler vermektedir.

İbn Cübeyr bu önemli ve mübarek ayın kutlamalarının Harem'de yapıldığını söylemektedir. Harem'deki hasırlar yenilenip, çok daha fazla mum ve meşale yerleştirilmiştir. Teravih namazını imamlar ve cemaatleri gruplara ayrılarak kılmaktadır. Hepsinden mevkiye daha önde olan ve çoğunluğa sahip olan Şafii mezhebidir ve tüm mezhep imamları ve cemaatleri için özel yerler tayin edilmektedir. İbn Cübeyr verdiği bilgilere ilaveten o sene Malikilerin sayısının fazla olduğu için daha fazla grup oluşturduklarını ve daha fazla mumları olduğunu çünkü Malikilerden bir grup tacirin bu konuda rekabete girerek Kâbe imamına çok fazla mum getirdiğini belirtmektedir.

³⁰⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.117

³⁰⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.119-120

³⁰⁹ el-Bakara 2/185

³¹⁰ Hacı Mehmet Günay, "Ramazan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C.34, s.434

Harem'in namaz kılınmayan tek bir köşesinin bile olmadığını, imamların her bir taraftan güzel sesleri ile çok güzel bir atmosfer oluşturduğunu ifade etmektedir.³¹¹

İbn Cübeyr'in namaz düzeni ile ilgili verdiği bilgilerde Şafii imamı ve cemaatinin teravih namazlarında her iki rekâtlı namaz sonrasında bir tavaf yaparak devam ederken diğer imamların ve cemaatlerinin normal düzende yalnızca namaz kılarak devam ettiklerini aktarmaktadır. Ayrıca teravih namazlarını beş imam sırasıyla kıldırılmaktadır.³¹²

İbn Cübeyr'in aktardığına göre sahur vakti geldiğinde baş müezzin Harem-i Şerif'in doğu köşesindeki kuleye çıkıp vaktin geldiğini hatırlatmakta ve insanları sahur yapmaya teşvik etmek için çağrıda bulunmaktadır. Kulenin üzerine "T" şeklinde dikili bir direğin sağ ve sol kollarına sahur boyunca yanması için iki kandil asılmaktadır. Bu sayede evi uzak olup da çağrıyı duyamayanlar için bu kandiller yardımcı olmaktadır. İmsak vakti geldiğinde kandiller direklerden indirilmekte ve ezanlar okunmaktadır.³¹³

İbn Cübeyr Ramazan ayının 2. günü Salahaddin'in kardeşi Emîr Seyfülislam Tuğtekin b. Eyyûb'un Mekke'ye geldiğini bildirmektedir. İlk olarak askerlerden öncü bir grubun Emîr Müksir ile birlikte Kâbe'yi tavaf ettiklerini daha sonra da sağında Kadı ve solunda Şeybe Oğullarının lideri ile birlikte Emîr Seyfülislam'ın da Mescid-i Haram'a giriş yaptıklarını belirtmektedir. İbn Cübeyr devlet erkanının Kâbe'de karşılanması, insanların onlara ilgisi ve ibadetleri süresince yaşananlardan da bahsetmektedir. Mescit onları seyretmeye gelenlerle dolup taşmakta ve insanlar hep birlikte yüksek sesle Emir Seyfülislam'a ve abisi Salahaddin'e dualar etmektedir. Başmüezzin de onlar için dualar edip, methiyeler düzüyor fakat insanların sesi onunkini bastırıyordu. Emîr Kâbe'ye yaklaşınca kılıçlar kınına sokuldu, kudret gösterileri durdu ve ortalık sakinleşti. İbn Cübeyr kendisi de dahil olmak üzere herkesin kalbinin Yüce Allah'ın azametiyle dolup taşıdığını ifade etmektedir. Daha sonra Oğuz birliklerinin adeta kelebeğin ışığa atılması gibi Kâbe'ye doğru atıldıklarını ve gözyaşları içinde Allah'a dua ve niyazda bulduklarını aktarmaktadır. Kadı, Şeybe Oğulları lideri ve Emîr Seyfülislam hepsi birlikte tavaf yaptıktan sonra Seyfülislam makam arkasında namaz kıldı ve ardından Zemzem Kubbesi'ne girerek suyundan içti. Sonrasında sa'y

³¹¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.122

³¹² İbn Cübeyr, a.g.e., s.122-123

³¹³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.123

ibadetini gerçekleştirdi ve kılıçlarla selamlandıktan sonra mescide geri döndü. Kâbe kapısı Emîr Seyfûlislam için açıldı. Kendisi orada uzunca süre kaldıktan sonra komutanlar da içeriye girdi ve sonra oradan ayrıldılar. İbn Cübeyr o günü adeta hiç görülmemiş müthiş manzaralardan biri olarak nitelendirmektedir.³¹⁴

Her yılın ramazan ayında Hz. Peygamber ile Cebrâil'in, o zamana kadar nâzil olan ayet ve sureleri birbirlerine okuyarak mukabele ettikleri ve bir anlamda hatim indirdikleri bilinmektedir. Müslümanlar da bir araya gelerek ramazan ayında genellikle camilerde veya bazı evlerde Kur'an okuyup-okutup dinlemek suretiyle hatim indirmeyi âdet haline getirmişlerdir.³¹⁵

İbn Cübeyr'in aktardığına göre Kâbe'de de aynı şekilde Ramazan ayının son 10 gününün her tek rakamlı olan günlerinde Kur'an-ı Kerim okunup hatmedilmektedir ve bu hatmi bazı geceler çocuklar gerçekleştirmektedir. Bu son gecelerde hatim yapıldıktan sonra hutbe okunmaktadır. Ön saflarda oturan hafızlar hutbe başlamadan önce Kur'an okumaktadırlar. Hutbe sona erdikten sonra da imamlar teravih namazını kıldırmak için yerlerine geçmektedir. Hem hafızların hem de hatibin etkili sesiyle ve dualarıyla insanlar çok özel manevi duygular içindedir. Gözyaşları ve Allah'a yakarışlar dualarla birlikte sel olup akmaktadır.³¹⁶ Son derece yoğun manevi duyguların yaşandığı bu ayın sonunda Ramazan Bayramı da aynı güzel duygularla kutlanmaktadır. Bayram daha önce anlattığımız gibi usulüne uygun şekilde önce Şeybe oğullarının ve ardından Emir Müksir'in Kâbe'ye gelip tavaf etmesiyle başlayıp ve insanların namaz kılmalarıyla devam ederek hutbe ile son bulmaktadır. Kâbe'nin kapısı herkes için açılarak grup grup içeri girilmektedir. Tüm insanlar son derece mutlu ve sevinçli bir şekilde birbirleri ile sarılıp bayramlaşmaktadır.³¹⁷

d. Hac Zamanı ve Belli Başlı İbadetler

Hac, temeli Hz. İbrahim peygambere ve hatta Hz. Adem'e kadar uzanan çok eski geçmişe sahip bir ibadettir. Son peygamber Hz. Muhammed, peygamber olarak kavmine gönderildiğinde Mekke'de hac yapılmaktaydı. İnen Kur'an ayetleri hac

³¹⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.124-125

³¹⁵ Abdurrahman Çetin, "Hatim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C.16, s.469

³¹⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.127

³¹⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.134

ibadetinin devamlılığını bildirmiştir. Ancak ayetler ve Peygamberimizin açıklamaları hac ibadetine karıştırılmış şirk unsurlarını ve yanlış uygulamaları ortadan kaldırmış, haccı yeniden aslına döndürerek düzenlemiştir.³¹⁸

İbn Cübeyr'in de aktardığına göre Zilhicce ayı, haram ayların üçüncüsüdür ve ilk on günü ise her milletten insanın kutsal topraklarda bir araya geldiği hac zamanıdır. Hac vakti, dünyanın pek çok yerinden hac kabilelerinin buluşup telbiye dualarının yükseldiği, kurbanların kesildiği, Arafat'ta vakfe rahmet ve bereket vaktidir.³¹⁹

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere bu ayın başlamasıyla Arafat'a çıkılan güne kadar sabah, akşam ve her namaz vakitlerinde hac vaktinin gelişini ilan etmek için davullar çalınmaktadır.³²⁰

³¹⁸ Ali Akpınar, "Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi Bahar/2003*, S.1, s.89

³¹⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.147

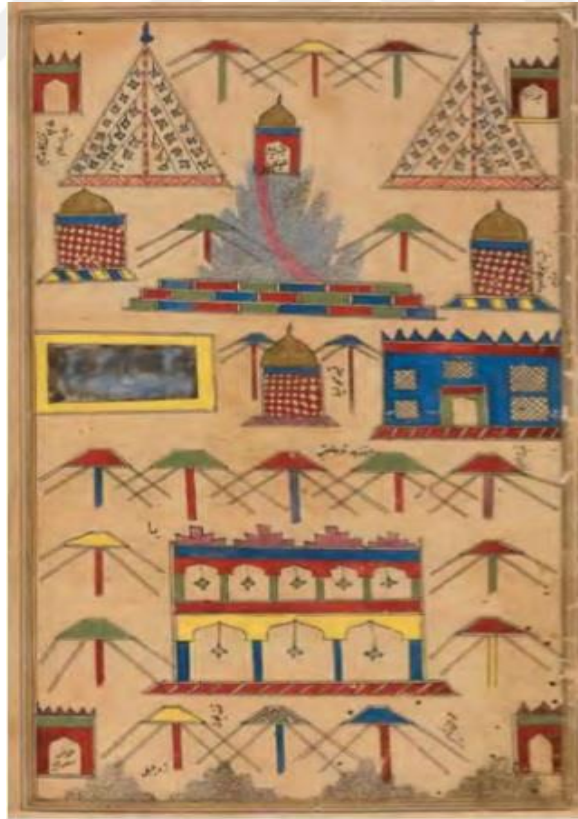
³²⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.148

CAMP AT MOUNT ARAFAT.

Resim 32: Arafat'ta Kamp

Kaynak: <https://www.gutenberg.org/files/41960/41960-h/images/p77b.jpg?fbclid=IwAR1Lmr1xcRQIIhd6njeomaFfacq6p-Cspyceh5NQ8MOybmSiV0X7qRQMIX0> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

Resim 33: Futuh el-Haremeyn'de Muhyi el-Din Lari'nin Arafat Tasviri /16. yüzyıl

Kaynak: :
https://www.britishmuseum.org/explore/themes/hajj/the_rituals_of_the_hajj/wuqf_arafat.aspx
(Erişim Tarihi:10.08.2018)

İbn Cübeyr hem kendi tecrübelerini paylaşıp hem de hac ibadetinde nasıl bir yol takip edilip nelerin nasıl yapıldığı ile ilgili rehber niteliğinde bilgiler vermektedir. İbn Cübeyr'in aktardıklarına göre hilalin görülmesiyle birlikte gelenek olduğu üzere kadı Zilhicce'nin yedinci günü (çarşamba) öğle namazından sonra hutbe vermesi ve insanlara hac ibadetinin esaslarını anlatması gereklidir.³²¹ Bunlardan sonra ertesi günün (perşembe) terviye günü olduğunu, Mina'ya çıkılması gerektiğini, vakfenin Cuma günü yapılacağını ve bunun Peygamber'in verdiği habere göre yetmiş kat daha sevap olduğunu insanlara anlatmıştır. Ertesi gün ilk iş olarak Mina'ya çıkılmaktadır. İbn Cübeyr aslında orada kalmanın sünnet olduğunu fakat hacıların Arafat'a gidişte yol kesen Şube Oğulları'ndan korktukları için bunu terk ettiklerini belirtmektedir. Mina ile Arafat arasında el-Meşarül Haram ve Cem'an olarak da isimlendirilen Müzdelife yer almaktadır. Müzdelife'den geçip giden hacılar Arafat'a varmaktadır. İbn Cübeyr cuma gününe denk gelen Arafat vakfesi için benzeri görülmemiş bir kalabalık oluştuğunu tarif etmektedir.³²² Cuma günü öğle ile ikinci namazı cem edildikten sonra hacılar vakfeye durmaktadır. Vakfede her yerden dualar, tekbirler yükselmekte ve insanlar gözyaşları ile Allah'a niyaz etmektedir. İbn Cübeyr'in de tecrübe ettiği üzere o gün kalpler ürpermekte ve Allah'ın karşısında huşû ile boyunlar bükülmektedir.³²³ Akşam olup güneşin batmasıyla hacılar Arafat'tan ayrılmaktadır. Arafat'tan Müzdelife'ye geçen hacılar akşam ile yatsı namazını sünnete uygun olarak cem etmektedirler. Aynı zamanda oradan, şeytan taşlamak için taşlar toplanmaktadır. Gece Müzdelife'de kalan hacılar sabah namazıyla vakfe yapıp dua ettikten sonra Mina'ya geçmektedir. Mina'ya geçip Akabe'de Kurban Bayramı'nın ilk günü sabah yalnızca büyük şeytan taşlanmaktadır.³²⁴ Daha sonra kurbanlar kesilmektedir ve kimisi ifada tavafına geçmektedir. Kurban Bayramı'nın 2. ve 3. günleri tüm şeytan taşlama yerlerine taşlar atıldıktan sonra hatip imam bir hutbe vermekte ve öğle ile ikinci namazı cem edilmektedir. En son ise hacılar Mekke'ye dönmeye başlamaktadır.³²⁵ İbn Cübeyr aslında eski usul olarak Mina'da kurban kesildikten sonra yetmiş taşı tamamlamak üzere hacıların üç gün orada kalmak

³²¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.149

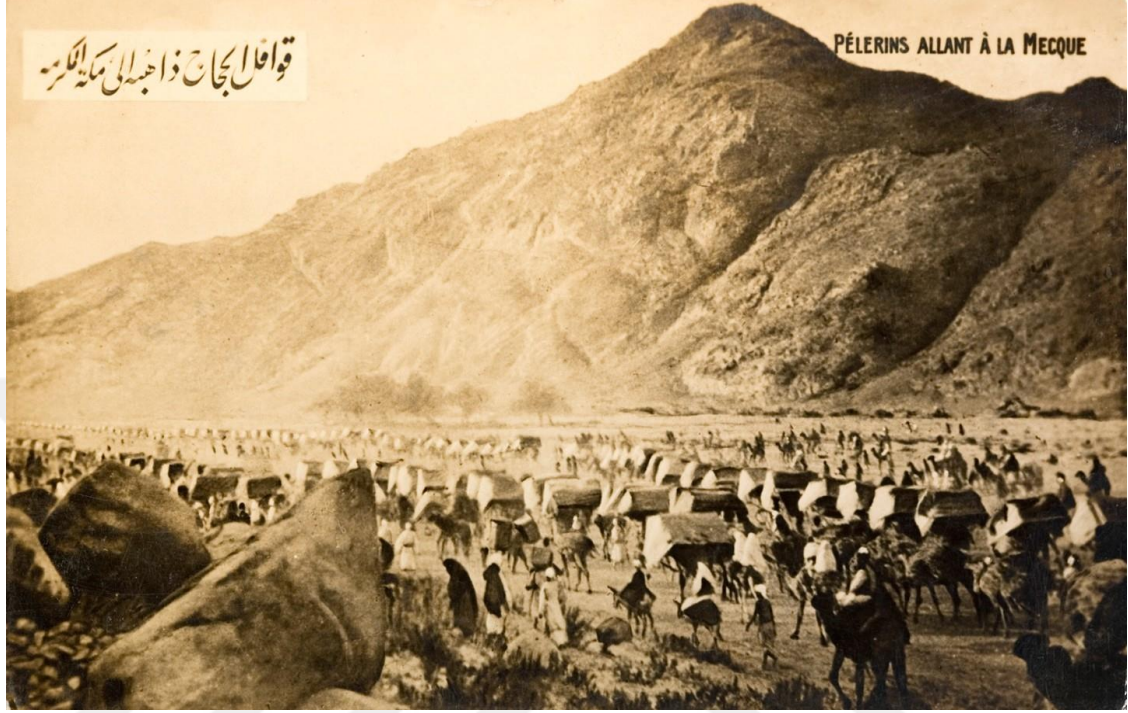
³²² İbn Cübeyr, a.g.e., s.150

³²³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.152

³²⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.136

³²⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.155-156

istediklerini fakat güvenlik endişesiyle ibadetlerini bu şekilde yerine getirmeyi uygun gördüklerini dile getirmektedir.³²⁶

Resim 34: Hacılar Mekke'de

Kaynak : <https://www.nationalgeographic.org/projects/out-of-eden-walk/articles/2013-10-pilgrim-road/> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

7. MEKKE'DEN AYRILIŞ VE YOLCULUK

İbn Cübeyr kutsal topraklarda geçirdiği o güzel ve eşsiz günlerinin sona erdiğini ve artık dönüş vaktinin geldiğini haber vermektedir. Kervanla birlikte çıkılan yolculukta yaşananları, bazı uygulamaları vb. yolculuk durumlarını bizlere aktarmaktadır.

Rihletü Kinani'de bahsettiğine göre Mekke ve Kâbe ile vedalaşarak ve tekrar ziyaret etme duaları edilerek buradan ayrılma vakti gelmektedir. İbn Cübeyr, Irak Emirinin karargahına giderek Musul'a gitmek için binek kiralamaktadır.³²⁷ Horasanlıların, Musulluların, civar bölge insanların ve Irak Emirinin de katılımıyla büyük bir kalabalık oluşmaktadır. İbn Cübeyr'in tarif ettiğine göre bu kalabalığın yer

³²⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.157

³²⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.160; Güler, a.g.e., s.130-131

aldığı kervan çölde göz alabildiğine uzanmakta ve adeta bir insan dalgası halinde akmaktadır. Kervan, geceleri yayaların ellerinde tuttıkları meşalelerin ışıltılı aydınlığında yol almaktadır. Kervanda dini vecibeler ve diğer hizmetlerin yanı sıra hayvanların ihtiyaçları dahi gözetilmektedir. Emir görevlileri kervanın molasının bitip harekete geçeceğini kös denilen davulları çalarak bildirmektedir. Kervan da çok geçmeden harekete hazır olmaktadır. İbn Cübeyr tüm bunların yolculuğa iyi hazırlanmaktan ve alışık olmaktan kaynaklandığını düşünmektedir.³²⁸

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere kervanda Irak emirinin yakınları olan hatunlar da bulunmaktadır ve bizzat hacca gelemediklerinde bile her yıl su yüklü develer

göndermektedirler. Yol boyunca ve Harem'i Şerif'te insanlara su dağıtmaktadırlar. Bu görevli kişiler "Sebil!" diye bağırarak ve ihtiyacı olanlar da gelip su kaplarını

Resim 35: Hac Kafileleri ve Yolculuk Tasviri /1779

Kaynak: <https://archive.siasat.com/news/hajj-caravans-journey-past-3-1017111/> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

doldurmaktadır. Bu sırada münadi yüksek sesle bu hayrı yapan hanımın ismini zikrederek onu övmekte ve onun için hayır dua istemektedir.³²⁹

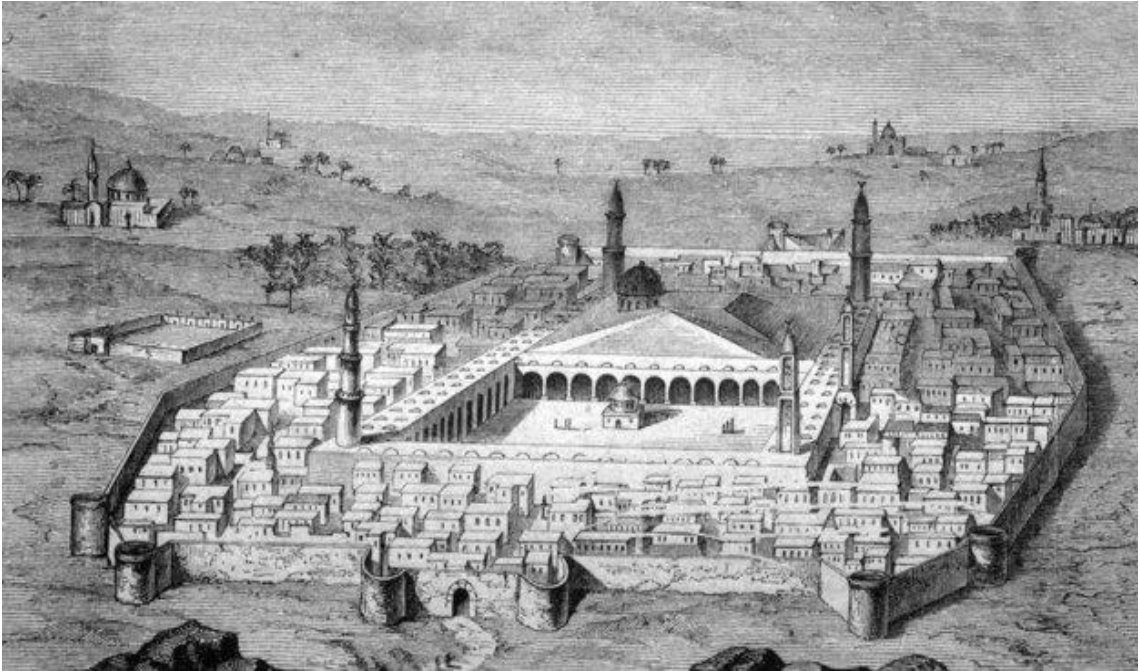
³²⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.163; Güler, a.g.e., s.132-133

³²⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.164; Güler, a.g.e., s.132

İbn Cübeyr'in aktardıklarına göre kervan Bedir'de konaklamaktadır. Bedir, hurma bahçelerinin ve yüksek tepe üzerinde kalesinin olduğu bir köy olarak tanımlanmaktadır. Bedir savaşının yapıldığı yer hurmalıktır ve ardında bir şehitlik bulunmaktadır.³³⁰ Kervan, Bedir'de geceledikten sonra Peygamberin mübarek kabrinin bulunduğu Medine'ye varmaktadır.

8. MEDİNE

9. MESCİD-İ NEBÎ VE RAVZA-I MUTAHHARA

Resim 36: Eski Medine Gravürü

Kaynak: https://www.fotolibra.com/gallery/1429035/holy-city-of-medina-in-arabia-historical-illustration-circ/?search_hash=9e68bae7c78a98bb135f4685ac02c&search_offset=0&search_limit=100&search_sort_by=relevance_desc&fbclid=IwAR09qD2UGFL1tsyVP8_e6DKc-xtRoEo2uJQmOm0Np5EEftwFtXY8cGWWNcM (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

Mescid-i Nebî; Hz. Peygamber'in Medine'ye vardığında henüz kendisinin bile kalacağı yeri yokken ilk iş olarak düşündüğü ve Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere (Kuba mescidinden hemen sonra) temeli takva üzere kurulan bir mescittir. Burası hicret yurdunun dini merkezi, Hz. Peygamber'in yapımında bizzat çalıştığı ve daha sonrasında ömrünün geri kalan kısmını geçirdiği, ayrıca pek çok dinî, siyasî, ictimai, kültürel

³³⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.166; Güler, a.g.e., s.133

olaylara sahne olan, ilmin beşiği, İslam'ın ilk eğitim yuvası olan son derece ulvî konuma sahip önemli bir mescittir.³³¹ Mescid-i Nebevî Hz. Peygamberin Medine'deki bütün faaliyetlerinin merkezinde yer almış ve fonksiyonları bakımından sonraki dönemde kurulan camilere örnek teşkil etmiştir.

İbn Cübeyr peygamber şehri olan Medine'ye gelir gelmez ilk olarak Mescid-i Nebî'yi ziyaret etmiş ve bizlere oldukça detaylı tasvirler ve pek çok bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgiler ve ölçüler nezdinde mübarek mescit dikdörtgen biçiminde olup dört taraftan revaklarla çevrilidir. Ortasında kumlu ve taşlı bir avlusu vardır. Mescidin her bir yanında farklı sayılarda direkler bulunmaktadır.³³²

Rihletü Kinani'de yer aldığı üzere Ravza'nın, kible yönünde beş köşesi ve beş yüzeyi vardır. Öyle bir konumlandırılmıştır ki namaza duran hiç kimse onunla karşı karşıya gelmez. Ebu İbrahim İshak b. İbrahim et-Tunusî'nin anlattığına göre Ömer b. Abdülaziz (r.a.), halkın burayı mescit edinmemesi için bu şekilde yaptırdığı bilinmektedir. İbn Cübeyr Hz. Peygamberin başucu kısmında sandal ağacıyla süslenmiş, gümüş kaplamalı, yıldızlı, abanoz bir sandıktan bahsetmektedir. Kuzey ve batı köşeleri arasındaki yüzde perdeli bir mekân bulunmaktadır ve buranın Cebrail'in indiği yer olduğu söylenmektedir. İbn Cübeyr kabrin çoğunluğunun muazzam yontma mermerlerle kaplandığını geriye kalan kısmının ise duvar olduğunu belirtmektedir. Kabrin üzerine sürülen misk kokuların zamanla birikerek yarım karış kalınlıkta bir katman oluşturduğu detayından da bahsetmektedir. İbn Cübeyr'in tariflerine göre kabrin üstü mescidin tavanına bitişiktir. Kabrin üzerinde çeşitli şekillerle süslü, hoş görünlü, lacivert bir örtü bulunmaktadır. Ziyaretçi, arkasını kibleye, yüzünü Hz. Peygambere dönük bir şekilde durarak selamını vermekte ve sağ taraftan, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer tarafından çıkararak ziyaretini tamamlamaktadır. Bu tarafta ikisi altın geri kalanı gümüş olan yaklaşık yirmi iki kandil asılı bulunmaktadır. Kuzey yönünde mermerden küçük bir havuz bulunmaktadır. İbn Cübeyr bir rivayete göre burasının Hz. Fatıma'nın evi olduğunu söylemektedir. Mübarek Ravza'nın sağında tamamı mermerden olan minber bulunmaktadır ve minber bu havuzun içinde yer almaktadır.³³³

³³¹ Ahmet Güç, "Yeryüzünde Üç Büyük Mescit", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1993, S.5, C.5, s.272

³³² İbn Cübeyr, a.g.e., s.168

³³³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.168-169-170

İbn Cübeyr'in verdiği ölçülere göre mescidin boyu yüz doksan altı ve eni yüz yirmi altı adımdır, sütunları ise iki yüz doksan tanedir.³³⁴

İbn Cübeyr mihrabın maksure dahilinde bulunduğunu aktarmaktadır. Bu maksure ile Ravza ve kabir arasında bir bölümde bir kılıfın içinde üzeri kilitli halde bulunan Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. İbn Cübeyr oradaki büyük Kur'an'ın, Hz. Osman'ın yazdırıp bazı ülkelere gönderdiği dört Mushaf'tan biri olduğunu ifade etmektedir.³³⁵

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre maksure'nin karşısında, oraya bağışlanmış kitaplar ve Kur'anlarla dolu olan iki büyük dolap bulunmaktadır. Bu dolapların yan tarafında yerde kilitli bir kapak bulunmaktadır. Burası basamaklarla yer altından bir tünel ile mescit dışındaki Hz. Ebu Bekir'in evine varılmaktadır. Hz. Aişe'nin de bu yoldan babasının evine gittiği söylenmektedir. İbn Cübeyr burasının muhtemelen Hz. Peygamber'in olduğu gibi bırakılmasını istediği Hz. Ebu Bekir'in evine giden gizli geçit olduğunu belirtmektedir. Onun evinin karşısında Ömer b. Hattab'ın ve oğlu Abdullah'ın evi bulunmaktadır.³³⁶

İbn Cübeyr Ravzayı detaylı bir şekilde tarif ederken Mukaddes Ravza'nın ön tarafında her gece önünde yakılan mumların ve aydınlatma malzemelerinin konulduğu büyük bir sandık bulunduğundan bahsetmektedir. Ayrıca mescit avlusunun ortasında yeni yapılmış Kubbetü'z Zeyt adıyla anılan büyük bir kubbe olduğunu ve mescidin bütün araç gereçlerinin burada muhafaza edildiğini belirtmektedir. Doğuda mübarek mescidin güvenliğini sağlayan görevlilerin kaldığı bir kulübe yer almaktadır. Görevli müezzin ise Hz. Bilal'in soyundandır.³³⁷

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre mescidin kible duvarının alt yarısı çeşitli biçim ve renklerde, çok güzel işlenmiş mermerden oluşmaktadır. Duvarın yarıdan yukarısı ise mozaik gibi çok güzel işçiliğin olduğu altın parçalar ile süslenmektedir.

³³⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.171

³³⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.171

³³⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.171

³³⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.171-172

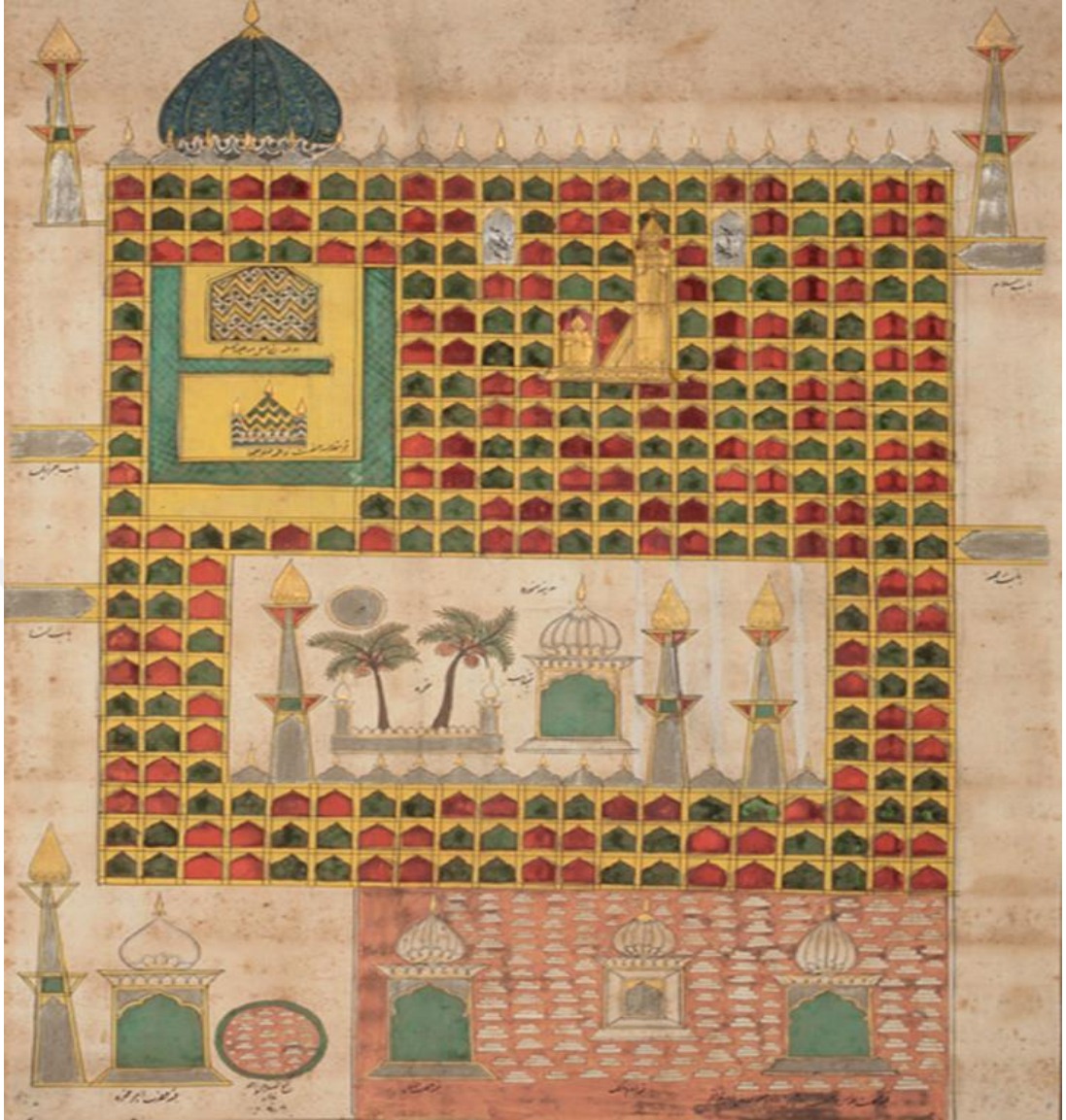
Bütün mescitte bu şekilde süslemeler yer almaktadır. İbn Cübeyr mescidin ve türbenin güzelliğini anlatmak için kelimelerin yetersiz kaldığını dile getirmektedir.³³⁸

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere mübarek mescidin on dokuz kapısı bulunmaktadır. Batıdaki Rahmet ve Haşyet ile doğudaki Cibril ile Reca kapısı açık olup bunların haricindekilerin hepsi kapalıdır. Cibril kapısının karşısında Hz. Osman'ın şehit edildiği ev bulunmaktadır. Doğuya bakan bu cephede daha önce bahsedilen ve türlü hayırları ve yapıları olan Cemalettin el-Mavsalî'nin kabri bulunmaktadır. Bunun haricinde mescidin üç minaresi vardır.³³⁹

³³⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.172

³³⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.172-173

Resim 37: Mescid-i Nebi Tasviri- Nasser D. Khalili İslam Sanatı Koleksiyonu/ 17.Yüzyıl

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/explore/themes/hajj/medina_the_illuminated.aspx

(Erişim Tarihi: 05.09.2019)

10. MEDİNE'DEKİ BELLİ BAŞLI ÖNEMLİ ZİYARET YERLERİ

İbn Cübeyr'in de ziyaret ettiği ve Medine'deki önemli ziyaret yerlerinden biri olan Hz. Hamza mescidi Medine'nin üç mil uzağında olan Uhud dağı'nın kible yönünde bulunmaktadır. Hz. Hamza'nın kabri mescidin orta yerindeki geniş avluda yer almaktadır. Uhud savaşı şehitleri de bu kabrin karşı tarafındadır.³⁴⁰

³⁴⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.173

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Medine'nin doğusunda yer alan, derin istirahat çekilen yer anlamına gelen Baki Garkade, Garkade Bekası ya da başka deyişle Cennetü'l Baki mezarlığına Baki kapısından geçerek gidilmektedir. Oraya giderken solda Peygamber'in halası Hz. Safiyye'nin (r.a) türbesi ve onun önünde üzerinde küçük bir kubbesiyle Medine imamı Malik b. Enes'in (r.a.) kabri yer almaktadır. Onların önünde Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in üzeri beyaz kubbeli kabri ve yanında Ömer b. Hattab'ın (r.a.) oğlu Abdurrahman el-Evsat'ın türbesi bulunmaktadır. Karşılarında Ebi Talib'in oğlu Akil b. Ebi Talib (r.a.) ve torunu Abdullah b. Cafer et-Tayyar'ın kabirleri bulunmaktadır. Onların karşısında bir ravzada Hz. Peygamber'in eşlerinin kabirleri ve yine küçük bir ravzada Hz. Peygamber'in üç çocuğunun kabirleri bulunmaktadır. O sırayı Peygamber'in amcası Hz. Abbas ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın ravzası takip etmektedir. Hz. Abbas'ın kabrinin yanında hüzn evi olarak anılan ve Hz. Fatıma'ya nispet edilen bir ev vardır. Mezarlığın sonunda Hz. Osman'ın kabri bulunmaktadır. Onun yakınında Hz. Ali'nin annesi Fatıma binti Esed'in kabri bulunmaktadır. Muhacir ve Ensar'dan pek çok insanın kabri burada bulunduğu için buradaki türbeler oldukça fazladır.³⁴¹

³⁴¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.173-174

Resim 38: Cennetü'l Baki Mezarlığı

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Demolition_of_al-Baqi?fbclid=IwAR3TJW6Z_FDWtMfwR1KnDnDqakWb26D_8EkR1X3FSaoLdz42DIPoc7gOaC0#/media/File:Jannatul-Baqi_before_Demolition.jpg (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

İbn Cübeyr Medine'deki önemli ziyaret yerlerini anlatmaya Kuba ile devam etmektedir. Kuba Mescidi Hz. Peygamber'in inşa ettiği bir diğer önemli mescittir. Eskiden Medine'ye bitişik bir merkez olan Kuba, Medine'den yaklaşık iki mil uzaklıkta, kible yönünde yer almaktadır. Yol boyunca sıralı hurma bahçeleri bulunmaktadır. Kuba'daki mescit daha sonra yenilenmiştir. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere ve tasvirlerine göre mescit, eni ve boyu birbirine denk olan kare şeklinde bir yapıdır. Mescidin ortasında etrafı alçak bir duvarla örülü şekilde, Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğü yer bulunmaktadır. Mescidin beyaz ve uzun bir minaresi vardır. Mescidin avlusun kible tarafında mihraba benzeyen yapı bulunmaktadır ve orası Hz. Peygamber'in ilk namaz kıldığı yer olarak bilinmektedir. Mescidin kible yönünde birden fazla mihrap bulunmaktadır. Mescidin uzunluğu ve genişliği yedi revaktan oluşmaktadır. İbn Cübeyr mescidin civarında bulunan evlerden de bahsetmektedir. Bunlardan biri mescidin kible yönünde bulunan Neccar oğullarından Ebu Eyyub el-Ensari'nin evidir. Onun yanında Hz. Aişe'nin evi ve karşısında ise Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Fatıma'nın evleri bulunmaktadır. Yine orada, Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in mührünü düşürdüğü iddia edilen Eris kuyusu bulunmaktadır. İbn Cübeyr Kuba'nın bitiminde Arafat adında bir tepe olduğundan bahsetmektedir ve bu tepeye

Arafat denmesinin sebebi ise Hz. Peygamber'in arefe günü burada vakfe yapmış olmasının bilinmesidir. Buradan Ehli Suffe olarak anılan Ammar, Selman ve arkadaşlarının kaldığı Daru's-Suffe'ye gidilmektedir.³⁴²

Resim 39: Kuba Mescidi/ 20. Yüzyıl

Kaynak: https://www.wikiwand.com/en/Quba_Mosque (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre Medine'nin surlarında yer alan dört kapısı bulunmaktadır. Kapılardan biri demirden olduğu için Bâbu'l Hadid (Demir kapı) olarak anılmaktadır. Diğer kapılar sırasıyla Şeriat kapısı, Kible kapısı ve Baki kapısıdır. Medine surlarına batı yönünden gelişt Hendek savaşında kazılan ünlü hendek bulunmaktadır. Yine orada Uhud savaşında “Hz. Muhammed öldü!” diye bağırarak şeytana nispeten Şeytan tepesi yer almaktadır. İbn Cübeyr Medine'deki belli başlı ziyaret yerleri bunlar olduğunu belirtmektedir.³⁴³

³⁴² İbn Cübeyr, a.g.e., s.174-175

³⁴³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.175-176

11. DÖNÜŞ: MEDİNE'DEN IRAK'A YOLCULUK

İbn Cübeyr burada Medine-Irak arasındaki yolculuğundan, yol güzergahından, verdikleri molalardan bahsetmektedir. Ayrıca takip edilen bu yol güzergahında oldukça fazla su kaynaklarının bulunduğunu ve bunların yol güzergahının takip edilmesinde nasıl önemli bir etken olduğunu görmekteyiz.

İbn Cübeyr'in Rihletü Kinani'de kaydettiğine göre 8 Muharrem / 21 Nisan cumartesi günü kervan Medine'den Irak'a doğru yol almaktadır. Kervan buradan Kufe'ye kadar olan 20 günlük yolculukta su kaynaklarında konaklayarak ilerlemektedir. İbn Cübeyr İlk olarak suyu bol olan Arus vadisinde konakladıktan sonra Nakıra, Karura suyu, Hacir gibi yerlerde de su ihtiyacını karşılayıp geniş düzlükler, ovalar ve tepeleri aşarak yollarına devam ettiklerini söylemektedir.³⁴⁴ Bu yolculukta Semîra, Feyd gibi bedevilerin yaşadığı yerlerde de konaklayarak oradaki bedevilerden alışveriş yapmaktadırlar. Hacılar onlardan et, süt, binek gibi türlü ihtiyaçlarını karşılarken adeta bir bayram havası yaşanmaktadır. İbn Cübeyr alışverişin bedevilerin değerli gördüğü ham kumaşlarla takas edilerek gerçekleştiğini ifade etmektedir. Feyd, Medine üzerinden Mekke ile Bağdat arasındaki yolun tam yarısıdır. Buradan Kûfe'ye olan yol rahat, kolay ve bol suyu olan bir güzergahtır.³⁴⁵ Feyd'den sonra Ecfer, Sa'lebiye'yi geçtikten sonra Kûfe'ye kadar bütün kafileye yetecek kadar suyu olan üç önemli yer daha bulunmaktadır. Bunlar; Zubale, Vakısa ve Fırat suyunun bir koludur. İbn Cübeyr'in anlattıklarına göre Mekke'den Bağdat'a kadar olan pek çok havuz, gölet, kuyu ve menzil Harun er-Reşid'in eşi Zübeyde'nin eseridir. Hacıların ihtiyacını karşılayan eserler ve bu tür su kuyusu, konaklama tesisleri gibi önemli yapılar vakfetmektedir. Yol boyunca bazı büyük su göletlerinin yanına bedevilerin inşa ettiği yapılar, kaleler veya evler görülmektedir.³⁴⁶

İbn Cübeyr bu yolculuk esnasında hac emirinin, hacıların soyulması vb. olası bir duruma karşı bedevilere askeri gücünü göstererek korku saldığını ve bu sebeple kervanın rahat bir şekilde ilerlediğinden bahsetmektedir.³⁴⁷

³⁴⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.181

³⁴⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.182-183

³⁴⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.184

³⁴⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.183

Yol üzerindeki son su kaynağı olan ve bedevilerin yaşadığı Vakısa'da Kûfeliler'in çoğu hacıları burada karşılamakta ve onlara un, ekme , hurma, katık, meyve gibi gıda ihtiyaçlarını sunmaktadır.³⁴⁸

C. İRAK: KÛFE – BAĞDAT- MUSUL

1. KÛFE

Kûfe şehri Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından Bâbil harabelerinin güneyinde Fırat'ın batı kenarında ilk İslam fetihlerinin ardından kurulan şehirlerden biridir. Bağdat'tan bir asır önce kurulmuş olan Kûfe İslam tarihinde önemli kültür ve idare merkezlerindedir. İslami ilimlerin, tedvinine başlanması, kurumsallaşması ve düşünce ekollerinin somutlaşmasının temeli Kûfe'de atılmıştır.³⁴⁹ İbn Cübeyr de İslam alemi için önemli konulardan biri olan Kufe şehrini ziyaret etmiş ve burasıyla ilgili pek çok bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgiler şehrin 12. yüzyıl portresini yansıtmaları açısından önemlidir.

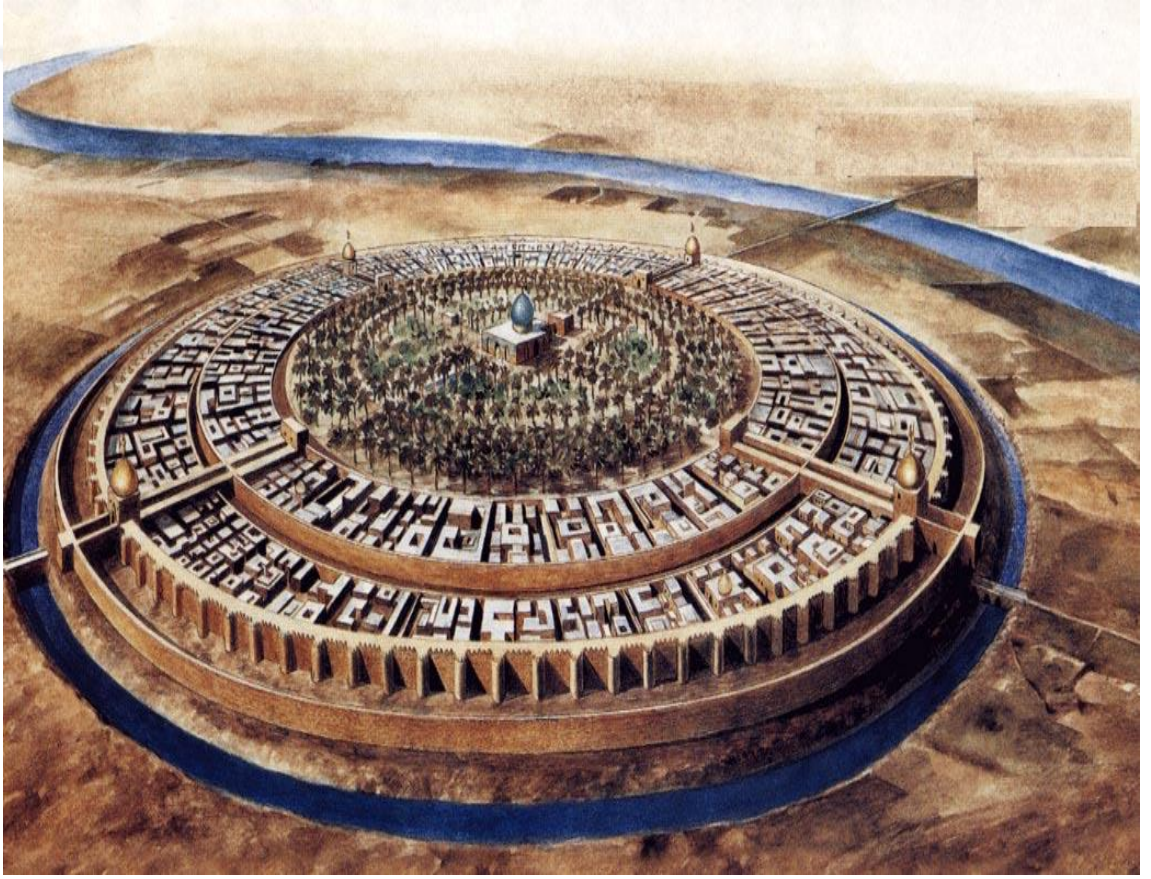
İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Kûfe, eski ve büyük bir kenttir. Civarda yaşayan Haface kabilesinin bu kente zarar vermesinden dolayı ve zamana bağlı olarak binaların çoğu metruk bir haldedir. Kentin surları yoktur. Doğu tarafında, sınırında eski ve büyük bir cami (el-Camiu'l-Atik) bulunmaktadır. Kible yönünde beş ve diğer yönlerinde ikişer revak bulunmaktadır. Revakların üzerinde onları bağlayan kemer şeridi bulunmayıp sütunlar çok uzun ve tavana bitişiktir. İbn Cübeyr bu camide değerli anıtlar bulunduğunu söylemektedir. Onun aktardıklarına göre mihrabın sağ tarafının karşısında Hz. İbrahim'in (a.s.) namaz kıldığı yer olduğu söylenen bir oda vardır ve bu yüzden herkes burada namaz kılmak istemektedir. İmam siyah elbiseler içinde hutbeye buradan çıkmaktadır. Yine aynı tarafta etrafı tik ağacı ile çevrili, yerden biraz yüksekçe, küçük bir namaz kılma alanı veya mihrap vardır. Burası da Hz. Ali'nin mihrabı olarak bilinmektedir. Abdurrahman b. Mülcem ona burada kılıç saplamıştır. İnsanlar burada ağlayarak ve dualar ederek namaz kılmaktadır. Batı revaklarına bitişik küçük bir namaz alanı daha vardır ve burasının Hz. Nuh'un mucizesi olan suyun çıktığı yer olarak

³⁴⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.186

³⁴⁹ Ali Yüksek, "İslam Hukuk Tarihinde Kufe'nin Yeri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5 Spring 2014, s.2167

bilinmektedir.³⁵⁰ Buranın dışında da Hz. Nuh'a ait olduğuna inanılan bir ev bulunmaktadır. Hemen arkasında bulunan evin de İdris Peygamberin ibadet ettiği yer olduğu söylenmektedir. Hz. Ali'nin (r.a.) evi ve cenazesinin yıkıldığı yer de burada bulunmaktadır. Caminin doğu tarafında yukarıda Müslim b. Akil b. Ebi Talib'in kabri bulunmaktadır. Kentin batısında yaklaşık beş km uzaklıkta Hz. Ali'ye nispet edilen bir ziyaretgah da bulunmaktadır ve anlatılanlara göre cenazesini taşıyan deve orada çökmüştür.³⁵¹

2. BAĞDAT

Resim 40 : Bağdat şehir planı tasviri

Kaynak: <https://www.ancient-origins.net/ancient-places-asia/round-city-baghdad-0011898>

(Erişim Tarihi: 05.09.2019)

³⁵⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.187-188; Güler, a.g.e., s.154

³⁵¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.188-189; Güler, a.g.e., s.155

Halife Mansur 762 yılında Binbir Gece Masallarının geçtiği Bağdat şehrinin temellerini atmıştır. El-Mansur bu bölgeyi uzun araştırmalardan sonra tesbit etmiş ve buranın askerî bir karargah olarak çok iyi bir yer olduğunu düşünmüştür. Ayrıca buradaki Dicle nehri üzerinden Çin gibi uzak ülkelerle irtibat sağlayabileceklerini ve etrafında bulunan bölgelerden pek çok mahsullere ulaşılabileceklerini belirtmiştir. Halife tarafından Medinetu's Selam adı verilen bu şehir daha önceleri çok kudretli başşehirlerin kurulduğu topraklar üzerinde yer almaktadır. Şehir dairevi bir plana sahiptir ve onun bir diğer adı olan Medine-i Mudevvere ismi de buradan gelmektedir.³⁵² Halife Mansur'un düşündüğü ve özen gösterdiği gibi kuruluşunu takip eden yıllardan itibaren Bağdat, muhteşem dünya nimetlerinin içinde toplandığı, uluslararası öneme sahip son derece değerli ve gözde bir merkez haline gelmiştir. Her alanda hızlı bir gelişmeye sahne olan Bağdat özellikle III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda İslâm dünyasının en büyük şehri, en önemli ilim, kültür ve medeniyet merkezi olmuştur. Artan servet, ticaret, ve refaha paralel olarak ilim, edebiyat ve sanatta da ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Bağdat'ta bizzat halife ve vezirlerin himaye ve teşvikleriyle kurulan müesseselerde ilim, kültür ve sanatta en önde gelen simalar yetişmiştir. İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran Bağdat aynı zamanda Avrupa medeniyetinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır.³⁵³

İbn Cübeyr bir dönem Doğu İslam dünyasının parlayan yıldızı olan Bağdat'ı ziyaret etmiş ve bizlere kendi dönemindeki Bağdat şehrini anlatmıştır. İbn Cübeyr'in aktardıklarına göre huzur ve selamet kenti Bağdat çok eskidir ve Abbasi hilafetinin başkenti, Hâşimî, Kureyşî imametinin merkezi olsa da meşhur adından başka bir şeyi kalmayıp eski görkeminin birçoğunu kaybetmiştir. Üst üste gelen felaketlerden dolayı kent güzelliğini kaybederek kısmen harabeye dönmüştür. Şehrin doğu ile batı yakası arasında tüm güzelliği ile Dicle nehri akmaktadır.³⁵⁴

İbn Cübeyr şehrin doğu bölgesinin dört kapısı bulunduğunu ve bunların Sultan kapısı, Zaferiyye kapısı, Halbe kapısı ve Basaliyye kapısı olduğunu aktarmaktadır. Kapılar sırasıyla nehrin üst kısmından başlayıp alt kısmına doğru devam eden sur

³⁵² Hitti, a.g.e., s. 399-400

³⁵³ Abdülkerim Özaydın, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4,s.437

³⁵⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.193

üzerinde bulunmaktadır. Bu surlar kenti yarım daire şeklinde kuşatmaktadır. İçerisinde de yine kapılar mevcuttur.³⁵⁵

İbn Cübeyr şehrin imarı ile ilgili verdiği bilgilerde batı yakasının bir zamanlar iyi bir imara sahipken şu an tahribata uğramış bir halde ve şehrin doğu yakasının ise yine biraz tahribata uğramış olsa da daha yeni bir yapılanmaya sahip olduğunu ifade etmektedir. Her bir mahalle müstakil bir yerleşim bölgesi olup her birinde hamamlar ile büyük camiler bulunmaktadır. Surlarla çevrili Kerh, Basra kapısı, Şari' ve Kurayye mahallesi Bağdat'ın dört büyük mahallesidir.³⁵⁶

Rihletü Kinani'de İbn Cübeyr Bağdat'ın tarihi ve imarı ile ilgili bilgilerin yanında mahalleleri, oralarda insanların neler ürettikleri, çarşıları, hamamları, medreseleri ve hastanesi hakkında da bilgiler paylaşmaktadır. Aktardığına göre Şari' ile Basra kapısı mahalleleri arasında aynı zamanda küçük bir yerleşim merkezi olan Maristan çarşısı bulunmaktadır ve burada Bağdat'ın meşhur hastanesi bulunmaktadır. Bu hastanede her gün tam elli iki doktor çalışmaktadır. Doktorlar hastaların durumlarını takip ederek onların tedavilerini ve ilaçlarını düzenlemektedir. Yine orada gıda ve ilaç yapımıyla ilgilenen hizmetliler bulunmaktadır. Burası büyük bir külliye gibi olup içinde maksureler, evler, sultanın ihtiyaç duyacağı konaklar yer almaktadır.³⁵⁷

Rihletü Kinani'de Bağdat'ın mahalleleri arasında Vasita mahallesi ve çeşitli renklerde yün ve ipekten dokunmuş Attabiye kumaşlarının üretildiği yer olan Attabiye mahalleri de yer almaktadır. Babu't Tak mahallesinde İmam Ebu Hanife'nin kabrinin olduğu, yüksek kubbeli, beyaz bir türbe bulunmaktadır. Bu mahallenin yakınında İmam Ahmed b. Hanbel'in, Ebu Bekir eş-Şiblî'nin, Hüseyin b. Mansur el-Hallac'ın kabirleri bulunmaktadır. Bağdat'ta bunun gibi salih kişilere ait birçok kabir mevcuttur.³⁵⁸

İbn Cübeyr Şehrin doğusunda çok düzenli pek çok çarşı bulunduğunu ve cuma namazı için toplanılan üç büyük camisi olduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri Halife'nin sarayına bitişiktir ve çok büyük su depoları, müştemilatları, abdesthaneleri bulunmaktadır. Bir diğeri kentin biraz dışında olan Sultan camisidir ve yine buranın yakınında da bir zamanlar Sultan'ın şimdiki halifenin dedelerinin işlerini yürüttüğü

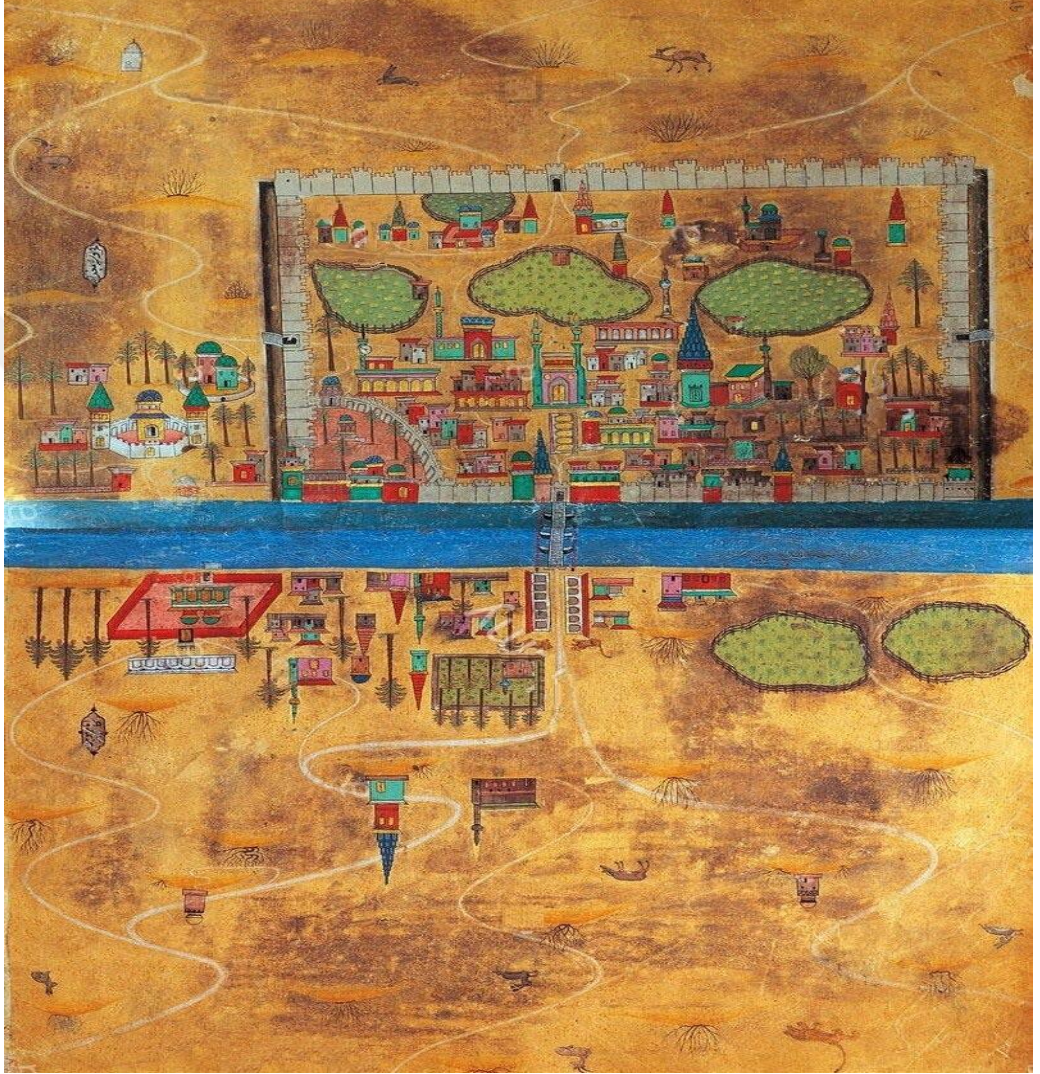
³⁵⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.205

³⁵⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.200-201

³⁵⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.201

³⁵⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.201-202

Şehinşah adındaki saraylar yer almaktadır. Üçüncü büyük cami Rusafe camisidir ve aynı zamanda orada Abbasi halifelerinin türbeleri yer almaktadır. Bağdat'ın toplamında büyük şehir camisi olarak Cuma namazı için toplanılan on bir adet cami bulunmaktadır.³⁵⁹

Resim 41: Matrakçı Nasuh'un Bağdat Minyatürü/16. yüzyıl

Kaynak: Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, çev. H.G. Yurdaydın, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963, 48a-47b

İbn Cübeyr Bağdat'ın oldukça fazla hamamları olduğunu söylemektedir. Söylenilenlere göre doğu ve batı bölgelerinde toplamında yaklaşık iki bin adet hamam

³⁵⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.204

bulunmaktadır. Pek çoğunun çatısı katranla sıvanmıştır ve bu sebeple siyah parlak mermer gibi görünmektedir.³⁶⁰

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilerde sayısı bilinemeyecek kadar çok mescitleri bulunduğu yer almaktadır. Medreseler ise büyük çoğunluğu doğu yakasında yer alıp yaklaşık otuz tanedir. Hepsi tam bir saray görünümündedir. En büyüğü ve en meşhur olanı Nizamiye Medresesi'dir. İlk olarak Nizamü'l Mülk'ün inşa ettiği medrese hicri 504 (1110) senesinde restore edilmiştir. Bu medresenin hocalarının maaşlarını ve talebelerin burslarını karşılayan büyük vakıflar bulunmaktadır. İbn Cübeyr bu medreseler ve hastanelerin kentin önemli özelliklerinden biri olduğunu belirtmektedir.³⁶¹

Bağdat halkı ile ilgili de İbn Cübeyr'in bazı tespitleri bulunmaktadır. Onları, gösteriş için mütevazı davranarak aslında kendini beğenen ve kibirli insanlar olarak tanımlamaktadır. Hemen hemen hepsi kendi beldelerinin diğer yerlerden daha üstün ve büyük olduğuna inanmaktadırlar. Birbirlerine altın üzerinden borçlanıp, ölçü ve tartıda hile yapmaktadırlar. Bu konularda ayıplanmayı önemsememektedirler. İbn Cübeyr'in zihninde Bağdat halkı genel olarak çok olumlu izlenimler oluşturmaya da fakih, muhaddis ve ilim ehli insanları bundan münezzehtir tutmuştur. Onları son derece takva sahibi ve insanları iyiliğe davet eden kimseler olarak görmektedir.³⁶²

İbn Cübeyr hilafet merkezi konumunda olan şehrin doğu yakası ile ilgili de bilgiler aktarmıştır. Bu bilgilere göre hilafetin sarayları burada, mahallelerin dışında bulunmaktadır. Saraylar oldukça büyük bir alanı kapsamaktadır ve Abbas oğulları burada birlikte yaşamaktadır ancak sessiz sakin kendi halinde bir hayat sürmektedirler. Buralarda halifeye ait çok güzel bahçeler, köşkler ve güzel manzaralı mekanlar vardır.³⁶³

İbn Cübeyr halifenin bir veziri olmadığını fakat bunun yerine Naibü'l Vüzara denilen bakanlık vekilinin görev yaptığını söylemektedir. Bu vekil hilafet mal ve

³⁶⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.204

³⁶¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.205

³⁶² İbn Cübeyr, a.g.e., s.194

³⁶³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.202

mülklerinin bulunduğu divanda emirnameye göre yapılması gereken işleri yürütmekle sorumludur.³⁶⁴

İbn Cübeyr Habeşli, Türk gibi farklı milletlerden komutanların bulunduğu bilgisini de vermektedir. Halife, Ebu'l-Abbas Ahmet en-Nasır li Dînillah b. el-Mustediyyu bi Nûrillah Ebî Muhammed el-Hasan b. el-Müstencid billah ebî'l-Muzaffer Yusuf'tur. Halife dışarı çıktığında tanınmamak için Türkler gibi giyinmektedir. Bunun için üzeri altın nakış işlemeli, beyaz bir kaftan ve çok özel tüylerle süslenmiş kavuk şeklinde işlemeli bir başlık giymektedir.³⁶⁵

3. İLİM MECLİSLERİ

İbn Cübeyr orada bulunduğu süre zarfında pek çok ilim ve vaaz meclislerine katılmaktadır. Bu meclislerde Nizamiye medresesinin fakihi imam Radiyuddin el-Kazvini³⁶⁶, Cemaleddin Ebu'l-Fedail b. Ali el-Cevzî³⁶⁷ gibi önemli isimlerin vaazlarını dinlemektedir.

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre ilim ve vaaz meclislerinde takip edilen usül genel olarak hepsinde aynıdır. İlk olarak insanlar toplanır ve kurra hafızlar en önde kendileri için hazırlanmış kürsülerde okumaya başlamaktadırlar. Çok hoş bir makamda okuyarak hem dinleyicileri vaaza hazırlamakta hem de şevke getirmektedirler. Daha sonra imam vakur bir şekilde konuşmasına başlamaktadır. Tefsir, hadis gibi pek çok İslami ilimlerden de bahsederek kendisine gelen soruları cevaplamaktadır. İnsanlar hem bilgilenmekte hem de vaaz ve dualarla gönülleri mest olmaktadır. Konuşmanın sonunda insanlar tüm bu atmosferin tesiriyle günahlarının affedilmesi için Allah'a yakarıшта bulunmakta ve bazıları gözyaşları içerisinde imamın önüne doğru atılmaktadır. İbn Cübeyr Radiyuddin el-Kazvini'nin vaaz meclisinin bu şekilde olduğunu belirtmektedir. Cemaleddin Ebu'l-Fedail b. Ali el-Cevzî'nin ilim meclisinin de aynı şekilde olup bazı farklı detaylar bulunduğunu ifade etmektedir. Onun meclisinde en önde oturan kurra hafızlar sağlı sollu iki eşit gruba ayrılarak nöbetleşe ayetleri okumaktadırlar. İmam da onların ayetleri okuduğu sıra ile konuşmasını yapmakta ve ayet başları onun konuşmasının paragraf başlarını oluşturmaktadır. Konuşmasının sonunda çok güzel

³⁶⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.202

³⁶⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.203

³⁶⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.195

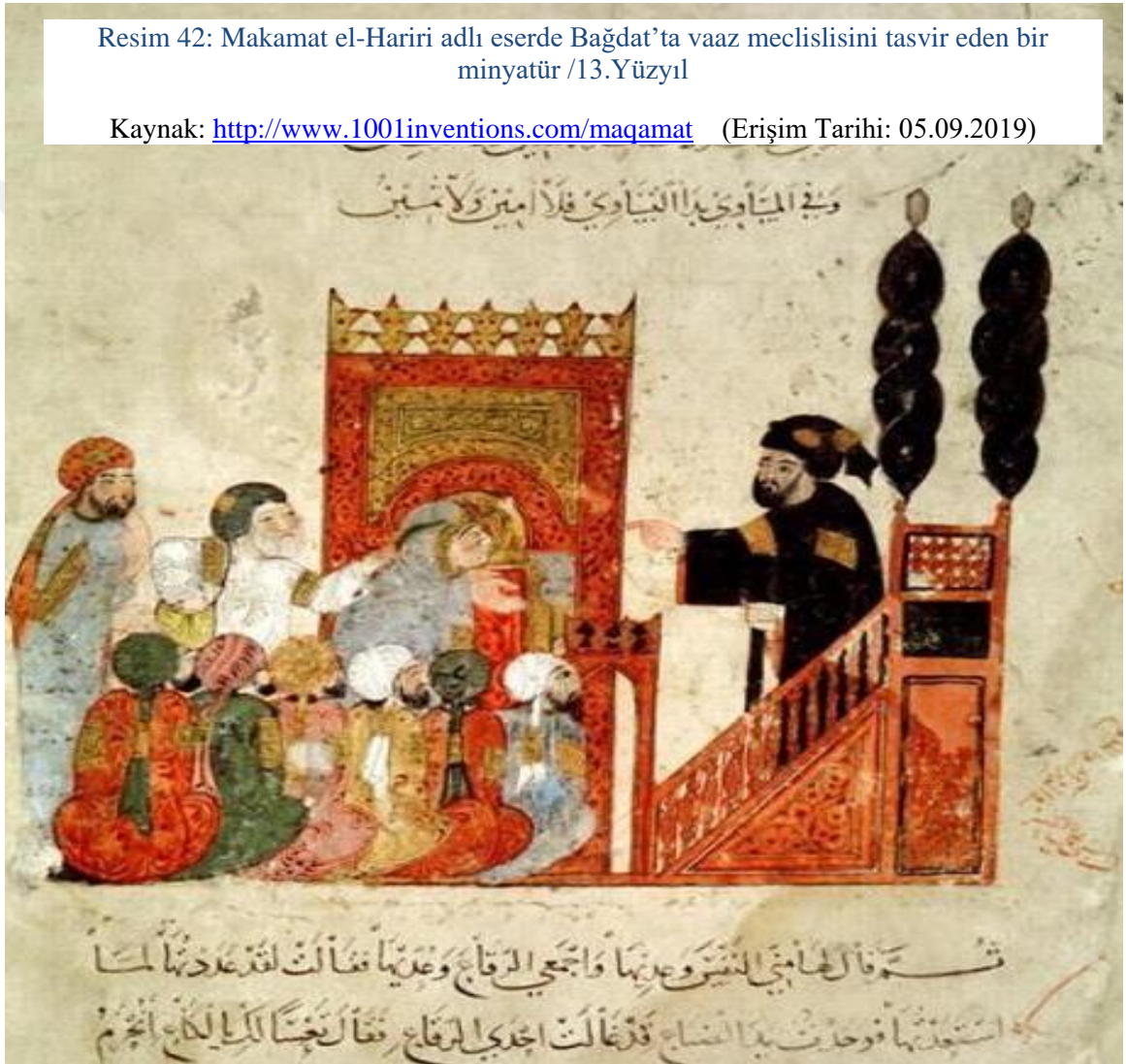
³⁶⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.196

nasihatlerde bulunmakta ve bazen duyguları kamçıl原因an şiirlere yer vermektedir. Son bir iki mısra da halife ve annesi için okuyarak duada bulunmaktadır. Hepsinin son derece kuvvetli bir bilgisi ve belagati vardır. Bu sebeple insanlar onları dinlerken adeta kendilerinden geçmesine bir hisle derinden etkilenmektedirler. İbn Cübeyr bu konuda Mekke ve Medine’de dinlediği vaizlerden daha etkili olduklarını söylemektedir.³⁶⁸

4. MUSUL

Resim 42: Makamat el-Hariri adlı eserde Bağdat’ta vaaz meclislerini tasvir eden bir minyatür /13.Yüzyıl

Kaynak: <http://www.1001inventions.com/maqamat> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

İbn Cübeyr Musul’u korunaklı, ihtişamlı, eski ve büyük bir kent olarak tanımlamaktadır. Şehir surlarının kuleleri sık aralıklı, kalın ve geniş duvarlıdır. Bu kulelerin iç tarafında, içinde savaşçılar ve silahların da bulunduğu savunma amaçlı

³⁶⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.195-200

odacıklar bulunmaktadır. Kentin üst tarafında çok büyük bir kale vardır. O kalenin de etrafında surlar ve kuleler bulunmaktadır. Sultan'ın evleri de bu kalenin hemen yakınındadır. Bu saray ve kalenin bulunduğu yer ile kenti ayıran genişçe bir yol bulunmaktadır. Dicle nehri de kentin doğusunda kalıp, surlar nehre bitişiktir.³⁶⁹

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre Musul'da Dicle nehrine çok yakın bir yerde, mescitlerin, hanların, hamamların, çarşı ve pazarların olduğu büyükçe bir dış mahallesi bulunmaktadır. Musul valisi Mucahidu'd-Din burada bir cami ve hastane yaptırmıştır. Etrafını demir pencerelerin çevrelediği, Dicle'ye bakan oturma yerlerinin ve işlemeli, kabartmalı tuğlalarının olduğu son derece muazzam bir camidir.³⁷⁰

İbn Cübeyr şehirle ilgili anlatımına devam ederken yine aynı vali tarafından kent merkezinde, pazar yerinde tacirler için yapılmış han gibi büyükçe bir yer bulunduğunu söylemektedir. Çevresini evler, dükkanlar çevrelemektedir. Bütün binalar oldukça süslü yapılardır. Şehirde biri Emevîler döneminden kalma biri ise yeni olan iki camii bulunmaktadır. Bu merkezde de iki tane hastane bulunmaktadır. İhtişamlı köşkler gibi olan, altıdan fazla medresesi vardır ve Dicle nehrine yakın konumdadır.³⁷¹

İbn Cübeyr buradaki ziyaret yerlerinden biri olan üzerinde mescit yer alan, Aziz Circis isimli birinin türbesinden bahsetmektedir.³⁷² Kentin bir diğer ziyaret yerinin ise Tövbe tepesi olduğunu belirtmektedir. Hz. Yunus (a.s.) kavmi ile burada duada bulunmuş ve Allah onlardan azabı kaldırmış. Buraya yakın bir yerde Yunus peygamber (a.s.) adıyla anılan bir su da bulunmaktadır. Söylentiye göre Hz. Yunus (a.s.) kavmine bu suda temizlenip tövbe etmelerini emretmiş ve sonra bu tepede dua etmişler. Bu tepede kervansaray gibi büyük bir bina bulunmaktadır. İçerisinde odalar, maksureler, abdesthaneler ve çeşmeler bulunmaktadır. Buranın ortasında Yunus peygamberin (a.s.) dua ederken durduğu, ibadet ettiği yer olarak bilinen, üzeri kubbeli, tamamı işlemeli bir oda bulunmaktadır. Ayrıca İbn Cübeyr insanların her cuma günü gelip burada ibadet ettiklerini söylemektedir.³⁷³

³⁶⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.210

³⁷⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.210

³⁷¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.210

³⁷² İbn Cübeyr, a.g.e., s.211

³⁷³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.211

İbn Cübeyr Musul halkını da çeşitli hayırlar yapan, güler yüzlü, tatlı dilli, misafire ikram edip onlarla ilgilenen insanlar olarak ifade etmektedir.³⁷⁴

Musul'da iken İbn Cübeyr, Musul valisi İzzeddin'in annesi ile Mesud'un (İzzeddin Kılıçarslan II'nin oğlu) kızı için düzenlenen bir karşılama törenine tanık olmaktadır. Onlarca insan ve vali ile birlikte üst düzey yöneticiler de orada bulunmaktadır. Musul hacıları beraberlerindeki Hatun ile birlikte büyük bir tören ve ihtişamla kente girmektedirler. Develerin boyunlarını rengarenk iplerle süslenmiş ve gösterişli yularlar takılmış bir haldedir. Mesud'un kızı çevresinde askerlerle ve cariyeler grubunun önünde kente girmektedir. Onun da devesi adeta hiçbir boş yeri kalmayacak şekilde çeşitli süslerle ve hatta altınlarla donatılmaktadır. İbn Cübeyr onu tanıyan kişilerin anlattığına göre son derece hayırsever bir insan olarak yer edindiğini belirtmektedir.³⁷⁵

Musul'dan ayrılıp yola devam ederken Nuh'un gemisinin üzerinde durduğuna inanılan ve oldukça yüksek bir dağ olan Cudi Dağı görülmektedir.³⁷⁶

³⁷⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.212

³⁷⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.212-213; Güler, a.g.e., s.173-174

³⁷⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.213

Resim 43: Makamat El-Hariri adlı eserde Hac kafilesi tasviri minyatürü /13. yüzyıl

Kaynak: <http://www.1001inventions.com/maqamat> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

5. DİĞER ŞEHİRLER

a. Tikrit

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilere göre Tikrit şehri, geniş alan üzerine kurulu, kalabalık bir yerdir. Mescitleri çoktur ve çarşıları hareketlidir. Dicle nehri kentin doğu yakası boyunca akmaktadır. Nehir kenarında sağlam bir kalesi ve kentin etrafında bir sur bulunmaktadır.³⁷⁷ İbn Cübeyr Tikrit ile Musul arasında bir bölgede katran kaynayan gözeler bulunduğundan bahsetmektedir. Bunların birikmesi için havuzlar oluşturulmuştur. İbn Cübeyr'in bahsettiği bu yer bölgede çokça olduğu söylenen petrol

³⁷⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.208

alanlarından biridir. Buradan Şam'a ve hatta Akka'ya kadar bu petrol alanlarından olduğundan bahsetmektedir.³⁷⁸İbn Cübeyr aynı zamanda Tikrit halkının daha iyi huylu ve hakkı gözeten kimseler olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁹

b. Hille

İbn Cübeyr'in güzergahında, Fırat'ın doğusunda nehir boyunca uzanan eski ve büyük bir kent olan Hille yer almaktadır. İbn Cübeyr Hille'yi kısaca tanımlayan bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre etrafını çevreleyen kale duvarından sadece az bir kısmı durmaktadır. Kalabalık nüfusa sahip olup, kamu ve gerekli ihtiyaçlarını karşılayan hizmet müesseseleri ve sanat kollarının bulunduğu çarşıları vardır. Kentin içinde ve dışında sıralı hurma bahçeleri yer almaktadır. Kentte nehrin bir ucundan diğerine uzanan demirden zincirlerle sarılmış büyük bir köprü bulunmaktadır. Bu köprünün nehrin üzerinde kurulmasını hacılara kolaylık olması için Halife emretmiştir. Fırat'ın suyu da oldukça bol, tatlı ve yumuşaktır. Gemiler yürüyecek kadar da büyüktür. Hille-Bağdat yolu, en iyi ve güzel yollardandır. Arazisi düz ve sağlıklı sollu köyler bulunmaktadır. Pek çok alan ekilidir ve yol boyunca Fırat kanalları bulunmaktadır. Hille-Bağdat yolu üzerinde bulunan Kantara, Feraş, Zeriran gibi köylerin tümü oldukça güzel ve geniştir. Manzaraları hoş, çarşıları güzel, ekinleri, çiçekleri ve hurmaları boldur. Yine bazı yerlerde köprüler ve hanlar bulunmaktadır.³⁸⁰

İbn Cübeyr Hille kentinden sonra hacıların gruplara ve bölüklere ayrılarak devam ettiklerini çünkü yol üzerinde çokça su kanalı ve köprü bulunduğunu aktarmaktadır. Bunca kalabalığın birden köprüye yüklenmemesi adına bu şekilde bir yol izlenmektedir. Halifenin alakası gereği çoğu köprünün başında yolcuların güvenliğini kontrol eden bekçiler bulunmaktadır.³⁸¹

İbn Cübeyr yine aynı yol üzerinde Zeriran köyünün yakınında yıkılmış olan Kisra kenti ve sarayından bahsetmektedir. Bir kısmı ayakta kalan saray yüksekçe bir yapıdır ve bembeyazdır. Selman-ı Farisi'nin türbesi de buralarda bulunmaktadır.³⁸²

³⁷⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.209

³⁷⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.208

³⁸⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.189

³⁸¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.190

³⁸² İbn Cübeyr, a.g.e., s.192

Kuzeyden güneye doğru akan ünlü Fırat ve Dicle nehirleri Basra ile Vasıt arasında bir yerde birleşerek sonrasında denize dökülmektedir.³⁸³

D. EL-CEZİRE (YUKARI MEZOPOTAMYA) ³⁸⁴ : NUSAYBİN – DÜNEYSAR – RESUL-AYN - HARRAN

1. NUSAYBİN

İbn Cübeyr Ebû Nuvas el-Hasen b. Hani'den Nusaybin (Nasîbin) ile ilgili şu güzel dizeleri aktarmaktadır:

*“Hiç iltifat etmedi bana Nasibin,
Halbuki sevdalıyım ben ona;
Eğer olacaksa dünyada bir nasibim,
Vatan olsun yeter bana Nasibin!”³⁸⁵*

Nusaybin, İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde oldukça geniş ve yeşil ovaların üzerinde bulunan tarihi bir şehir olarak geçmektedir. Her tarafından su kaynaklarınca düzenli bir şekilde beslenmekte ve meyve ağaçlarının da olduğu tarla arazileri bulunmaktadır. İbn Cübeyr kentin dışını çevreleyen bağ ve bahçeleri Endülüstekilere benzetmektedir. Ona göre hem yenilikleri hem de eski bir medeniyet izlerinin olması şehri daha da güzel kılmaktadır. Tüm bu güzelliklerin yanında çöl hayatının dağınıklığı da göze çarpmaktadır. Şehrin merkezinde bir camisi, güney kapısına bitişik kemerli bir köprüsü, iki medresesi ve bir hastanesi bulunmaktadır.³⁸⁶

İbn Cübeyr Nusaybin'deki ve buranın civar yerlerindeki dağlarda Kürtler ve Kürt çeteler bulunduğu bilgisini de eklemektedir.³⁸⁷

2. DÜNEYSAR

İbn Cübeyr Düneysar kentini de aynı Musul gibi geniş ovalara kurulu, sebze bahçeleri olan, gıdası çok bir kent olarak betimlemektedir. Etrafını çevreleyen surları olmadığını ayrıca kalabalık nüfusu ve hareketli çarşıları olduğunu belirtmektedir.

³⁸³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.193

³⁸⁴ Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l Buldan adlı eserinde bu şehirleri kapsayan bölgenin adını El-Cezire olarak tanımlamaktadır.

³⁸⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.214; Güler, a.g.e., s.175

³⁸⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.214-215; Güler, a.g.e., s.175

³⁸⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.215

Bununla birlikte birçok kamu hizmet binaları bulunmaktadır. Burası Şam bölgesi, Diyarbakır, Amid Anadolu'ya komşu toprakların halklarının toplandığı önemli bir ticaret merkezidir.³⁸⁸

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere burada perşembe, cuma, cumartesi ve pazar günleri büyük bir pazar kurulmaktadır. Civar yerlerden insanlar ve yerli halk bu pazarda buluşmaktadır. Buranın yolunda sağlı sollu birbirine yakın köyler ve hanlar bulunmaktadır.³⁸⁹

Burası güzelliği ile İbn Cübeyr'e Endülüs köylerini hatırlatmıştır. Kartal tepesi denilen ve büyük bir kalesi olan bir köyünde Hıristiyanlar ve yine civar bir köyde Rumlardan bir grup insan yaşamaktadır.³⁹⁰

3. RESUL-AYN

İbn Cübeyr kentin adı ile müsemma olup³⁹¹ burada pek çok akarsu ve kaynak suları bulunduğunu ifade etmektedir. Bu sular kanallara ayrılarak tüm şehre ve yeşil ovalara yayılmaktadır. Derelerin her iki yanı da ağaçlar ve bahçelerle doludur. Şehirdeki iki büyük kaynak suyu birleşerek Habur nehrini oluşturmaktadır.³⁹²

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre bu kentte sufiler ve garipler için bir tekke, tekkenin karşısında bir medrese ve yanında hamam bulunmaktadır. Burası, çevresi üç yönden nehirle çevrili çok güzel bir yerdedir fakat binaları oldukça eskidir. Kentte göçebe hayat tarzı hâkim olduğundan medenilikten uzaktır fakat kamu hizmetleri mevcuttur. İbn Cübeyr'e göre evleri de çok özenli ve güzel değildir. Eski ve yeni olan iki camisi bulunmaktadır. Eski olan camiye Ömer b. Abdülaziz (r.a.) yaptırmıştır ve cuma namazları kent içinde olan diğer yeni camide kılınmaktadır.³⁹³

4. HARRAN

Harran İbn Cübeyr tarafından fazlaca güzelliği bulunmayan, suyu ve havası çok sıcak ve neredeyse hiçbir gölgelik olmayan bir yer olarak tanımlanmaktadır. Bununla

³⁸⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.216

³⁸⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.217

³⁹⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.217

³⁹¹ Kelimenin aslı "re's el-ayn"dır ve su, pınar, kaynak manalarına gelmektedir.

³⁹² İbn Cübeyr, a.g.e., s.217

³⁹³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.218-219

birlikte İbn Cübeyr her şeyden öte buranın İbrahim peygamberin adıyla anılan çok eski ve büyük bir kent olmasının burayı çok önemli ve değerli kıldığını düşünmektedir.³⁹⁴

İbn Cübeyr'in Harran notlarında kentin bir medresesi ile hastanesi olduğu ve etrafını çevreleyen sağlam surları bulunduğu belirtilmektedir. Kentin doğusunda, çevresindeki hendeklerle surdan ayrılmış durumda olan bir kale mevcuttur. Bu kentin çok düzenli, üzeri ahşap örtülü çarşıları bulunmaktadır. Çarşının her dörtyol birleşiminde alçıdan yapılmış kubbesi mevcuttur. Çarşıya yakın olan cami çok güzel bir şekilde yenilenmiştir. Caminin büyük bir avlusu olup avluda mermer sütunlar üzerinde duran üç tane kubbesi ve on mermer sütun üzerinde duran, diğerlerinden daha büyük dördüncü kubbesi bulunmaktadır. Her kubbenin altında tatlı suyu olan kuyular mevcuttur. Kentteki mescit sayısı oldukça fazladır. Pek çok kamu hizmeti veren kurumları bulunmaktadır. Kentin sahibi Selahaddin Eyyubi'ye bağlı olan Muzafferüddin b. Zeynüddin'dir. Musul'dan Nusaybin'e ve oradan da Fırat'a kadar olan bölge Diyar-ı Rebia olarak adlandırılmaktadır. Kentte bir su kaynağı bulunmaktadır. Ziyaret yeri olarak kentin güneyinde, Hz. İbrahim ve Hz. Sare'nin (s.a.) ibadet etmek üzere sığındıklarına inanılan bir yer vardır.³⁹⁵

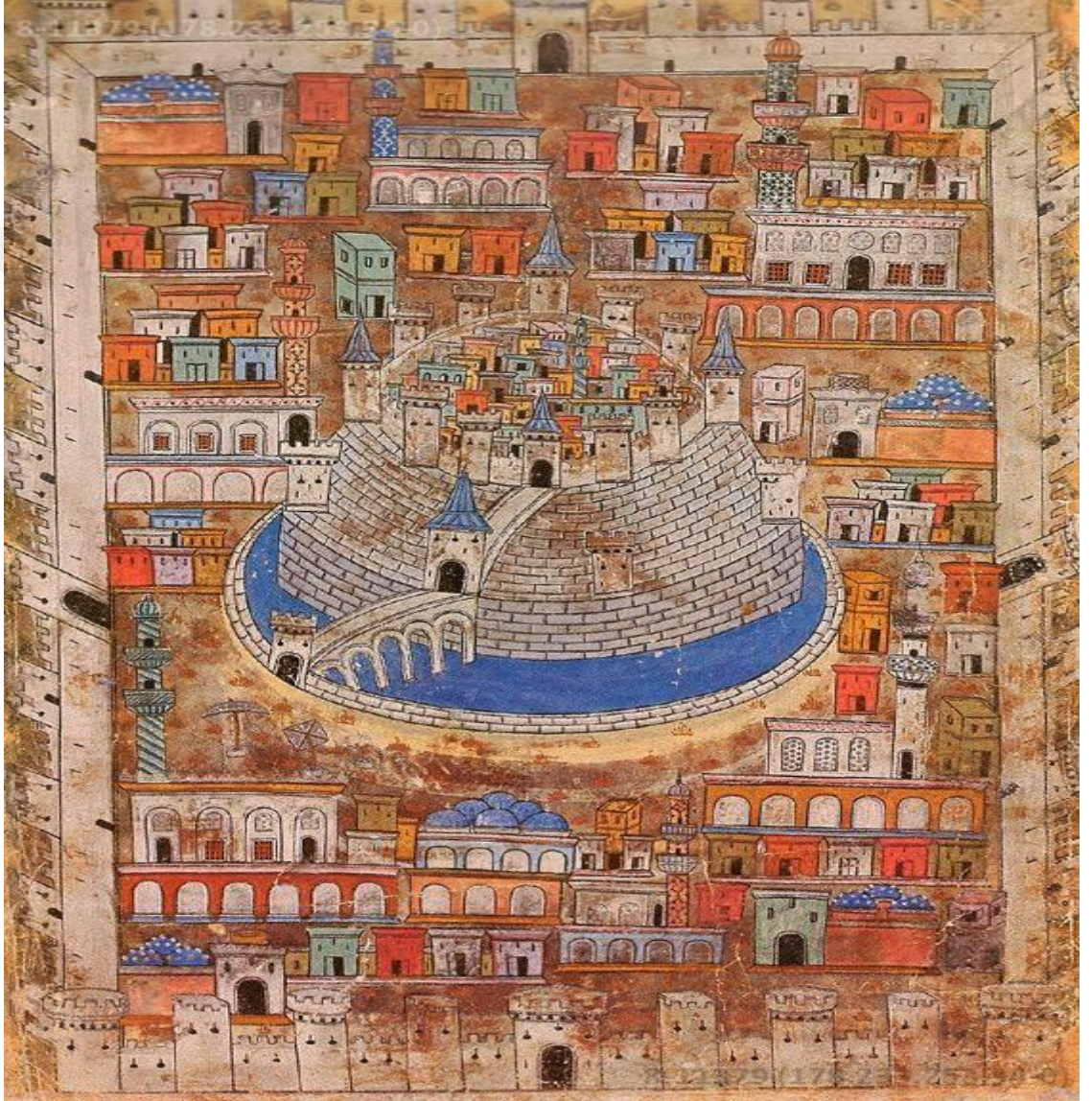
Resim 44: Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden Harran Ören Yeri

Kaynak: <https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/harranda-unesco-heyecani,rdTq7qUhVUCGf81c9sXPtA/YDVvfPcaHkOrC4h4gFqO3g#YDVvfPcaHkOrC4h4gFqO3g> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

³⁹⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.219-220

³⁹⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.221-222

İbn Cübeyr bu kentin pek çok zahit ve salih kimselerin ve de gezginlerin uğrak yeri olduğunu belirtmektedir. Kent halkı da yabancılara karşı yardımseverdir. Pek çok hayır sever insan vardır ve yoksullara iyilik yapmaktadırlar. İnsanlar cana yakın ve ılımlıdır.³⁹⁶

Resim 45: Matrakçı Nasuh Halep tasviri minyatürü/ 16. Yüzyıl

Kaynak: Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, çev. H.G. Yurdaydın, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963, 105b

³⁹⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.220

E. ŞAM: HALEP – DIMAŞK

1. HALEP

Kuzey Suriye'nin en önemli şehri olan Halep, Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Bu stratejik ve önemli coğrafi konumu dolayısıyla kervanların uğrak yeri olmuş, bunun sonucunda ticaretle zenginleşip medeniyette yükselirken bazen de aynı yollardan sefere çıkan orduların tahribatına ve yağmalarına mâruz kalmıştır.³⁹⁷

İbn Cübeyr Halep'in önemli ve meşhur kentler arasında yer aldığını ifade etmektedir. O, buraya hâkim olabilmek için nice sultanların, kuşatmaların gelip geçtiğini belirtmektedir. Ancak kentlerin hâkimleri ve sakinleri gelip geçse de kentlerin kendisinin yaşadığını da eklemektedir. Halep'in bir hayli yüksek, zaptedilmesi zor bir kalesi bulunmaktadır. Kale çok eski bir tarihte yapılmış olmasına rağmen hala sapsağlamdır. Bu kalenin bir diğer özelliği de içinde iki su kaynağı bulunmasıdır. Burayı savunabilmede gerekli olan önemli özelliklere haizdir. Kalenin üst duvarında düzenli bina edilmiş kuleler mevcuttur ve bu kulelerde sultana, diğer yöneticilere ve komutanlara ait olan yüksekçe odalar bulunmaktadır. Bunların hepsinde birbiri üzerine açılan kapılar yer almaktadır. Bu kaleyi değerli ve önemli kılan bir diğer unsur ise söylentiye göre buranın İbrahim peygamberin (a.s.) koyunları ile sığınıp sütlerini sağarak sadaka olarak dağıttığı tepe olmasıdır. Bu sebeple buraya süt sağlamak

Resim 46: Halep Kalesi

Kaynak: http://www.robswebstek.com/2012/08/aleppo-vilayet-citadel.html?fbclid=IwAR1IxIbJOq2B3hAS68Y_EzTLvjuXFpbe1hKPw2W9MIQZuLLTjBVIGGYSLEo
(Erişim Tarihi: 05.09.2019)

anlamındaki Halep denmiştir. İnsanlar bu düşünceyle buraya gelerek namaz kılmaktadır.³⁹⁸

İbn Cübeyr Halep kenti için oldukça büyük, güzel ve planlı bir yapılanmaya sahip olduğunu söylemektedir. Çarşıları da üzeri ahşapla örtülü, geniş ve büyüktür. Çarşının uzunlamasına sokaklarında sıra sıra bitişik, her meslek ve sanat erbabından dükkanlar bulunmaktadır. Dükkanların hemen hemen hepsi güzel işlenmiş ağaçtandır. Dükkanların arasında da güzel işlemeli ahşap bölmeler mevcuttur ve hepsinin kapısı camiye açılmaktadır.³⁹⁹

Rihletü Kinani'de yer aldığı üzere kent merkezi güzel ve temiz bir bahçe gibi görünmektedir ve büyük bir camisi bulunmaktadır. Cami çok güzel ve hoş bir görünüme sahiptir. Avlusunda geniş revaklar ve bu revaklarda çok güzel işlemeli elliden fazla kapı bulunmaktadır. Avlusunda iki kaynak suyu mevcuttur. İbn Cübeyr caminin minberinin oldukça özgün olup, oyma ve süsleme sanatının tüm zarafetini barındırdığını dile getirmektedir. Mihrabın yanında bulunan minberin yüksekliği tavana kadar olup tepesi kubbeli, etrafı ahşap oymalarla bezeli ve tamamı fildişi ve abanozla kaplı olarak süslenmiştir. Fildişi ve abanoz süslemeler mihrapta ve kible duvarında da bulunmaktadır ve son derece muazzam bir görüntüye sahiptir. Caminin bitişiğinde Hanefilere ait olan bir medrese bulunmaktadır ve süslemesi cami kadar özenli ve güzeldir. Medresenin kible duvarı odalara açılmaktadır ve bu odalar kemerle birbirine bitişiktir. Kible duvarı boyunca uzanan meyveli bir asma her kemere dolanmış olup herkes odasından uzanıp o meyvelerden yiyebilmektedir. Bunun gibi dört veya beş tane daha medrese ve ayrıca iki de hastane bulunmaktadır.⁴⁰⁰

İbn Cübeyr'e göre son derece görkemli bir kent olan Halep, hilafet merkezi olmaya da layıktır. Kent, içinde pek çok güzellikleri barındırmaktadır. Kentin dış mahallesinde de pek çok han bulunmaktadır. Kuzeyden güneye doğru akan ve kentin dış mahallesinin içinden geçen bir nehir mevcuttur ve bu nehirde değirmenler yer almaktadır. Nehrin yakınlarında bahçeler de bulunmaktadır. İbn Cübeyr kent hakkında

³⁹⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.225-226

³⁹⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.226

⁴⁰⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.227

genel ve kısa bir değerlendirmeye olarak pek çok yönden güzel ve değerli bir kent olduğunu söylemektedir.⁴⁰¹

2. DIMAŞK

İbn Cübeyr'in Rihletü Kinani'de bashedtiğine göre Şam, doğunun cenneti olarak görülen, bahçelerin içinde çok güzel bir konuma sahip olan harika şehirlerden biridir. İbn Cübeyr'in rotasındaki gezip gördüğü İslam beldelerinin sonuncusudur. Bir tepede üzerinde güvenli, tatlı su kaynakları olan, hoş rüzgârı ile insana serinlik veren seyredenlerin hayran kaldığı bir belde olarak tasvir edilmektedir. Aynı zamanda Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'e (a.s) de yurt olmuş şerefli bir yerdir. İbn Cübeyr Dimaşk ile ilgili şu sözleri aktararak hayranlığını dile getirmektedir: *"Eğer Cennet dünyada ise, hiç şüphe yok ki bu Dimaşk'dır. Eğer gökte ise, Dimaşk'ın üstünde bir yerdedir."*⁴⁰²

Resim 47: Dimaşk şehri tasviri /1575

Kaynak: <https://www.sanderusmaps.com/en/our-catalogue/detail/165844/antique-map-bird%27s-eye-view-of-syria-damascus-by-braun--hogenberg/> (Erişim Tarihi:05.09.2019)

İbn Cübeyr'in şehrin tasviri ile ilgili verdiği bilgilerde kentin sekiz kapısının olduğu ve doğu kapısında beyaz bir minarenin yer aldığı geçmektedir. Hz. İsa'nın (a.s.) Dımaşk'ın doğusundaki beyaz bir minareye indirileceğine inanılmakta ve o minarenin burası olduğu düşünülmektedir. İbn Cübeyr bu kapıların isimlerini tek tek zikretmektedir: doğudaki bir kapı olan Toma kapısı, Selamet kapısı ve kuzeyde Feradis kapıları, Ferec kapısı ve batıda Nasr ile Cabiye kapıları ve güneybatıda Sağır kapısı. Büyük dış mahalleler şehri kuşatmaktadır. İbn Cübeyr kentin dar ve uzunca bir arazide kurulu olduğunu ve sokaklarının da biraz dar olduğunu belirtmektedir. Evleri çamur ve sazdan yapılmış olup genellikle üçer katlıdır. Son derece kalabalık bir nüfusa sahiptir. Kentte yaklaşık olarak yirmi medrese ve biri eski biri yeni olmak üzere iki de hastanesi bulunmaktadır. İbn Cübeyr bu medreselerin ve hastanelerin oldukça güzel bir işleyişe sahip olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte adeta bir köşk gibi ihtişamlı olan ve kişinin kabrinin de orada bulunduğu Nureddin medresesinin çok güzel bir görüntüye sahip olduğunu dile getirmektedir. Burada bulunan bir başka güzel yapılarından olan hangâh denilen saray gibi son derece süslü ribatları da oldukça fazladır ve sufilerin hizmetindedir. İbn Cübeyr bu beldede bu güzel yerlerde, sufilerin sakin ve huzurlu bir hayat arzusuyla yaşadıklarını dile getirmektedir. Kendilerine özgü hizmet düzenleri ve insanları şevke getiren sema toplantıları vardır. Onlara ait en büyük yer, kentin biraz uzağında "Kasr" denilen bir hisardır ve üzerinde güzel manzaralı odaları ile güzel bir avlusu bulunmaktadır. İddiaya göre burasını Türk komutan dinlenme yeri olarak kullanırmış fakat orada içki içildiğinden dervişler bu durumdan rahatsızlıklarını Nureddin Zengi'ye dile getirmişler ve o da burayı alarak dervişlerin hizmetine sunmuştur.⁴⁰³

Rihletü Kinani'de yer alan bilgilerde kentin içinde yaklaşık yüz hamam ve kırk tane de abdesthane yer aldığı geçmektedir. Her türlü kamu hizmeti de bulunmaktadır. Çarşılarının düzeni ve konumu çok iyidir. Tüccarların depo olarak kullandıkları yerler han gibi olup kapıları da kale kapısı gibi demirdendir.⁴⁰⁴

⁴⁰³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.254-258

⁴⁰⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.261

İbn Cübeyr kentte Rumların çok önem verdiği, Kudüs'ten sonra en kutsal yerlerden biri olarak görülen Meryem kilisesinden de bahsetmektedir. Bu kilisenin oldukça gösterişli binası ve insanı hayran bırakan tabloları vardır.⁴⁰⁵

İbn Cübeyr seyahatnamesinde bu kentte başta hafızlık yapmak ve ilim tahsil etmek isteyenler ve de yoksul kimseler için barınaklar olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte doğunun pek çok kentinde bu tür barınakların bulunduğunu ancak buradaki imkanların daha fazla olduğunu da eklemektedir. Bu sayede insanlar geçim derdi endişesi taşımadan burada yaşayıp aynı zamanda ilim tahsil edebilmektedirler.⁴⁰⁶

3. DİMAŞK HALKI İLE CİVARDAKİ HALKLARIN DURUMLARI VE BELLİ BAŞLI GELENEKLERİ

İbn Cübeyr seyahatnamesinde Dımaşk halkına, onların genel karakteristik özelliklerine ve geleneklerine de yer vermektedir. Dımaşk halkının yardımsever ve yolcuya, fakire ikram etmeyi seven insanlar olduğunu ve hacılara da oldukça fazla saygı gösterdiklerini ifade etmektedir. İnsnalar, hacılar döndüğünde onları karşılayıp hayır dualarını almak için onlara dokunur ve çeşitli yiyecekler ikram ederler.⁴⁰⁷

İbn Cübeyr, her yıl arife günü ikindiden sonra cami avlusunda vakfe yapmalarını bu beldenin halkının güzel geleneklerinden biri olduğunu aktarmaktadır. İmamlar ve cemaat bir araya gelip, hacıların Arafat'ta vakfe yaptığı vakit, o saatin bereketini umarak vakfe yapmaktadırlar.⁴⁰⁸

Dımaşklılar ve civar belde halklarının son derece değişik bir cenaze töreni uygulaması bulunmaktadır. İbn Cübeyr seyahatnamesinde kendisinin şahit olduğu bir cenaze töreniyle ilgili yaşananları anlatmaktadır. Hafızlar son derece etkileyici bir şekilde Kur'an okuyarak cenazenin önünde yürümektedirler. Yüksek sesle okunan Kur'an gözyaşları ile dinlenmekte ve insanların yüreğine derinden dokunmaktadır. Camiye cenaze namazının kılınacağı yere geldiklerinde okumayı bitirmektedirler ancak cenaze cami imamlarına ya da görevlilerine aitse Kur'an okunmaya devam

⁴⁰⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.255

⁴⁰⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.258

⁴⁰⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.259

⁴⁰⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.264

edilmektedir. Cenaze namazı, camide maksurenin karşısında kılınmaktadır. Herkes namazlarını kılıp, rahlelerde Kur'an okumaktadırlar. Cenazenin başında bulunanlar, taziye için gelen önemli isimleri lakaplarıyla birlikte ilan etmektedirler. Şemseddin, necmeddin, muhyiddin, seyyidülulema gibi birçok lakap zikredilmektedir. Taziye ve Kur'an okunması bittikten sonra vaizler rütbelere göre teker teker öğüt vermektedir ve birkaç beyit de okuyarak cenaze sahiplerine taziyelerini iletip cenazeye ve ailesine dua ederek konuşmayı tamamlamaktadırlar. Hepsinin konuşması bittikten sonra cemaat dağılmaktadır.⁴⁰⁹

İbn Cübeyr'in bu belde halkı ile ilgili aktardığı bilgilerde kendisinin de hoşlanmadığı bazı durumlardan bahsetmektedir. Bu beldenin halkı birbirlerine "Efendim" (yâ seyyidi) diye hitap ederek birbirleriyle yardımlaşmakta ve saygı göstermektedir. "Köleniz ve hizmetçiniz emrinizdedir" şeklinde abartılı ve yapmacık ifadelerle başlarını yere eğerek selam vermektedirler. Ancak İbn Cübeyr bu davranışın şarkıcı kadınların müşterisine eğilmesine benzetmekte ve hoş bir davranış olmadığını ve aşırı olduğunu ifade etmektedir. Yürürlerken de ellerini arkaya bağlamaktadırlar ve bazıları da eteklerini yerde sürmektedir hatta bu şekilde de selam vermektedirler. İbn Cübeyr onlar saygın olduklarını düşünerek böyle yaptıklarını fakat bu durumun da yine hoş olmadığını belirtmektedir. Bir de özellikle sabah ve ikindi namazı sonrası imam selam verip duasını bitirince önce yanındakiyle ve sonra herkes birbiriyle tokalaşmaktadır. Yine aynı şekilde hilali görüp yeni ayın bereket getirmesi duasıyla da selamlaşıp tokalaşmaktadırlar. Bu da onların güzel geleneklerinden biridir.⁴¹⁰

İbn Cübeyr seyahatnamesinde Müslüman-Hıristiyan halklarının birlikte yaşama tecrübesine ve sosyal ilişkilerine dair de önemli bilgiler vermektedir. Burada, Lübnan dağı ve civarında yaşayan Hristiyanlar dağda herkesten uzak bir hayat sürüp uzlete çekilen insanlara iyi davranmakta ve onlara gıda temin etmektedir. Kendilerini Allah'a adanmış bu kişilere yardım edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.⁴¹¹

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere buralarda yaşayan ve birbirleriyle dost olan Müslümanlar ve Hristiyanlar her iki grubun savaş halinde olması durumunda bile birbirleriyle görüşmeye devam etmektedirler. Kervanlar Mısır'dan Dımaşk'a oradan da

⁴⁰⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.267-268

⁴¹⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.268-269

⁴¹¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.259-260

Franklar'ın topraklarına ve Müslümanlar da Dımaşk'tan Akka'ya gidip gelmektedirler. Bu güzergahta ne Müslüman ne de Hristiyan halkın ve tacirlerin yolu kesilmemektedir. Her iki gruba mensup halk da birbirlerinin memleketlerine gittiklerinde vergi ödemekte ve güven içinde kalmaktadırlar. Ayrıca İslam beldelerinin sınırını oluşturan Banyas kentinde yer alan ovayı Müslümanlar ile Franklar ortaklaşa kullanmaktadırlar. Elde edilen ürünleri eşit olarak paylaşmakta ve hayvanları bir arada otlatmaktadır ancak hiçbir şekilde adaletsiz bir durum oluşmamaktadır.⁴¹²

4. ŞAM EMEVİ CAMİİ

Şam'da Emevîler zamanında yapılmış olan Emeviyye Camii (el-Câmiu'l-Ümevî, Câmiu Benî Ümeyye) mimari özellikleri, tezyînatındaki ihtişam ve haiz olduğu mânevî değerleriyle bütün İslâm âleminde çok özel bir yere sahiptir. Tarih boyunca birçok müellif tarafından söz konusu edilen cami, inşasından sonraki bütün devirlerde görenleri büyülemiş ve övgülere mazhar olmuştur. Müslümanların, dinî ve sosyal hayatta önemli roller üstlenmiş ve kutsî değerler atfedilmiş camilerinin en eskilerinden biridir müslümanların gönüllerindeki haşmetli yerini her zaman için korumuştur.⁴¹³

İbn Cübeyr de Şam Emevi camisini ziyaret etmiş ve notlarında ona oldukça uzun bir bölüm ayırmıştır. Caminin tarihi, yapılışı, bölümleri, süslemeleri gibi bir çok detayından bahsetmiş ve bununla birlikte sosyal yönü ile ilgili de bilgiler vermiştir.

İbn Cübeyr'in kaydettiği bilgilere göre Şam Emevi Camisi İslam dünyasındaki en ustalıkla yapılmış, en güzel süsleme ve işlemlere sahip olan önemli camiler arasında yer almaktadır. Oldukça meşhur olan bu cami Abdülmelik'in oğlu Velid tarafından yaptırılmıştır. Sultan Velid görkemli bir caminin yapılması için dönemin Bizans kralından on iki bin usta göndermesini istemiştir. Bizans kralı da bu isteği yerine getirmiş ve caminin yapımına başlanmıştır. Bu yapı, Müslümanların burayı fethetmesiyle doğu kısmı Müslümanların, batı kısmı Hristiyanların olmak üzere iki kısma ayrılarak kullanılmaktaydı. Sultan Velid, kilisenin diğer yarısını da alarak mescit yaptırmıştır. İlk olarak Velid, Hristiyanlara orayı mescit yapmak için başka bir yer

⁴¹² İbn Cübeyr, a.g.e., s.260

⁴¹³ Tâlib Yâzîcî, "Emeviyye Camii" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.11,s.108

önermişse de onlar bunu kabul etmemişler. Velid de orayı onlardan bir şekilde veya zorla almak istemiştir. Bunun üzerine Hıristiyanlar Halife Ömer b. Abdülaziz'e sahabe döneminde oranın anlaşmayla kendilerine bırakıldığını gösteren belgeyi sunarak, kilisenin ellerinden alınmaması için ondan yardım istemişlerdir. Halife de oranın Hıristiyanlarda kalmasını düşünmüştür fakat Müslümanlar bu durumun üzerinde ısrarla durmaya devam etmişlerdir. Halifenin de en son Hıristiyanların razı ve hoşnut olacağı büyüklükte mal ve para ile orayı almasıyla durum sonuçlanmış ve oraya mescit yapılmasına karar verilmiştir. İbn Cübeyr'in İbnu'l-Mualla el-Esedî'nin kitabından aktardığı bilgiye göre her sandıkta 28 bin dinar olmak üzere toplam 400 sandık para harcanmıştır.⁴¹⁴

İbn Cübeyr anlatılanlara ve İbnu'l Mualla'nın kitabındaki bilgiye göre bu mescidin kible duvarını ilk inşa eden kişi, Hud (a.s.) peygamber olduğunu belirtmektedir. Süfyan es-Sevrî'den rivayet edilen habere göre, burada kılınan bir namaz otuz bin kat daha faziletlidir.⁴¹⁵

Seyahatnamede geçen ölçülere göre caminin doğudan batıya uzunluğu, iki yüz adım ve güneyden yani kible duvarından kuzeye olan genişliği yüz otuz beş adım olup dikdörtgen şeklinde bir yapıdır. Güney duvarına bitişik, doğudan batıya doğru her birinin genişliği on sekiz adım olan üç sahn (nef) ve onları dikine kesen bir sahn (nef) oluşmaktadır. Sahnların bölmesini oluşturan revaklarda atmış sekiz sütun yer almaktadır. Onlardan elli dört tanesi normal sütun olup sekiz tanesi aralarda bulunan alçı taşıdır ve iki tanesi de mermerden olup avlu tarafındaki duvara bitişiktir, kalan dört tanesi de yine mermerdendir ve tam ortada mihrabın önündeki kubbeyi taşımakta olan ayaklardır. Bu revaklardaki sütunların üzerinde bulunan mihrap şeklinde mermerler de sıra sıra dizili şekilde durmaktadır.⁴¹⁶ Bununla birlikte Emevi cami, Medine mescidi modelini abidevî formları içinde örnek alınarak yapılan ilk camidir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.235-236

⁴¹⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.236

⁴¹⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.236-237

⁴¹⁷ Titus Burckhardt, "İslam Sanatı: Dil ve Anlam", çev. Turan Koç, 2.b., İstanbul: Klasik, 2013, s.49

Resim 48: Şam Emevi Cami

Kaynak: http://bmktcn.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8394&Itemid=226
(Erişim Tarihi:05.09.2019)

İbn Cübeyr caminin genel bir fiziki bilgilendirmesini yaptıktan sonra anlatımına caminin bölümleri ile devam etmektedir. O, camideki en büyük bölümün, ortadaki mihrabın önünde, yüksekçe ve çapı geniş olan kurşun kubbe olduğunu söylemektedir. Bu büyük kurşun kubbenin altında bir tane kubbe ve her iki yanında da yani mihrap duvarı ile avluya yakın olan duvarın üzerinde iki kubbe daha bulunmaktadır. İbn Cübeyr caminin uzaktan kartala benzediğini ifade etmektedir; kubbesi kafaya, önündeki uzantı göğse ve revakın sağ-sol tarafında kalan yarım duvarlar da kanatları andırmaktadır. Caminin kubbelerinde ve duvarlarında toplam yetmiş dört tane renkli ve altınlı vitray cam bulunmaktadır.⁴¹⁸

İbn Cübeyr caminin bölümleri arasında bulunan üç maksureyi de tarif etmektedir. Bunlardan biri sahabe maksuresi (makamı) olup İslam tarihinin ilk maksuresidir ve Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından yaptırılmıştır. Maksurenin boyu kırk dört karış, eni ise boyunun yarısı kadardır. Mihrabın karşısında ve sağda, Ebu'd-

⁴¹⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.237

Derda'nın namaz kıldığı bir yer mevcuttur. Bu yerin arkasında Muaviye'nin evi olduğu bilinmektedir. Ancak artık burası bakırcılar çarşısı olmuştur. Çarşı caminin güney duvarı boyunca uzanmaktadır. Çarşının yakınında ahırlar bulunmaktadır. İkinci maksure ise batı tarafında ve caminin ortasında olup Hıristiyanların kilise olarak kullandıkları kısım alınıp camiye katıldığı zaman, kaldırılan duvarın olduğu yere yapılmıştır. Burada minber ve bir mihrap yer almaktadır. Bir maksure de batı tarafında duvar karşısında olup Hanefilere aittir. Orayı ders vermek ve namaz kılmak için kullanmaktadırlar. Bu maksurenin karşısında, ahşap kafesle çevrili küçük maksure gibi bir alan daha vardır. Yine buna benzer doğu duvarına bitişik bir alan daha vardır ki orayı Türk emirlerden biri namaz kılmak için yaptırmıştır. Caminin bu gibi birkaç zaviyesi bulunmaktadır ve burası öğrenciler tarafından ders çalışma vb. için kullanılmaktadır.⁴¹⁹

İbn Cübeyr güney tarafı revaklarla çevrili, avluya bakan duvar boyunca yirmi tane kapı olduğunu söylemektedir. Hepsinin üstünde alçı taşından işlemeli, vitray şeklinde kemerler yer almaktadır.⁴²⁰ Cami enlemesine uzun bir yapıda olduğu için bu kadar çok kapısının olması olağandır.

İbn Cübeyr burada da caminin avlusu, avludaki bölümler ve fonksiyonları ile ilgili bilgiler de vermektedir. Avlunun manzarasının da oldukça güzel ve hoş olduğunu, kent halkı için burasının hem ibadet yeri hem de toplanma ve dinlenme yeri olduğunu ifade etmektedir. Yatsı namazından sonraya kadar insanlar orada dinlenerek veya birbirleriyle sohbet ederek orada bulunmaktan zevk almaktadırlar.⁴²¹

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre caminin üç tane kule gibi minaresi bulunmaktadır. Bir tanesi daha yüksek olup batı köşesindedir. Etrafında, yabancı hayır sahiplerinin oturduğu geniş odalar ve zaviyeler mevcuttur fakat bu odalar kilitli durmaktadır. Diğer minare batı köşesinde ve bir diğeri ise kuzeyde kapının yanındadır.⁴²²

⁴¹⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.238-239

⁴²⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.239

⁴²¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.239

⁴²² İbn Cübeyr, a.g.e., s.239-240

Seyahatnamede caminin avlusunda bulunan üç kubbeden bahsedilmektedir. En büyüğü batı yönünde, sekiz mermer sütun üzerinde bir kule gibi yüksekçedir. Kubbesi kurşundan olan bu yer bir zamanlar caminin para kasası olarak kullanılmaktaymış. Diğer kubbe ise içi boş sekizgen mermer yapının ve mermerden dört ayağın üzerinde durmaktadır. Kubbenin altı demir parmaklıklarla çevrelenmektedir. Mermer yapının tam ortasında bakır borudan su akmaktadır. İnsanlar burayı su kafesi olarak adlandırmakta ve ağızlarını dayayarak buradan su içebilmektedirler. Üçüncü kubbe de doğuda sekiz sütun üzerindedir yapı olarak büyük kubbeye benzemektedir fakat ondan küçüktür.⁴²³

Resim 49: Kubbetü'l Hazne

Kaynak: <https://www.tarihlisanat.com/sam-emeviye-cami/> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

İbn Cübeyr avludaki öğeleri aktarırken oradaki büyük sarnıçtan da bahsetmektedir. Avlunun kuzeyinde camiye doğru açılan büyük bir kapının ilerisinde büyük bir mermerden yapılmış daire şeklinde bir sarnıç mevcuttur. Sarnıcın ortasındaki uzun direğin ucundaki yumru gibi mermer yapıdan sürekli su akmaktadır. Buraya kellase de denmektedir.⁴²⁴İbn Cübeyr avluda bulunan çok güzel iki yapıdan

⁴²³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.240

⁴²⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.240

bahsetmektedir. Verdiği bilgilere göre onlardan birinin Hz. Ali'nin türbesi olduğu, diğerinin ise Hz. Aişe'ye ait olduğu ve onun burada hadis çalışmaları yaptığı söylenmektedir. Ancak İbn Cübeyr'e göre bu yerlerle ilgili bilgilerin doğru olmadığı görüşü hakimdir.⁴²⁵

İbn Cübeyr camiyi ve bölümlerini anlattıktan sonra caminin görenleri hayran bırakan muhteşem tezyinatından da bahsetmektedir. Bu caminin içi, dışı yani birçok yeri çeşitli yıldızlı mozaiklerle çok mükemmel bir işçilikle süslüdür. İki kez yangın tehlikesi geçirmiş ve yıkılan yerleri yenilenmiş fakat bazı yerlerinin ışıltısı kaybolup mermerleri zarar görmüştür.⁴²⁶

Resim 50: Şam Emevi Cami giriş süslemeleri

Kaynak: <https://www.tarihlisanat.com/sam-emeviye-cami/> (Erişim Tarihi:05.09.2019)

⁴²⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.241

⁴²⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.241

Rihletü Kinani'de yer aldığı ve yaygın bir görüş olduğu üzere caminin mihrabı güzellik, süsleme ve sanat olarak en nadide mihrap örneklerinden biridir. Altın gibi parlak ve çok güzeldir. Mihrabın duvarında, küçük sütunlar ve aralarında konik biçimde küçük mihrap şeklinde bölümler yer almaktadır. Caminin kible duvarı da son derece muazzam olup rengarenk ışıkları yansıtan ve yıldızlı vitrayları ile oldukça göz alıcıdır.⁴²⁷

İbn Cübeyr Mihraba yakın yeni maksurenin doğu köşesinde bulunan bir dolaptan bahsetmektedir. Anlattığına göre bu dolapta Hz. Osman'ın (r.a) Mushaflarından olan Şam'a gönderdiği Mushaf bulunmaktadır. Her gün ikindi namazı sonrası bu Mushaf sergilenmektedir ve insanlar da büyük bir kalabalık oluşturarak onu görmek ve ona dokunmak istemektedirler.⁴²⁸

Rihletü Kinai'de yer alan bilgilere göre caminin dört tane kapısı vardır. Bunlardan biri güneydeki Ziyade kapısı, diğeri Doğu kapısı olup aynı zamanda Ceyrun kapısı adını taşımaktadır ve kapıların en büyüğüdür, bir diğeri Batı kapısıdır ve Berid (Posta) kapısı diye bilinmektedir, son kapı ise Kuzey kapısı olup Şekerciler kapısı olarak bilinmektedir. Doğu, batı ve kuzey kapılarının geniş koridoru bulunmaktadır. Güneydeki Ziyade kapısının koridorunda boncukçular ve diğerk dükkanlar yer almaktadır, En güzel görünüme sahip olan Ceyrun kapısı koridorudur. Buradan geniş bir revaka çıkılmaktadır. Revakın solunda büyük ve süslü bir ziyaretgah bulunmaktadır. Burada Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in (r.a.) başı bulunmaktaymış ve sonra buradan alınıp Kahire'ye götürülmüştür. Buranın karşısında Ömer b. Abdülaziz adıyla anılan küçük bir mescit bulunmaktadır.⁴²⁹

Camiyle ilgili biraz daha detaylı anlatım yapan İbn Cübeyr bizlere adeta bir cami turu yaptırmaktadır. Her bir koridorunu, koridorda bulunan satıcılarını da anlatmayı ihmal etmemektedir. Verdiği bilgilere göre revakın önündeki basamaklardan inilerek hendek gibi büyük bir koridora girilmektedir ve bu alanlarda koku ve diğerk başka şeyler satan dükkanlar yer almaktadır. Uzunlamasına olan bölümlerde kiralık odalar bulunmaktadır. Koridorun ortasında mermerden yuvarlak bir havuz bulunmaktadır.

⁴²⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.241

⁴²⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.242

⁴²⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.242

Havuzun üzerinde direklerin taşıdığı bir kubbe bulunmaktadır. Havuzun ortasında bakırdan bir borunun içinden su fışkırmaktadır.⁴³⁰

İbn Cübeyr caminin bir bölümünde yer alan çok özel bir saatten bahsetmektedir. Ceyrun kapısından çıkınca sağda, ön revakın duvarında bir oda mevcuttur. O odanın şekli tonoz gibi (oval kemerli duvar) olup üzerinde, gündüzün saatleri sayısınca, bakırdan, kemerli, küçük kapıcıklar (bölmeler veya odacıklar) bulunmaktadır. Sağ ve solda bulunan iki kapıcığın önünde bakırdan iki şahin durmaktadır. Gündüz her saat sonunda, bakırdan olan iki şahinin ağzından, önlerindeki bakır tabak içine fındık tanesi kadar birer bakır parçası (kurşun) düşmektedir. Bu parçalar bakır kabın içinde düştükten sonra kabın altındaki delikten tekrar duvarın arkasındaki bölmelere (odacıklara) dönmektedir. Çok ilginç ve muazzam bir tasarımla, şahinler başlarını uzatıp bakır tanelerini tabaklara bıraktıklarında, çınlama gibi bir ses duyulmakta ve günün saatini gösteren kapıcık kapanmaktadır. Bu şekilde gün bittiğinde, bakır levhalardan oluşan bütün kapılar kapanmış olmaktadır. Sonra kapıcıklar tekrar eski haline dönmektedir ve geceleyin daha farklı bir düzen oluşmaktadır. Küçük kapıcıkların yukarısında on iki yuvarlak deliği olan bakır daire parça bulunmaktadır. Bu bakır dairenin arkasına camlar yerleştirilmiştir. Camın da arkasında su gücüyle yelkovan gibi dönen bir lamba bulunmaktadır. Her saat başı olduğunda lamba bu camlardan birine yansımakta ve daire kırmızı renge dönüşmektedir. Bu şekilde lamba gece boyunca bütün daireleri (delikleri) dolaşmakta ve her saat bir daire aydınlanmaktadır. Bu odada bu işten anlayan biri olup kapıları açmakla ve bakır taneleri yerine koymakla görevlidir. Halk burayı Mencane yani su saati⁴³¹ olarak adlandırmaktadır.⁴³²

⁴³⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.242

⁴³¹ Ceyrun kapısında bulunması sebebiyle kaynaklarda Ceyrun saati olarak da yer alan bu hareketli su saati, Horasanlı Türk ustanın oğlu Rıdvan es-Saati tarafından babasının yapmış olduğu saati yenileyip geliştirmesiyle tekrar ortaya koymuştur. Saat son derece farklı ve dikkat çekici bir düzeneğe sahip olmasının yanında oldukça eski bir tarihe sahiptir. Rıdvan es-Saati'nin saat ile ilgili "İlmu's Sâât ve Amelu Bihe" başlıklı bir kitabı mevcuttur.

⁴³² İbn Cübeyr, a.g.e., s.243-244

Resim 51: Rıvan es-Saati'nin Saati

Kaynak: <http://www.scienceinislam.com/ridvan-es-saatinin-su-saati/> (Erişim Tarihi:05.09.2019)

İbn Cübeyr'in seyahatnamesi Rihletü Kinani'de batı kapısı koridorunda, attar dükkanları ve meyve satılan tezgahlar bulunduğubilgisi yer almaktadır. Ayrıca buranın üzerinde merdivenle çıkılan bir kapı yer almaktadır. Bu merdivenin altında sağda ve solda olmak üzere iki su tankı mevcuttur. Her bir tanktan borularla uzun bir havuza su akmaktadır. Kuzey kapısının koridorunda, seki üstünde, ahşap paravanla çevrili zaviyeler bulunmaktadır. Bu zaviyelerde küçük çocukları okutan hocalar kalmaktadır.

Koridordan çıkışta sağ tarafta sufiler için yapılmış ve ortasında şadırvan bulunan bir tekke bulunmaktadır. Söylentiye göre orası Ömer b. Abdülaziz'in eviymiş. Berid kapısından çıkışta sağ tarafta, Şafiilere ait bir medrese bulunmaktadır. Oranın da abdestlik olan şadırvanı mevcuttur.⁴³³

İbn Cübeyr caminin merkez olduğu Kur'an ve ders halkalarından da bahsetmektedir. İbn Cübeyr'in aktardıklarına göre onların Kur'an ve ders halkalarında takip ettikleri bir usul vardır. Bu camide her sabah namazından sonra kalabalık toplanıp Kur'an'ı kırâat-i seb'a yani yedi kıraat üzere okumaktadırlar. İkindiden sonra da Kevser suresinden Kur'an'ın sonuna kadar okumaktadırlar. Buna Kevseriyye denilip, daha çok Kur'an'ı ezbere bilmeyenler katılmaktadır. Bu gruplar beş yüz kişiden fazla olan kalabalıktan oluşmaktadır. Bu şekilde pek çok vakit orada Kur'an okuyan eksik olmamakla beraber ders halkaları da mevcuttur.⁴³⁴

Seyahatnamede caminin yabancılar, yolcular, ilim tahsil etmek isteyenler ve muhtaçlar için hizmet veren çokça imkanlarının mevcut olduğu bilgisi yer almaktadır. Bunun yanısıra camide eski ve yeni maksureler arasında bulunan bir sütunun yanında daima ders veren bir kişi bulunmaktadır. Her sabah namazından ve Kur'an okunmasından sonra cemaatten bir kişi Kur'an öğreteceği bir çocuğu da yanına alarak orada oturmaktadır. Ayrıca Kur'an öğrenen çocuklara da burs verilmektedir. Kentte yetim çocuklar için bir vakıf bulunmaktadır. Onların eğitimleri ile ilgilenen kişi o vakıftan çocukların herhangi bir ihtiyacını karşılamak için onlar adına para alabilmektedir. Tüm bunların yanında İbn Cübeyr İslam eğitimi açısından oldukça önemli bir uygulamadan da bahsetmektedir. Bu doğu beldelerinde çocuklara Kur'an telkin yoluyla öğretildiğini ve aynı zamanda Kur'an'ı hafife almamaları veya onda bir zayiata mahal vermeyip dikkatle öğrenilmesi için onlara hat sanatı da öğretildiğini belirtmektedir. Bu beldelerde eğitim sistemli olup önce kıraat eğitimi verilmekte ve daha sonra hat sanatı eğitimi verilmektedir. Her dersin hocası farklı olmaktadır ve öğrenci hocasını taklit ederek iyi bir seviyeye ulaşmaktadır.⁴³⁵

İbn Cübeyr İslam kültüründe ve cami bölümlerinde önemli bir yeri olan çeşmelerden de bahsetmektedir. Onun verdiği bilgilere göre caminin çevresinde her

⁴³³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.244

⁴³⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.244-245

⁴³⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.245

yönde bir tane olmak üzere dört tane çeşmesi bulunmaktadır. Her çeşme adeta bir ev gibidir ve yanında da tuvalet de mevcuttur. Çeşmelerin en büyüğü Ceyrun kapısı yakınında bulunandır. İkinci çeşme Şekerciler kapısı koridorunda, öğretmenler odasının karşısındadır. Üçüncü çeşme Berid kapısından çıkışta soldadır. Dördüncü çeşme ise Ziyade kapısı çıkışının sağındadır. Kentin pek çok yerinde çeşmeler bulunmaktadır. Kamu hizmeti ve vakıf hizmeti veren yerler oldukça çoktur.⁴³⁶

5. ŞAM'DAKİ ÖNEMLİ YERLER VE BÜYÜK ANITLAR

İbn Cübeyr Şam Emevi Cami ile ilgili aktardığı detaylı ve önemli bilgilerin yanı sıra bu bölgedeki belli başlı ziyaret yerlerini de anlatmayı ihmal etmemiştir. Buralardaki pek çok peygamberin hikayesine ev sahipliği yapmış mekanlar, türbeler, şehitlikler ve mescitler de onun seyahatnamesinde yer almaktadır. Seyahatnamesinde yer alan bilgilere göre önemli ziyaret yerlerinden biri Zekeriya peygamberin oğlu Yahya'nın (a.s.) başının bulunduğu türbedir. Türbe, caminin güney revaklarında, Sahabe maksuresinin sağ köşesinin karşısında yer almaktadır.⁴³⁷

İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde yer alan önemli yerlerden bir diğeri Hz. İbrahim'in doğduğu yer olan Kasiyun dağı yamacındaki Berze köyünün yakında bulunan bir mağaradır. Buraya minaresi ve küçük bölmeleri olan bir cami inşa edilmiştir. O, Kur'an'da Enam suresi 76-78. ayetlerinde geçtiği gibi yıldızı, güneşi ve ayı bu mağaradan müşahede etmiştir. Seyahatnamede, bu bilgilerin edinildiği Ebu'l Kasım b. Hibetullah b. Asakir ed-Dımeşkî'nin "Ahbaru Dımaşk" adlı eserinde yine Kasiyun dağına yakın bir yerde pek çok peygamberin ve şehitlerin defnedildiği ifade edilmektedir. Kentin dışında da peygamberler ve salih kişilerin kabirlerinin olduğu düşünülen bir kabristan bulunmaktadır.⁴³⁸

İbn Cübeyr'in bahsettiği yerler arasında Kasiyun dağının batısında Hz. İbrahim'in doğduğu yerin biraz uzağında bulunan Kan mağarası da vardır. Seyahatnamede burada, Hz. Adem'in (s.a.v.) oğullarından Habil'in kanının olduğu ve bu kan izlerinin Allah'ın mucizesi gereği dağın bir bölümünden mağaraya dek uzanan

⁴³⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.245-246

⁴³⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.246

⁴³⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.246-247

yerde bulunduğu ifade edilmektedir. Bu kırmızı kan renginin taşların yapısı gereği olduğu da söylenmektedir. İbn Cübeyr'in İbnu'l-Mualla el-Esedî'nin eserinden aktardığına göre bu mağarada İbrahim, Musa, İsa, Lut ve Eyüp peygamberler de namaz kılmışlardır. Bu mağaranın üzerine de ahşap parmaklıklarla çevrelenen bir mescit inşa edilmiştir. Mescidin yanında barınmak için odalar bulunmaktadır ve her perşembe burası halka açılarak burada kandiller ve mumlar yakılmaktadır.⁴³⁹

İbn Cübeyr burada bulunan başka mağaralardan da bahsetmektedir. Dağın tepesinde kutsal kabul edilen Âdem (a.s.) peygamberin mağarası bulunmaktadır. Dağın dibindeki bir başka yer de açlık mağarası olarak bilinmekte ve burada pek çok peygamberin açlıktan öldüğüne inanılmaktadır. Bu mağaranın üzerinde de bir mescit bulunmaktadır.⁴⁴⁰

Seyahatnamede yer alan bilgilere göre Kasiyun dağının bitiminde kentin batısına doğru olan yerde Hz. İsa ile annesi Hz. Meryem'in sığınak yeri olduğuna inanılan oldukça güzel görünümlü ve manzaralı bir tepe bulunmaktadır. Oraya oldukça süslü bir bina inşa edilmiştir. Buranın karşısında da Hızır'ın (a.s.) namaz kıldığı yer olduğu söylenen bir yer bulunmaktadır ve insanlar buralarda namaz kılmaya gayret etmektedirler. Bu dağ kentin bahçelerinin yukarısında yer almaktadır ve buradan çıkan su yedi kola ayrılarak akmaktadır.⁴⁴¹

İbn Cübeyr kentin batısında şehitlik adında büyük bir kabristan bulunduğunu aktarmaktadır. Burada birçok sahabe, tabiin ve imamların kabirleri olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları kitabelerinde yazdığı üzere Ebu'd Derda ve eşi Ümmü'd Derda, Evs b. Evs es-Sakafi, Peygamberin müezzini Bilal b. Hamame'dir.⁴⁴²

İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre ziyaret yerlerinden en ihtişamlı olanı Hz. Ali'ye ait olandır ve orada çok güzel bir mescit de bulunmaktadır. Ancak Hz. Ali'nin bu kente geldiğine dair sağlam bir rivayet bulunmamaktadır. Ehl-i Beyt kabirlerinden biri de Ali b. Ebi Talib'in (r.a.) kızı Ümmü Gülsüm'ün kabridir. Bir başkası ise üzerinde mescit bulunan Hz. Hasan ve Hüzeyin'in çocuklarına ait olduğu söylenen iki kabir bulunmaktadır. Yine kentin batı yakasındaki kabristanda Ehl-i Beyt'ten pek çok kişinin

⁴³⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.247

⁴⁴⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.247-248

⁴⁴¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.248

⁴⁴² İbn Cübeyr, a.g.e., s.251

kabirleri bulunmaktadır. İbn Cübeyr Şiiler'in buraya ve ziyaret yerlerine oldukça ehemmiyet verdiklerini belirtmektedir ayrıca bu beldelerde Şiiler Sünnilerden biraz daha fazladır ve bu tür yerleri kendi mezheplerine göre yapılandırmışlardır.⁴⁴³

İbn Cübeyr tüm bu ziyaret yerlerini ve pek çok şeyi kapsayan vakıflar bulunduğunu söylemektedir. Sultan her yeni mescit, tekke ve medrese için bunların bakım ve ihtiyaçlarını karşılayacak ve oralarla ilgilenenlerin geçimini de sağlayacak vakıflar kurmuştur.⁴⁴⁴

6. DİĞER ŞEHİRLER

a. Hama

İbn Cübeyr seyahat rotası üzerinde bulunan Hama şehri hakkında da bir takım bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre bölgedeki oldukça eski kentlerden biridir. Kent, enine ve boyuna genişçe olup çukur bir arazi üzerine kuruludur. Kent, yukarı ve aşağı şeklinde iki bölüme ayrılmaktadır. Kentin iki yanı da dik olup bir yanı kente doğru bakan tepe gibidir. Yukarı kesimin surları tepeliğe kadar uzanmakta ve aşağı kesimin surları ise nehir harici olan üç tarafı da kuşatmaktadır. Doğusundan büyük bir nehir akmaktadır ve buna Asi nehri denmektedir. Uzaktan bakınca aşağıdan yukarı akıyormuş gibi görünmektedir. Nehir, kentin güney sınırında güneyden kuzeye doğru akmaktadır. Nehrin geçtiği yerlerin kıyılarında bahçeler ve ağaçlar yer almaktadır. Kentin kuzeyinde, nehrin geçtiği yerde bir kale bulunmaktadır. Nehrin üzerinde sert kayalardan yapılmış kemerli büyük bir köprü bulunmaktadır ve kentin merkezi ile dış mahalle buradan birbirine bağlanmaktadır. Dış mahallede evler, hanlar ve yolcuların acil ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri eşyalar satan dükkanlar bulunmaktadır. Kentin yukarı kısmındaki çarşılar daha geniş ve zengindir ve pek çok sanat erbâbı bulunmaktadır. Düzgün bir plana sahip olup bölümlere ayrılmaktadır. Ayrıca İbn Cübeyr kentin camileri, üç medresesi ve iki tane de hastanesi bulunduğunu aktarmaktadır. Kentin dışında ise geniş bir ova üzerinde ekili tarım arazileri mevcuttur.

⁴⁴³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.252

⁴⁴⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.248

İbn Cübeyr'e göre çok büyük bir merkezi ve ihtişamlı binaları yoktur fakat kentin içine girip sokaklarında dolaştığınızda onun güzelliği fark edilmektedir.⁴⁴⁵

b. Humus

İbn Cübeyr Humus kentinin geniş arazili, dikdörtgen biçimli bir yer olduğunu söylemektedir. Bunlara ileveten son derece geniş bir ovada kuruludur fakat kıraçtır ve suyu, ağacı, meyvesi kıttır. Suyu, kentin dışında kalan Asi nehrinden gelmektedir. Son derece temiz ve düzenli bir kenttir. Güneyinde oldukça korunaklı, sağlam bir kalesi vardır. Kentin surları da siyah, sert kayalardan yapılmış, eski fakat son derece sağlamdır. Kapıları da çok yüksek ve demirdendir, çok güzel yapılmalarına karşın bakanın içinde ürperti uyandırmaktadır. Kapılarının her iki yanında sağlam kuleler bulunmaktadır. Evler çok yüksek binalar olmayıp derme çatma yapılardır. Çarşılarında ise bir hareketlilik olmayıp alışveriş de durgundur. Bu kentin çok yakınında Kürt gruplar bulunmaktadır. İbn Cübeyr kentin durgun oluşunu onlara bağlamaktadır. Çünkü onların her an buraya saldırıda bulunabileceğini ifade etmektedir. Kentin bir medresesi bulunmaktadır. İbn Cübeyr, oradaki bir büyüğe kentte akıl hastanesi olup olmadığını sormaktadır fakat o kişi, Humus'un tamamen bir akıl hastanesi olduğunu ve bunun halkından da anlaşılacağını söylemektedir.⁴⁴⁶

İbn Cübeyr, Humus'a yaklaşınca ovanın ortasındaki duruşuyla orayı, Endülüs kentlerinden İşbiliyye'ye (Sevilla) benzetmektedir. Hatta anlatılanlara göre bu yüzden orası eskiden bu isimle anılmaktaymış. İbn Cübeyr, Humus halkının da bu sebeple İşbiliyye kentine yerleştiğini belirtmektedir.⁴⁴⁷

Rihletü Kinani'de geçtiği üzere kentin doğusunda bir mezarlık bulunmaktadır ve orada Peygamber tarafından Allah'ın kılıcı (Seyfullah) olarak isimlendirilen Halid b. Velid'in (r.a.) ve oğlu Abdurrahman'ın, bir de Ubeydullah b. Ömer'in kabirleri bulunmaktadır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.230-231

⁴⁴⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.231-232

⁴⁴⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.232-233

⁴⁴⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.232

İbn Cübeyr Humus'un dışında Dımaşk kentine giden yolda pek fazla yerleşim olmadığını yalnızca hanların bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan biri Sultan Selahaddin'in yaptırdığı Sultan Hanı'dır.⁴⁴⁹

F. GAYRİMÜSLİM YÖNETİMDEKİ KENTLER :AKKA, SUR VE SİCİLYA

1. AKKA

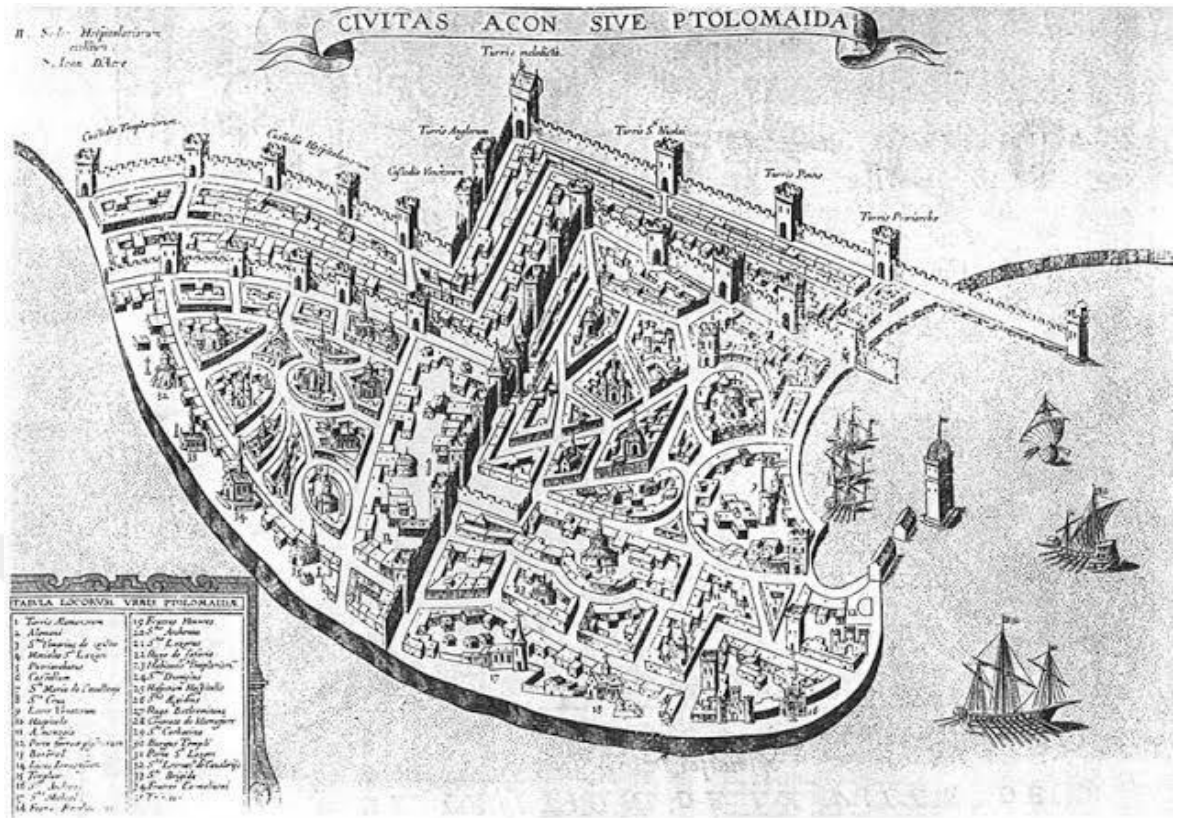
Akka Hz. Ömer zamanında 636'da Şürahbil b. Hasene tarafından fethedilmiştir. Daha sonra Bizanslılar'la yapılan savaşlar sırasında tahribat görse de Halife Muâviye zamanında tekrar inşa edilmiştir. Akka, Muâviye Suriye valisi iken (640), yaptırdığı bir takım çalışmalarla İskenderiye'den sonra gemi inşasına uygun ikinci büyük tersane olmuştur. Bunun yanı sıra Akka Limanı müslümanların Akdeniz'deki ilk deniz seferleri için donanma üssü olarak da kullanılmıştır. Ancak Haçlı seferleri Akka'nın tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu önemli liman şehri 1104'te, Haçlılar tarafından ele geçirilerek hıristiyanların hareket üssü haline getirilmiştir. Bu dönemlerde pek çok çiftlikleri, büyük ve güvenli limanı, kalabalık ve değişik kökenli halkı ile geniş bir şehir olarak tarif edilen ve bölgenin en büyük ticarî merkezi olan Akkâ, 9 Temmuz 1187'de Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından İslam hakimiyeti altına alınmıştır.⁴⁵⁰

Rihletü Kinani'de bahsettiği üzere 1184 yılında İbn Cübeyr'in seyahatinde Akka, Frankların Şam topraklarındaki kentlerinin merkezidir. Birçok geminin uğradığı ve yük alıp boşalttığı bir limandır. Oldukça büyük olması hasebiyle Kostantin'e benzetilmektedir. Pek çok farklı yerden Müslüman ve Hristiyan tacirlerin bir araya geldiği oldukça kalabalık olan bir yerdir. İbn Cübeyr bir Müslüman gözüyle her tarafın domuzlarla ve haçlarla dolu olup çok da temiz olmadığını belirtmektedir. Frankların burayı Müslümanlardan, 6. yüzyılın ilk on yılı içinde ele geçirerek mescitleri kiliseye, minareleri ise çan kulesine çevirdikleri bilgisini de eklemektedir. Büyük camisinin bir bölümü mescit olarak Müslümanlarda kalmıştır. Mihrabında Salih peygamberin kabri bulunmaktadır.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.233

⁴⁵⁰ Feridun Emecen, "Akka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2, s.265-266

⁴⁵¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.276

The port of Akko in the 15th - 16th century CE

Resim 52: Akka Şehri limanı tasviri /15.-16. Yüzyıl

Kaynak: <https://www2.rgzm.de/Navis2/Home/HarbourFullTextOutput.cfm?HarbourNR=Akko>
(Erişim Tarihi:05.09.2019)

Rihletü Kinani'de İbn Cübeyr oldukça değişik olan Müslüman ve Hıristiyanların bir arada kullandığı bir ibadethaneden söz etmektedir. Verdiği bilgilere göre kentin doğu tarafında Aynu'l-Bakar denilen, dik basamaklarla inilen bir kaynak bulunmaktadır. Üzerinde, geriye sadece mihrabı kalmış bir mescit yer almaktadır. Oranın doğusuna Franklar da kendileri için bir mihrap koymuşlardır. Orada Müslüman da gayrimüslim de toplanıp kendi kıblesine yönelerek ibadet etmektedir. Bu önemli yer Hristiyanlarca korunmaktadır.⁴⁵²

İbn Cübeyr orada hem kervanların konaklayacağı bir han olan divandan bahsetmektedir. Divanın kapısının önünde Arapça konuşup yazabilen Hristiyan divan

⁴⁵² İbn Cübeyr, a.g.e., s.276-277

katipleri bulunmaktadır. Toplanan her şey ve her türlü mal, orada kayda geçirilip garanti altına alınmaktadır. Tüm bunları yaparken hiçbir zorbalık ve kötü muameleye başvurmadan işler yürütülmektedir.⁴⁵³

2. SUR

Sur şehri de Akka gibi bir liman şehridir. İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde fethedilmesi zor ve korunaklı bir kent olarak tanımladığı Sur kentini Franklar'ın, beklenmedik bir saldırıda sığınacakları güvenli bir yer olması için hazırladıkları bilgisi yer almaktadır. Kentin biri karaya, diğeri denize açılan iki kapısı bulunmaktadır. Biri haricinde her yönden denizle çevrilmektedir. Deniz yönünden limandaki sağlam iki kule arasından geçilerek içeri girilmektedir. Kara tarafından ise hepsi duvarla çevrili olan birkaç kapı geçildikten sonra kentin içine girilebilmektedir. Kentin üç tarafı da surlarla çevrenmektedir. Deniz tarafındaki iki kule arasında büyük zincir bulunmaktadır ve gerildiğinde hiçbir gemi girip çıkamamaktadır. Burada girip çıkanı denetleyen nöbetçiler bulunmaktadır. İbn Cübeyr bu bakımdan deniz kenarında bulunan kentlerden farklı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte İbn Cübeyr Akka ve Sur liman kentlerini kıyaslayarak Akka kentinin limanına daha küçük gemiler yanaşabilirken Sur'daki limana her türlü büyük gemilerin yanaşabildiğini ifade etmektedir. Ayrıca burasının oldukça güzel ve büyük bir liman olduğunu da eklemektedir.⁴⁵⁴

İbn Cübeyr halkın gayrimüslim olmasının yanında yumuşak başlı olup, Müslüman yabancılara karşı iyi davrandığını ve bu sebeple Müslümanların burada biraz daha rahat bir şekilde yaşadıklarını söylemektedir.⁴⁵⁵

İbn Cübeyr bu iki kentte pek çok yerde görülen domuzlar, her yeri haç ile donatılmış yapılar gibi Müslümanlar için haram kılınan şeyler olduğunu ve buraların ne olursa olsun Müslümanlar için uygun bir yer olmadığını düşünmektedir. Burada Müslümanlar zimmî statüsünde yaşayıp türlü zorluklara katlanmaktadırlar. Burada görülen bir diğer üzücü durum ise ağır işlerde çalıştırılan Müslüman esirlerdir⁴⁵⁶. Doğunun sultanları, hatunları ve zenginleri, mallarını onları özgürlüklerine kavuşturmak

⁴⁵³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.275-276

⁴⁵⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.277

⁴⁵⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.277

⁴⁵⁶ İbn Cübeyr'in Şam Emevi Camisinin yapımında aktardığı bilgilerde Müslüman beldelerde de inşaat gibi ağır işlerde çalışanların Rum esirlerden olan işçi ve ustaların olduğunu görmekteyiz. Buradan da bunun karşılıklı olarak esirler için uygulanan genel bir durum olduğu kanısına varabilir.

için harcamaktadırlar. Buna örnek olarak Nureddin Zengî hasta olduğu bir vakit Magripli esirleri kurtarmak için on iki bin dinar adakta bulunarak iyileştiğinde hemen bunu ödemiştir.⁴⁵⁷

İbn Cübeyr liman kentleri olduğu için Akka ve Sur'unson derece kalabalık ve hareketli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onların deniz kenarına bitişik düz ve geniş bir arazide kurulmuş olup çevrelerinde bahçeler bulunmadığından oraya meyve ve sebzelerin civar kentlerden getirildiğini söylemektedir.⁴⁵⁸

İbn Cübeyr yol güzergahı ile ilgili Dımaşk'tan gelen kervanların yolu rahat olduğu için Taberiye çölünü, katırlardan oluşan kervanların ise zor olsa da kısa olduğu için Tibnin yolunu tercih ettikleri bilgisini vermektedir. Verdiği bilgilere göre Taberiye gölü de oldukça ünlü ve suyu tatlıdır. Orada da Şuayb, Süleyman gibi peygamberlerin kabirleri bulunmaktadır. Tur dağı da oraya yakındır. Kudüs kenti ile Akka arası mesafe üç gün, Dımeşk ile arası sekiz gündür.⁴⁵⁹

3. GERİ DÖNÜŞ VE ZORLU DENİZ YOLCULUĞU

Uzun bir seyahatten sonra İbn Cübeyr geri dönüş yolculuğunun sonuna yaklaşmakta ve oralar ile ilgili de anlatımlarını yapmaya devam etmektedir. Hıristiyanlarla Müslümanların bir arada olduğu farklı ve zorlu bir deniz yolculuğu anlatısının yanında gemi kuralları ile ilgili de değişik bilgiler yer almaktadır.

İbn Cübeyr Akka limanında Sicilya'ya gitmek için bir gemide yerini almaktadır. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere göre Kudüs'ü ziyaret eden hacıların gelmesiyle, Müslümanlar ve Frankların da ayrı köşelerde yerini almasıyla gemide neredeyse iki binden fazla insan bulunmaktadır.⁴⁶⁰ Uygun rüzgar esene kadar limanda bekledikten sonra yola koyulmaktadırlar. İbn Cübeyr doğu beldelerinde en uygun rüzgarların ilkbahar ve sonbaharda estiğinden dolayı bu mevsimlerde yolculuk yapıldığı bilgisini paylaşmaktadır. Bunun haricinde rüzgârın esiş yönü ve şekli çok değişkendir. Zorlu gemi yolculuğunda Cenevizli kaptan ve mürettebatın çabalarıyla yolculuklarına devam

⁴⁵⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.279-280

⁴⁵⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.283

⁴⁵⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.282

⁴⁶⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.283

etmektedirler.⁴⁶¹ İbn Cübeyr bu sırada 24 Recep/ 1 Kasım günü Hristiyanların bayramı olduğundan o günü nasıl kutladıklarını da anlatmaktadır. Öncelikle mumlar yakılmış papazları da öne çıkıp onlara ayin yaptırdıktan sonra herkes teker teker dinleri ile ilgili öğütler paylaşmış ve bütün gece mumlar eşliğinde gemide bu şekilde yol almışlardır.⁴⁶² Akka'dan ayrılıp gemi yolculuğu başlayalı tam yirmi iki gün olmaktadır. Bu sürede Müslüman ve Hristiyan hacılardan ölenler olmuştur. Gemi kaptanı da onların mallarına el koymuştur. Usul gereği gemide ölene yalnızca kaptan varis olabilmektedir.⁴⁶³

İbn Cübeyr deniz yolculuğunun zorluklarından biri olan fırtına sebebiyle mecburen bir kente demir atmak zorunda kalıp aynı zamanda yiyecek ve içecek gibi türlü ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmektedir. Bazen de karanın görülmediği ve gemide uzun süreli yolculuk zamanlarında, erzak azaldığından açlık ve susuzluk tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini ifade etmektedir. Öyle ki yarım kuru ekmeği ıslatarak dört kişinin paylaştığı zamanlar olmaktadır. Bununla ilgili İbn Cübeyr bir mısra paylaşmaktadır:⁴⁶⁴

“Denizin suyu acıdır, kendisi çetin

İstemem onu içmeye mecbur kalmak;

O su, biz çamurdan değil miyiz?

Çamur dayanır mı suya hiç!”⁴⁶⁵

İbn Cübeyr bazen de ters esen bir fırtına sebebiyle oldukça zorlu vakitler geçirip, geminin bilinmeyen yerlere doğru sürüklendiğini ve bu sebeple bir ayı aşkın süren deniz yolculukları yapıldığını eklemektedir.

İbn Cübeyr'in bulunduğu gemi Ramazan'ın üçüncü günü, Sicilya'nın Messina kenti görüldüğünde fırtınanın etkisiyle savrulmaya başlayıp sonrasında büyük bir gürültüyle karaya oturmuştur. Anlattıklarına göre rüzgâr ve dalgalar gemiyi savurmaya devam etmiş ve insanlar feryatlar içinde kurtarılmayı beklerken kentte bulunanlar seferber olmuştur. Sicilya Kralı William da adamları ile olay yerine gelmiştir. Güçlü

⁴⁶¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.284

⁴⁶² İbn Cübeyr, a.g.e., s.286

⁴⁶³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.287

⁴⁶⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.288

⁴⁶⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.288; Güler, a.g.e., s.235

dalgalar kayıkların gemiye yanaşmasına izin vermese de bir şekilde kurtarma çalışmaları gerçekleştirilmiş ve insanlar karaya ayak basmıştır. Söylenenlere göre kayık sahipleri insanlardan para istemiş ve bunun karşılığında bazı fakir durumda olan Müslüman hacıların da kayıklara binebilmesi için istenilen ücreti kendisi karşılamıştır. Bununla birlikte İbn Cübeyr bazı eşyalar kaybolup gitse de insanların canlarını kurtardıkları için mutlu olduklarını belirtmiştir. Ertesi gün ise dalgalar hasar gören gemiyi parçalayıp karaya sürüklemiştir. İbn Cübeyr o olay esnasında kralın orda olmasının yağma olayını ve hatta Müslümanların köle olarak alıkonulmasını engellediğini belirtmektedir.⁴⁶⁶

İbn Cübeyr bu uzun deniz yolculuğunda mübarek olan Recep, Şaban ve Ramazan aylarını da gemide karşılamıştır.⁴⁶⁷

4. SİCİLYA'NIN BAŞKENTİ, DİĞER ŞEHİRLER VE SOSYAL HAYAT

Resim 53:Piri Reis'in Sicilya haritası /16. Yüzyıl

Kaynak: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Sicily_by_Piri_Reis.jpg (Erişim Tarihi:05.09.2019)

Sicilya, ilk olarak Hz. Osman devrinde m. 649 veya m. 652 yılında Şam valisi Muâviye'nin deniz kuvvetleri komutanlığına getirdiği Muâviye İbn Hüdeyc tarafından

⁴⁶⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.293-295

⁴⁶⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.293

fethedilmeye çalışılmış ancak olumlu bir sonuç alınamamış ve daha sonraki Müslüman akınları da farklı sonuçlanmamıştır. Adanın Müslümanlar tarafından kesin olarak fethi, Abbasîler döneminde Kuzey Afrika'da hâkim olan Ağlebîler tarafından gerçekleşmiştir. Müslüman fatihlerin, Sicilya'daki halka daha önceki Bizans yönetiminden daha hoşgörülü bir yönetim sergiledikleri bilinmektedir. Daha sonrasında m. 947'den itibaren Sicilya Fatımilerin gönderdiği Kelbi asıllı valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Sicilya Adasının fethi, İtalya'daki İslâm fetihleri için köprü vazifesi görmüş ve buradan İtalya üzerine de seferler başlamıştır. Ancak Müslümanların hâkimiyeti yarım asırdan fazla sürmemiştir. M.880 yılında Bizans İmparatoru I. Vasil, Toronto şehrini geri aldı. Bundan birkaç yıl önce Bari sahil şehri Müslümanlar tarafından kaybedilmişti. Daha sonra da yavaş yavaş diğer eyaletler de kaybedilmiş Normanlar devrinde ise hiç bir iz kalmamıştır. Bu arada Müslümanlar arası iç mücadeleler yaşanmaktadır. Normanlar Müslümanlardaki kültürel birikimi fark ederek onlara karşı müsamahakâr davranmış, ilim ve sanat alanında eserler verme imkânı tanımışlardır. Böylece bundan sonraki uzun bir süre zarfında İslam kültürü, Grek, Roma kültürü ile harmanlanmış ve yeni bir medeniyet ortaya çıkmıştır. Normanlar dönemini bir anlamda İslam Medeniyetinin Avrupa'yı aşılama dönemi olarak değerlendirilmiştir. Bunun etkileri ve sonuçları ise yüzyıllar boyu devam edecektir.⁴⁶⁸

İbn Cübeyr bizlere 12. Yüzyıl'daki Sicilya hakkında değerli bilgiler vermektedir. Özellikle bir arada yaşam süren Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini yansıtmaları açısından da sunduğu bilgiler çok önemlidir.

Seyahatnamesindeki bilgilere göre Sicilya'nın başkenti kralın sarayının bulunduğu, Hristiyanların Palermo, Müslümanların ise Medine dedikleri yer olan oldukça güzel bir kenttir.⁴⁶⁹ Sicilya, bu adalardaki medeniyetin merkezidir. Kentin canlılık, bolluk, güzellik, yeşillik gibi pek çok özelliği vardır. Eski de olsa genel anlamda güzel bir manzarası vardır. Sokak ve caddeleri geniştir. Binalar el-Kezzân olarak adlandırılan yumuşak yontma sünger taşındandır. Kent tam ortasından geçen bir su ile iki yakaya ayrılmaktadır. Bu su aynı zamanda dört kola ayrılıp kent içine dağılmaktadır. Kralın sarayları ve bahçeleri Sicilya'nın boğaz kısmında yer almaktadır.

⁴⁶⁸bkz. Mehmet Azimli, "Sicilya'daki İslam Medeniyeti'nin Avrupa'ya Etkileri", Marife Dini Araştırmalar Dergisi / Güz-2009, S.2

⁴⁶⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.297

Kentin her bir yerinde ihtişamlı saraylar, ruhbanlara tahsis edilmiş yerler ve haçları altından ve gümüşten olan kiliseler bulunmaktadır.⁴⁷⁰

İbn Cübeyr burada yaşamakta olan Müslümanlar ve sosyal hayatları ile ilgili de bilgilere yer vermektedir. Bu kentte Müslümanların Hristiyanlardan ayrı, kendi mahallelerinde yaşadıklarını belirtmektedir. Kendilerinin kurduğu çarşı ve pazarlarda canlılık hakimdir. Kendilerinin inşa ettiği mescitlerinin de pek çoğu hareketlidir ve açıktan okunan ezanla namazlarını kılmaktadırlar. Ancak hutbenin yasak olması sebebiyle cuma namazı kılamamaktadırlar. Yalnızca bayramlarda hutbe okunmakta ve ardından namaz kılınmaktadır. O hutbede de Abbasi halifelerine duada bulunmaktadırlar. Ramazan ayında büyük camiye mumlarla donatıp orada bir araya gelerek Ramazan'ı ihya etmektedirler. Pek çok mescit bulunmakta ve buralarda çocuklara Kur'an eğitimi veren hocalar bulunmaktadır. Kendi aralarındaki işlerini ve problemlerini görüştükleri kadıları vardır.⁴⁷¹

İbn Cübeyr'in izlenimine ve genel kanaatine göre bu kent, yapıları ve planıyla Kurtuba'ya benzemektedir. Ayrıca asıl benzerlik kurulan şey ise kentin merkezinde eski saray olarak tanınan eski bir yerleşim bölgesinin bulunmasıdır. Orada görkemli köşkleri andıran evler bulunmaktadır.⁴⁷²

İbn Cübeyr oldukça farklı bir bilgi olarak bu kentin Hristiyan kadınlarının kılık kıyafetlerinin, Müslüman kadınlarınkine benzediğini söylemektedir. İbn Cübeyr'in anlattıklarına göre konuşmaları düzgün olup tesettürlü ve peçelidirler. Kendi bayram günlerinde sırmalı ipek elbiseler giyip, renkli örtü ve peçeler ile kuşanıp, yaldızlı, işlemeli ayakkabılar giymektedirler. Böyle güzel ve özenli bir şekilde giyinip, kokular sürüp ve ziynetlerini de takarak kiliseye gelmektedirler.⁴⁷³

Rihletü Kinani'de kaydedilen bilgilere göre bu kentte bulunan Antakyalı kilisesi, dünyanın en güzel şekilde süslenmiş kiliselerinden biridir ve iç duvarları tamamen altındandır. Mermer levhalar ise altınla işlenmiş olup yeşil taşlarla donatılmaktadır. Kilisenin üç tarafında da tezhipli vitraylar bulunmaktadır. Mermer sütunlar üstünde duran ve kubbe üstüne kubbe biçiminde yapılan, sütunlar kulesi adını taşıyan bir çan

⁴⁷⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.305

⁴⁷¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.305

⁴⁷² İbn Cübeyr, a.g.e., s.306

⁴⁷³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.307

kulesi mevcuttur. İbn Cübeyr burayı o vakitte hüküm süren Kralın dedesinin yaptırdığını ve kiliseye onun isminin verildiğini eklemektedir.⁴⁷⁴

İbn Cübeyr kısaca Sicilya'nın Cefalu, Termini (Serme) ve Trapani kentlerinden de bahsetmektedir. Termini kentinde Müslümanların adaya hâkim oldukları zamandan kalma bir şato bulunmaktadır. Tepesinde son derece güzel bir mescidi vardır ve çevresinde de pek çok zahit kimselerin kabirleri bulunmaktadır.⁴⁷⁵

İbn Cübeyr tam kente giriş yapmak üzereyken bir görevli onları durdurarak kralın sarayına götürmüştür. Oraya gelen pek çok yabancıya bu şekilde bir muamelede bulunulmuş. Kralın son derece gösterişli sarayına geldiklerinde oradaki bir görevli onlara güler yüzlü bir şekilde davranıp onlara Kostantiniyye hakkında neler bildiklerini sormuştur. Onlar da kendisine söyleyebilecek herhangi bir şeylerinin olmadığını ifade ederek oradan ayrılmışlardır.⁴⁷⁶

İbn Cübeyr'in seyahatnamesindeki bilgilere göre Hristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadığı şehirlerden biri olan Trapani kenti beyaz surlarla çevrili, özellikle Afrika kıyısına geçmek isteyenlerin geldiği ve güzel limanı olan bir yerdir. Üç tarafı da denizlerle çevrilidir. İbn Cübeyr Ramazan Bayramı namazını oradaki bir mescitte kılmaktadır. Kent halkı namaza kadılarıyla birlikte, davul ve borazan sesleri eşliğinde gelmektedir. İbn Cübeyr hem onların bu şekilde gelişlerine ve Hristiyanların da bu duruma bir şey dememelerine şaşırılmaktadır.⁴⁷⁷

Genel bir değerlendirme yapan İbn Cübeyr Trapani kentinde ve Hristiyanlarla birlikte yaşanan beldelerde Müslümanların zaman zaman sosyal baskıya maruz kaldıklarını ifade etmektedir. Bazı insanların hatta yaşlıların bile din değiştirmesine sebep olacak baskılarla karşılaştığı bilinmektedir. İbn Cübeyr orada yaşayan bir fakih olan İbn Zur'a'nın da bu durumla ilgili olan hikayesine yer vermektedir. Memurlar ona baskı uyguladığından o da en sonunda dinden döndüğünü ve Hristiyan olduğunu açıklamıştır. Evinin karşısındaki mescidini kiliseye çevirmiş ve İncili ezberleyip Hristiyan azizlerin hayatlarını öğrenmiştir. Hristiyanlığın şeriat kanunlarını ezberleyip dinin hükümleri konusunda kendisine danışılan papazlardan biri olmuştur. İslam dininin

⁴⁷⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.306-307

⁴⁷⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.303

⁴⁷⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.304

⁴⁷⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.305

hükümlerini de bildiğinden bazen o konuda da fetvalar vermiştir. Ancak anlatılanlara göre o aslında tüm bunlara rağmen imanını gizli yaşamaktadır. İbn Cübeyr İnşallah onun da Kur'an'ı Kerim'deki "Gönlü inançla dolu olduğu halde Allah'ı inkâr edenlerin dışında..."⁴⁷⁸ ayetinde geçen istisnaya dahil olduğunu düşünmektedir.⁴⁷⁹

İbn Cübeyr'in aktardığına göre Müslümanlar için bir başka sorun ise kişinin eşine veya çocuğuna kızması ve onun da gururuna yediremeyip ailesinden uzaklaşmak suretiyle kiliseye yakınlaşmasıdır. Kilise de onları Hristiyanlaştırarak vaftiz etmektedir. Aile büyükleri bu endişeyle çocuklarına hep ılımlı davranmaktadır.⁴⁸⁰

İbn Cübeyr insanın içini acıtan durumlar yaşandığından bahsetmektedir. Kentin ileri gelenlerinden birinin ergenlik çağına ulaşmış kızını İbn Cübeyr ve beraberinde gelen hacılardan birine eş olarak teklif etmesi bu durum kabilindedir. Sırf kızının o fitne ortamından uzaklaşması ve İslam beldesinde ferah bir yaşam sürmesi için ondan ayrılmayı göze almaktadır.⁴⁸¹

Sicilya ve diğer kentlerdeki sosyal durum ve genel manzara hemen hemen aynı olup birbiri ile benzerlik göstermektedir.

İbn Cübeyr Cenevizlilerin gemilerinden birinde geri dönüş yerini ayırtıp ve hareket vakti için uygun rüzgâr beklenirken, Sicilya kralı, donanmasının geçişine kadar hiçbir geminin hareket etmemesini emretmektedir. Halk arasında bazıları bu donanmanın hedefinin İskenderiye olduğunu bazıları Mayorka ve bazıları da Afrika olduğunu düşünmektedir. Bazılarına göre ise hedefi Kostantiniyye'dir. Bu durumun sebep olduğu olayı İbn Cübeyr bizlere seyahatnamesinde aktarmaktadır. Söylenenlere göre İmparator ölmüş; taht küçük oğluna ve eşine kalmış ve İmparatorun yeğeni de kraliçeyi öldürüp oğlunu da zindana atırarak tahtı ele geçirmiştir. İmparatorun küçük oğlunu hapse atması için kendi oğluna emir vermiş o da aile bağları sebebiyle onun kaçmasına göz yumduğu için kendi oğlunu da hapse attirmiştir. İmparatorun küçük oğlu ise pek çok olaydan sonra bu adaya kadar gelmiştir. Adada kimseye kimliğini belli etmeden bir rahibin hizmetçisi olarak çalışmıştır. Daha sonraları kimliği ortaya çıkmış

⁴⁷⁸ En-Nahl, 16/106

⁴⁷⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.313

⁴⁸⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.315

⁴⁸¹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.315

ve Kral onu yanına alarak ona iyi davranmış ve korumuştur.⁴⁸² Bu gencin bir de güzel bir kız kardeşi varmış. Tahtı ele geçiren amcasının oğlu ise onu seviyormuş fakat Bizanslıların akrabaları ile evlenmesi uygun olmadığından onunla evlenememiş. Ancak o kıza olan sevgisi onu çok farklı bir sonuca taşımıştır. Sevdiği kıızı da alarak Anadolu topraklarının emiri Mesud'a gitmiştir. Bu genç ve yanındaki kız, emirin huzurunda Müslüman olmuşlardır. Altından yapılmış haç getirilip bir kalıpta eritilmiştir ve ayaklarının altına koyulmuştur. Bu durum onlar için Hristiyanlığı terk ettiklerinin ve İslam'a bağlı kalacaklarının bir göstergesidir. Nihayetinde amcasının kıızıyla yani sevdiği kıızla evlenmiştir. Daha sonra İslam ordusuyla birlikte Kostantiniyye'ye girmiştir. Arapça konuşup, domuz eti yemeyi uygun bulmayan ve tek tanrı inancını benimseyen bir grup ehl-i kitap Yunanlı da bu savaşta onlara yardımcı olmuştur. Kostantiniyye'yi istila edip Bizans'ın pek çok mallarını Emir Mesud'a götürmüşlerdir. Emir Mesud yaklaşık kırk bin kadar atlı süvariye oraya yerleştirip o beldeyi fethetmiştir. Tam bir fetih gerçekleştiğinde ve eğer tüm bunlar doğruysa o zaman dünyanın en büyük olaylarından biri gerçekleşmiş olacaktır. İbn Cübeyr bu olayların hepsini adadaki halktan duymuştur ve bunlara insanlar hiç şüphesiz inanmaktadırlar. Kral, Rum gemilerinin getirdiği haberlerle oranın fethedildiğini öğrenmiştir. İbn Cübeyr bu sebepten ötürü şehre ilk girdiklerinde neden saraya götürülerek onlara Kostantiniyye hakkında ne bildiklerinin sorulduğunun idrakine varmaktadır.⁴⁸³

5. SİCİLYA KRALI WILLIAM YÖNETİMİ VE MÜSLÜMANLAR

İbn Cübeyr Kral William için idaresi iyi ve Müslümanlara iyi davranıp onlara güvenen bir kişi olduğunu söylemektedir. Verdiği bilgilere göre Müslüman gençleri sarayında dahi çalıştırmakta ve belli başlı işlerin başına onları geçirmektedir. Kralın yanında olup yönetimde danışmanlık yapanların hepsi gençlerden oluşmaktadır.⁴⁸⁴

İbn Cübeyr'in kralın elbiselerine nakış işleyen Yahya b. Fityan'dan duyduğuna göre kralın cariyeleri Müslümandır ve hatta saraya gelen Hristiyan kadınlar da o cariyeler sayesinde Müslüman olmaktadır. Tabii tüm bunlar kraldan gizli bir şekilde

⁴⁸² İbn Cübeyr, a.g.e., s.310

⁴⁸³ İbn Cübeyr, a.g.e., s.311

⁴⁸⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s.297-298

yapılmaktadır. Bir başka anlatıya göre büyük bir deprem esnasında sarayda bulunan Müslümanların hepsi Allah'ı ve peygamberi anmaktaymış. Onları gördüğü için endişelendiklerini anlayan kral, "Herkesin tanrısı kimse ve kime tapıyorsa onu ansın!" diyerek onları rahatlatmak istemiştir.⁴⁸⁵

Yönetimdeki gençlerin de birçoğu Müslüman olup pek çok hayırlı ve güzel işleri bulunmaktadır. Ancak yine de onlar inançlarını gizlemektedir. İbn Cübeyr onlardan biri olan Abdülmesih isminde bir gençle görüşüp onunla sohbet etmiştir. Bu genç, onları huzuruna çağırarak onlara ikramda bulunmuştur. Etraflarında kimse kalmadığından emin olunca onlara Mekke, Medine, Dımaşk ve oralardaki önemli ziyaret yerleri hakkında sorular sormuştur. Her duyduğu karşısında adeta kalbi eriyip gitmiş ve hatıra olması adına oralardan aldıkları bir hediye istemiştir. Sonra ise onlara, inançlarını açıktan yaşadıkları için imrenip çok iyi bir halde olduklarını ve kendilerinin ise ibadet ve farzlarını gizlice yerine getirdiklerini söyleyerek bunun üzüntüsünü belirtmiştir.⁴⁸⁶

Rihletü Kinani'de Kralın son derece muazzam sarayları ve bahçeleri olduğu bilgisi de yer almaktadır. Bununla birlikte krallığın tüm ihtişamını yaşayan Kral William'ın sarayında tabipleri ve münecimleri vardır ve onlara çok önem vermektedir. Anlatılanlara göre bir görevliden öğrendiği üzere Arapça okuyup yazabilmektedir.⁴⁸⁷

6. SİCİLYA'DAN AYRILIŞ VE EVE VARİŞ

İbn Cübeyr buradan da ayrılarak yola koyulmaktadır. Kendi aktardığına göre Kurban Bayramı günü Rumlara ait gemiyle yol almaktadırlar. Yolda adalara uğrayarak devam ederken Cenevizlilere ait olan bir başka gemiyle karşılaştıklarını söylemektedir. O gemide Mekke'de iken ayrıldıkları hacı arkadaşları olduğunu görenler son derece sevinçli ve mutlu olmuş ve ilk molada arkadaşları ile buluşup kucaklaşmışlardır.⁴⁸⁸

Gemi, bazen ters esen rüzgarla geri dönerek bazen de yine türlü zorluklarla mücadele ederek yol almaktadır. İbn Cübeyr en son Sardunya adası, Kartecenne, Mürsiye, Librala, Lorka, Mansura, Kanaliş Vadi Aş gibi yerleri geçtikten sonra

⁴⁸⁵ İbn Cübeyr, a.g.e., s.299

⁴⁸⁶ İbn Cübeyr, a.g.e., s.299-300

⁴⁸⁷ İbn Cübeyr, a.g.e., s.298

⁴⁸⁸ İbn Cübeyr, a.g.e., s.317

Gırnata'ya varmaktadır. Bu kutlu yolculuğu sağ salim sona erdirip evine döndüren Allah'a, sonra Peygamberine ve ailesine çokça dua ederek hamdetmektedir.⁴⁸⁹

İbn Cübeyr en son şu mısralarla yazısını noktalamaktadır:

Asasını bıraktı; hedefe varmış gibi yerleşti,

Sanki geri dönmekten mutlu bir yolcu gibiydi.⁴⁹⁰

İbn Cübeyr'in evinden, Gırnata'dan çıkıp tekrar oraya dönene kadarki yolculuğu tam iki yıl üç buçuk ay sürmüştür.

⁴⁸⁹ İbn Cübeyr, a.g.e., s.319

⁴⁹⁰ İbn Cübeyr, a.g.e., s.320; Güler, a.g.e., s.260

SONUÇ

Avrupa Medeniyeti için karanlık ve durağan olarak bilinen Orta çağ, İslam medeniyeti için son derece hareketli ve verimli bir dönemdir. Bu dönemde ilmî faaliyetler son derece yaygındır. Ortaçağ'da Müslüman alimler için en önemli meşru bilgi, icazet verilmiş bilgidir ve ancak silsile yoluyla edinilebilir. Bu sebeple seyahat, bilgiye ulaşmanın en önemli vasıtası olmuştur. İlmî faaliyetlerin gerçekleştiği merkez konumundaki beldeler seyahat rotasını şekillendirmektedir. Özellikle 8. ve 12. yy. boyunca, Hicaz, Yemen, Irak, Horasan ve Maveraünnehir'in kuşattığı Müslüman coğrafya, Müslüman alimlerin yoğun seyahat trafiğine tanık olmuştur. İslam ilme, âlime değer veren bir dindir ve bu sebeple ilim uğrunda yolculuk da ibadet gibi değerli görülmüştür. Müslümanların temel seyahat motivasyonlarından biri budur. Müslümanların seyahat ağının oluşmasında etkisi olan bir diğer etken ise Hac ibadetidir. Kutsal topraklar olan Mekke ve Medine Müslümanlar için her zaman en temel cazibe merkezi ve seyahat rotasının ana merkezi olmuştur. Her yıl farklı ırk ve kültürden binlerce Müslüman kutsal topraklarda buluşmaktadır. Hac ibadeti çok yönlü bir etkiye sahiptir ve hem seyahati sürekli canlı tutmakta hem de dünyanın her yerinden insanları bir araya getirmektedir. Bu özel seyahat için hemen hemen her dönemde sultanlar çeşitli hayır ve vakıf çalışmaları yürütmüştür. Hacıların yol güvenliği ve huzuru için pek çok hizmetler sunulmuştur.

Seyahat, eski zamanlardan günümüze her zaman için var olmuştur. Eski zamanlardaki şartlar içinde yolculuklar aylar hatta yıllar sürebiliyordu. Bazen bir kervanla bazen tek başına, deve üzerinde veya yürüyerek yolculuk yapılıyordu. Türlü zorluklar içinde dağlar tepeler aşılmıyordu. Bunların hepsi seyyahlar için bir yaşam biçimi olmuştur. Tarihte de Endülüs'ten doğu'ya, Asya'dan kutsal topraklara ve daha bir çok yere çeşitli amaçlarla yollara düşmüş pek çok insan, pek çok seyyah yer almıştır. Bu seyyahların pek çokları tarihe adını yazdırmıştır. Bugün bizler onların seyahatleri sonucu elde ettikleri bilgi ve tecrübelerinden faydalanmaktayız.

Araştırmada tarihin tozlu sayfaları arasında altın değerinde bilgiler içeren Endülüs'lü seyyah İbn Cübeyr'in seyahati ve seyahatnamesi Rihletü İbn Cübeyr ele alınmıştır. Önce İbn Cübeyr'in hayatı tanıtıldıktan sonra onun seyahat tecrübesine anlatımları vesilesiyle tanık olunmuştur. O dönemin İslam beldelerinin tarihî, sosyolojik, kültürel ve mimari durumu hakkında İbn Cübeyr'in gözlemleri vasıtasıyla bilgi sahibi olunmaktadır. Kutsal toprakları ziyaret ve Hac ibadetini ifâ etmek amacıyla seyahat ederken pek çok farklı yer de gezip gören İbn Cübeyr çok önemli bilgiler sunmaktadır. Gezip gördüğü yerler ile ilgili bilgileri günlük notlar olarak kaleme almıştır ve sonrasında öğrencileri tarafından bu bilgiler müstakil bir eser haline getirilmiştir. Eserde seyyah İbn Cübeyr'in Gırnata'dan başlayıp kutsal topraklara doğru gidişte ve tekrar dönüşte takip ettiği güzergah üzerinde bulunduğu ve gezip gördüğü şehirler ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bir şehir ile ilgili tarihî bilgiler, o şehirde hangi kamu yapılarının ve hizmetlerinin bulunduğu, şehrin halkının sosyal durumu, ekonomik durumu, önemli mimari yapıları gibi pek çok konu hakkında malumat bulunmaktadır. Ayrıca toplumların gelenek-görenekleri, belli başlı törenleri gibi kültürel konular da içermektedir. İhtiva ettiği önemli bilgilerden ziyade hacılara güzergahlar ve belli başlı durumlarla ilgili verdiği bilgi ve önerilerle hac rehberi niteliği de taşımaktadır. İbn Cübeyr'in son derece detaylı ve de gerçekçi anlatımı vardır. Tasvirleri de oldukça detaylı ve de dikkat çekicidir. Bilgileri takvim bilgisi dahilinde düzenli bir şekilde sunmaktadır. Bazı yerlerde ise unuttuğu kısımları “sonradan hatırlanan kısımlar” başlığı altında anlatmaktadır. Kendi dönemi içinde son derece önemli bir bilgi kaynağıdır.

Bugün tarihte önemli bir yeri olan pek çok ismi Batı dünyasının çevirileri sonrasında tanımaktayız. Batılı araştırmacılar pek çok eseri kendi dillerine çevirerek onlar üzerinde çeşitli ilmi çalışmalar gerçekleştirmektedirler. Kendi tarihimizi, değerlerimizi araştırıp bilmek bizim için elzemdir. Ders kitaplarında, televizyon programlarında hatta çocuklar için çizgi filmlerde bu gibi tarihî ve önemli şahsiyetleri tanıtmak gerekir. Onların bu hayat deneyimlerinden faydalanmalıyız. İlk dönemlerden günümüze getirdikleri o değerli bilgileri okumalı ve daha nicesini araştırmalıyız.

İslam tarihinde ve kültüründe yaygın olan bu seyahat geleneğini sürdürmek de bizim için son derece önemlidir. Tarihimizi kitaplardan okumakla kalmayıp gidip

görerek, yaşayarak gereken değeri göstermeli ve de sahip çıkmalıyız. Bizler için önem atfedilen yerlere, Mekke, Medine, Kudüs, Kurtuba gibi önemli kentlere seyahat ederek köklerimize, geçmişimize ve mirasımıza daha da yaklaşabiliriz. Seyahate çıkan kişi aynı olarak kalmayacak, seyahat tecrübesini yaşamış, bambaşka ufka sahip bir kişi olarak geri dönecektir. Kişi her çıktığı yolculukta aslında kendine ve kendini keşfe doğru bir yolculuğa da çıkmaktadır aynı zamanda. Dinimizin öngördüğü gibi nitelikli bir seyahat gerçekleştirmek, Allah'ın yarattığı bu evreni görüp düşünmek hem Allah'ı hem de kendimizi daha doğru tanımamızı sağlayacaktır. Mümkün merteye genç yaşlarda iken seyahat etmek, bu tecrübeyi yaşamak, geleceğe dönük daha olumlu katkılar kazandıracaktır. Hem gezmek hem öğrenmek için fırsatlar yaratmak kendimize yapacağımız en iyi yatırım olacaktır.

Bununla birlikte Rahle-i tedrisat olarak tanımladığımız ilim ancak rihle ile birleştiğinde öğrendiğimiz bilgileri yaşadığımız dünyanın gerçekliği ile irtibatlandırabiliriz. Sadece kitaba ve rahleye bağlı kalmayıp bilgiyi, dünyayı gezip görerek, seyahat ederek hayata geçirebilir ayrıca kendimizin ve de insanlığın hizmetine hazır hale getirebiliriz.

Bu çalışmada İslam kültüründe seyahatin yeri ve önemini anlatmak açısından seyahat çeşitleri, Müslüman seyyahlar, seyahatname gibi belli başlı konulara değinilmiştir. Seyahat konusu ile giriş yapıldıktan sonra İbn Cübeyr'in hayatı hakkında bilgiler verip seyahatnamesi Rihletü İbn Cübeyr (Rihletü Kinanî) incelenerek değerlendirilmelerde bulunulmuştur. İslam tarihinde seyahatname alanında farklı bir yeri olan Rihletü İbn Cübeyr'de yer alan anlatımlar çalışmanın temelini oluşturmaktadır. İbn Cübeyr'in gözlemleri ve anlatımları derlenerek uygun görsellerle ve ek bilgilerle desteklenmiştir. Bu çalışma ile İbn Cübeyr'in seyahatnamesi vasıtasıyla 12. yüzyıl İslam coğrafyasının genel durumunu ortaya koymaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- AĞARI Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: Doğuşu- Gelişimi ve Temsilcileri*, İstanbul: Kitabevi, 2002
- AHMED Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r Rahhâletü'l Müslimûn*, Cidde: Dâru'l Beyânu'l Arabî, 't.y'
- AKPINAR Ali, *Kur'an Aydınlığında Seyahat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998
- AKPINAR Ali, "Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi/ Bahar-2003*, S.1, ss.89-106
- ATAR Fahrettin, "Sefer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.36, ss. 294-298
- ATAY Hüseyin, İbrahim ATAY, Mustafa ATAY, *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat: Mu'cemü'l Lüğat Arabî-Türkî*, Ankara: Bayrak matbaa, 1964, C.1
- AVCI Casim, "Mes'ûdî Ali b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.29, ss.353-355
- AY Resul, "Orta çağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Alimler ve Dervişler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, S.3, 2006, ss.17-53
- AZAMAT Nihat, "Nâsır-ı Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.32, ss.395-397
- BAKTIR Mustafa, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.18, ss.425-428

- BAYHAN Ahmet Ali, "Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve Önemi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 121-132, Temmuz 2017, ss.122-132
- BEHRENS Doris , "İbn Tolun Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C.20,ss. 416-418
- BOZKURT Nebi, Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C.28, s.555-563
- BULLIS Doglas, "The Longest Hajj: The Journeys of İbn Battuta", *Saudi Aramco World*, ed.Robert Amdt, *july/august 2000-* vol.51 no:4, ss.1-39
- BURCKHARDT Titus, "*İslam Sanatı: Dil ve Anlam*", çev. Turan Koç, 2.b., İstanbul: Klasik, 2013
- CÂSİM Ali İsmail, Muhammed Aviyd Muhammed SEYİR, "Şi'ru İbn Cübeyr el-Endelüsî Beyne Tahkîkeyn Dirâsetü Mevâzinetü Fî Nakdi'l Tahkîk", *Mecelle Camiatü Tikrit Lil-Ulûmu'l İnsâniyyeti*, 2010, C.14, ss. 471-491
- CİVELEK Yakup, "Kâbe Örtüsünün Değiştirilmesi Bağlamında Orta Doğu'da Osmanlı Dönemi Nüfuz Mücadelesi ve Bunun Arap Basınına Yansımaları", ss.847-864
- COŞKUN Menderes, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.37, ss.13-16
- ÇAĞRICI Mustafa, "Seyahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, ss.7-9
- ÇAĞRICI Mustafa, "İslam Kültüründe Seyahat", *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S.7, ss.5-9

- ÇAKMAK Muharrem, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım: Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.9, Sayı: 4, ss.128-148
- ÇELEBİ Ahmed, *İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, İstanbul: 1983
- ÇETİN Abdurrahman, "Hatim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C.16, s.468-469
- DAYF Şevki, *er-Rahalât*, 4.b., Kahire: Dâru'l Meârif, 1119
- DEMİRCİ Mustafa, "Orta çağ İslam Dünyasında Coğrafya ve Seyahat", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, ed. Fatih Güldal, Kış 2008/2009, Sy. 13, ss.8-11
- DOĞAN Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları, 1982
- EL-BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi 'u'l-müsnedü's-sahîh*, 2.b., Riyad: Darusselam, 1999
- EL-HAMEVÎ Yakut, *Mu'cemü'l Buldan*, 2.b, Lübnan: Dâr'ul Kütüb el-İlmiyye, 2011, C.3
- EL-EZRAKÎ," Ahbâru Mekke", tahkik. Rüşdi Salih Muhlis, 3.b., Dımaşk: Dâru'l Endülüs, 1969
- EL-MAKKARÎ Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't Tib*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, C.2
- EL-MESUDÎ Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin , tah.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, "Murucu'z-zeheb ve et-Tenbih ve'l-işraf", 4.b., Mısır: , 1964
- EMECEN Feridun, "Akka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2, s.265-267
- ES-SENÛSÎ Muhammed, tahkik Ali Şenûfi, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, Tunus: eş-Şeriketü 't-Tunisiyye li't-Tevzi., 1976
- ERKAN Arif, "سياحة", *El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, İstanbul: Yasin yay., 2004, C.2

- ET-TİRMİZÎ Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-VI, 1988.
- FAYDA Mustafa, "Taberî, Muhammed b. Cerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C.39, ss.314-318
- GÜÇ Ahmet, "Yeryüzünde Üç Büyük Mescit", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1993*, S.5, C.5, ss.267-274
- GÜLER İsmail, *Endülüsten Kutsal Topraklara: İbn Cübeyr*, 2.b., İstanbul: Selenge yay., 2008
- GÜLER İsmail, "İbn Cübeyr ve Hac Yolculuğu", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, Kış 2008/2009, S.13, ss. 106-109
- GÜNAY Hacı Mehmet, "Ramazan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C.34, ss.433-435
- GÜNDÜZÖZ Soner, *Arapça'da Dil-Kültür İlişkisi: Arapça'nın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), S. 2, ss.35-53
- HAMİDULLAH Muhammed, "Hz. Muhammed'in İslam Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 4, Ankara, 1980, ss. 327-345
- HATİBOĞLU İbrahim, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.35, ss. 106-108
- HİTTİ Philip K., çev. Salih Tuğ, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 1.b, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011
- İBN BATTUTA, *Rihletü İbn Battuta: Tuhfetü'n-nazar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar*, 1.b, Beyrut: Dâr İhyâ'ul Ulûm, 1996,
- İBN CÜBEYR, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1964

İBN HALDUN, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, b.10, İstanbul: Dergâh yay., 2014, C.2

İBN HAVKAL, "*Sureti'l- 'arz*", Beyrut: Dar Sâdır, 1988

İBN MANZÛR, "سیح", *Lisâni'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1990, C. 2

İBNÜ'L HATÎB, *el-İhâta fî Ahbâru Gırnata*, Cezayir: Dâru'l Emel, 't.y.', C.2

İLGÜREL Mücteba, "Evliya Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.11, ss. 529-533

İ.Ü. EDEBİYAT FAKÜLTESİ HEYETİ, *İslam Ansiklopedisi: İslâm Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnograyfa ve Biyografya Lugatı*, 2.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968, C.5/2

KAHRAMAN Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009

KALKEŞANDÎ, *Subhu'l-A'ş'a fî Sınâ'ati'l-inşâ*, Mısır: Dâr'ul Kitâbu'l Mısriyye, 1913, C.2

KARAARSALAN Nasuhi Ünal, "İbn Cübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C.19, ss. 400-402

KARABACAK Mustafa, "Recep Ayının faziletine Dair Rivayetlerin Değeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2011,S. 32, ss. 257-276

KARAMAN Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006, C.3

KASAR Veysel, "Tevhidin Şiarı Olarak Kâbe", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Ağustos 2017*, C.10, S.51, ss.1254-1268

KEMİKLİ Bilal, "İhyâu Ulûmi'd-din'de Seyahat Adabı", *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S. 7, ss.16-17

KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Alfa, 2013

- KÖŞE Abdullah, İslam Tarihi: İbnü'l Esir, El Kamil Fit Tarih Tercemesi, İstanbul: Bahar yayınları, 1986, C.11
- LÖSCHBURG Wilfried, Seyahatin Kültür Tarihi, çev. Jasmin Traub, Ankara: Dost Yayınları, 1998
- MAKDİSİ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, "*Ahsenu't-tekasim fi ma 'rifeti'l-ekalim*", 2.b., Leiden: E.J. Brill, 1967
- MATRAKÇI NASUH, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, çev. H.G. Yurdaydın, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963
- MUTÇALI Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık yay., 1995
- MÜSLİM Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, 2.b., Riyad: Dârusselam, 2000
- MADEN Sedat, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, S. 37, ss.147-158
- NÂSİR-I HÜSREV, Sefername, çev. Abdülvehap Tarzi, 2.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967
- NAZLIGÜL Habil, "Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fi Talebi'l-Hadis)", *Hikmet Yurdu Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2013, C.6, S.11, ss.14-37
- NETTON J.R., *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Medieval and Modern İslam*, New York: Grove Press, 2015
- ÖĞÜT Salim, "Hacerülesved", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.14, s.433-435
- ÖZAYDIN Abdülkerim, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s.437-441
- ÖZTEKİN Mehmet, *İbn Cübeyr Seyahatnamesi: Terceme ve Tahlil*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001

- PİRİ REİS, Kitab-ı Bahriye: Denizcilik Kitabı, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları
- SAĞLIK Şaban, "Gezi Tekniği Ve Edebiyat", *Hece Dergisi*, (Gezi Özel Sayısı), 2011, S:174/175/176, Ankara: Öncü Basımevi, ss. 243-249
- SEYYİD Eymen Fuad, "İskenderiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C.22, ss. 574-576
- SEYYİD Eymen Fuad,, "Kahire" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C.24, ss. 173-175
- SEZGİN Ufuk, *İskenderiye Feneri ve Tasvirleri*, (Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2017
- TEZCAN Nuran, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.37, ss. 16-19
- TOUATI Houari, *Orta çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, çev. Ali Berktay, 2.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016
- TÜRCAN Zişan, "Hadis Yolculukları" *Din ve Hayat Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2009, S. 7, ss. 18-20
- ULUDAĞ Süleyman, "İslam Geleneğinde Seyahat Kavramı", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf, Kültür ve Sanat Dergisi*, 2005, S. 4, ss.4-10
- UNAT Yavuz, "Mısır Piramitleri Nasıl İnşa Edildi?" *Bilim ve Ütopya*, Mart 2017, Sayı: 273, ss. 52-55
- UTKU Nihal Şahin "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, C.19, S.2, s. 121-136
- WOLFE Michael, "İbn Jubayr: Spain 1183-84", *One Thousand Roads to Mecca: Ten Centuries Of Travelers Writing About the Muslim Pilgrimage*, New York: Grove Press, 1997

YAŞAROĞLU M. Kamil, "Üç Aylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C.42, ss.276

YAZICI Hüseyin, "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, ss. 9-11

YAZICI Talip, "Halep" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C.15, ss.239-244

YAZICI Talip, "Emeviyye Camii" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.11, ss.108-109

YÜKSEK Ali, "İslam Hukuk Tarihinde Kufe'nin Yeri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014*, s.2165-2178

ZEKİ MUHAMMED HASAN, *Er-Rahhâletü'l-Müslimûn fi'l-Uşûri'l-Vüştâ*, Beyrut: dâru'l Raid el-Arabî, 1981

<http://arkeopolis.com/gize-piramitleri-ve-buyuk-gize-sfenksi/>

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Şeyma Çankaya
Tez Adı	ENDÜLÜSLÜ SEYYAH İBN CÜBEYR'İN HAC YOLCULUĞU: ŞEHİRLER, KÜLTÜRLER, MİMARİ YAPILAR
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :28.09.2019

İmza :

